

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ERKEN TUNÇ ÇAĞI'NDAN
YENİ ASSUR DÖNEMİ SONUNA KADAR MARDİN İLİ TARİHİ
COĞRAFYASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MURAT EROĞLU

ANABİLİM DALI: TARİH

KOCAELİ - 2011

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ERKEN TUNÇ ÇAĞI'NDAN
YENİ ASSUR DÖNEMİ SONUNA KADAR MARDİN İLİ TARİHİ
COĞRAFYASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MURAT EROĞLU

ANABİLİM DALI: TARİH
PROGRAMI:

DANIŞMAN: PROF. DR. A. TUBA ÖKSE

KOCAELİ - 2011

Murat Eroğlu tarafından hazırlanan Erken Tunç Çağı'ndan Yeni Assur Dönemi Sonuna Kadar Mardin İli Tarihi Coğrafyası adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi/Yüksek Lisans Projesi/ Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Ünvanı, Adı-Soyadı ve Kurumu:

İmzası

Jüri Üyesi : Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Şengül AYDINGÜN

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Meryem Gürbüz

Sınav Tarihi:.....10.10.2011.....
Enstitü Yönetim Kurulunun Onay Tarihi ve Karar No:12.10.2011/25

ÖNSÖZ

Erken Tunç Çağı'ndan Yeni Assur Dönemi Sonuna Kadar Mardin İli Tarihi Coğrafyası konulu, Mardin'in yazılı kaynaklar ışığı altında tarihi coğrafyasını tespit etmeye yönelik bu çalışmada, yardımlarını esirgemeyen hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. A. Tuba Ökse'ye ve bu çalışma sırasında müze imkanlarından yararlanmamı sağlayan Mardin Müzesi Müdürü Sayın Nihat Erdoğan'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez çalışmamda bilgilerinden yararlandığım değerli hocalarım Yard. Doç. Dr. Şengül Aydıngün ve Yard. Doç. Dr. Meryem Gürbüz'e ve bu çalışmam sırasında bana yardımcı olan Tarih Bölümü hocalarıma teşekkür ederim.

Tez hazırlama sürecimde beni destekleyen başta Ilısu Kazı Ekip Sorumlusu Erkan Atay'a ve diğer arkadaşlarım Yeliz, Adem Ö., Adem Y., Ahmet, Vildan, Zerrin, Hüsniye, Aziz, Sibel, Hamit'e ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak her zaman beni destekleyen ve bu çalışmada da hep yanımda olan eşim Meltem Turan Eroğlu'na teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmada Mardin ilinin Erken Tunç Çağı'ndan Yeni Assur Dönemi sonuna kadar olan zamandaki tarihi coğrafyasının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bunun için daha önceki araştırmalar incelenip Mardin ilindeki yerleşmeler tespit edilmiştir.

Yazılı kaynaklardan yararlanarak bölgenin ve Mardin ilinin tarihteki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken yazılı kaynakların yanı sıra arkeolojik veriler ve bölgeler arası kültürler değerlendirilmiştir. Arkeolojik veriler, seramik kültürleri, metal buluntular, mühürlerle birlikte yazılı kaynaklardan elde edilen veriler desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Tarihi coğrafya, Mardin, Erken Tunç, Yeni Assur, Kaşyari,

ABSTRACT

This study aims at identifying the historical geography of the province of Mardin throughout the time period from Early Bronze Age to New Assyrian period. For this purpose, the previous studies were analyzed and the settlements in Mardin were specified.

By utilizing the cuneiform sources, it was attempted to determine the place of the province Mardin and its surroundings in history. While doing this, beside the cuneiform sources, archaeological data and interregional cultures were taken into consideration. Archaeological data were supported with pottery cultures, metal artifacts, seals and data obtained from cuneiform sources.

Key words: Historical geography, Mardin, Early Bronze, New Assyria, Kaşyari,

KISALTMALAR

ETÇ: Erken Tunç Çağı

OTÇ: Orta Tunç Çağı

GTÇ: Geç Tunç Çağı

EDÇ: Erken Demir Çağı

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	iv
İÇİNDEKİLER	v
HARİTA LİSTESİ	xii
TABLolar LİSTESİ	xiv

BÖLÜM-1: GİRİŞ	1
1.1. KONUSU VE AMAÇ	1
1.2. KAPSAM	1
1.2.1. Dönem	1
1.2.2. Coğrafi Alan	2
1.2.3. Malzeme	3
1.3. YÖNTEM	3
1.4. ARAŞTIRMA TARİHÇESİ	4
1.4.1. Arkeolojik Araştırmalar	4
1.4.2. Filolojik Araştırmalar.	5
1.4.3. Tarihi Kaynaklar	6
1.5. TERMİNOLOJİ	8
1.5.1. Dönem	8
1.5.2. Coğrafi Alan	8
1.5.3. Malzeme	10

BÖLÜM-2:COĞRAFİ ÖZELLİKLER

2.1.YER ŞEKİLLERİ	14
2.1.1.Dağlar	15
2.1.2. Akarsular	15
2.1.3. Ovalar	16
2.2.DOĞAL YOL GÜZERGAHLARI	16
2.3.DOĞAL KAYNAKLAR	17
2.3.1. Tarım Ve Otlak Alanları	17
2.3.2. Orman Alanları	19
2.3.3. Maden Kaynakları	19
2.4. İKLİM KOŞULLARI	20
2.4.1. Modern İklim Koşulları	20
2.4.2. Eski İklim Koşulları	20
2.4.2.1. MÖ 3. Bin	22
2.4.2.2. MÖ 2. Bin	23
2.4.2.3. MÖ 1. Bin	23

BÖLÜM-3:ARKEOLOJİK VERİLER

3.1.ERKEN TUNÇ ÇAĞI	35
3.1.1.Yerleşim Sistemi	35
3.1.1.1.Yerleşim Birimlerinin Konumları	35
3.1.1.2.Yerleşim Birimlerinin Boyutları	36
3.1.1.3.Yerleşim Birimlerinin Mesafeleri	37
3.1.1.4.Yerleşim Sistemi Analizi	37
3.1.1.5.Yol Güzergahları	39
3.1.2.Tasvirli Eserler	39
3.1.2.1.Taş/Kaya Kabartma ve Steller	40

3.1.2.2.Tasvirli Küçük Buluntular	40
3.1.3.Seramik Gelenekleri	40
3.1.3.1. Ninive-V Seramiği	40
3.1.3.2.Düz Basit Keramik (Plain Simple Ware)	41
3.1.3.3.Metalik Keramik	42
3.1.3.4.Koyu Ağızlı Portakal Rengi Keramik	42
3.1.3.5.Kırmızı Astarlı Keramik	43
3.1.4.Küçük Buluntu	43
3.1.4.1.Metal Buluntular	43
3.1.4.2.Mühürler	44
3.1.4.3.Kemik Buluntular	44
3.1.4.4.Pişmiş Toprak Buluntular	44
3.1.5.Kronoloji	45
3.1.5.1.Göreceli Kronoloji	45
3.1.5.2.Mutlak Kronoloji	45
3.2.ORTA TUNÇ ÇAĞI	45
3.2.1.Yerleşim Sistemi	45
3.2.1.1.Yerleşim Birimlerinin Konumları	46
3.2.1.2.Yerleşim Birimlerinin Boyutları	46
3.2.1.3.Yerleşim Birimlerinin Mesafeleri	46
3.2.1.4.Yerleşim Sistemi Analizi	47
3.2.1.5.Yol Güzergahları	47
3.2.2.Tasvirli Eserler	47
3.2.2.1.Taş/Kaya Kabartma ve Steller	48
3.2.2.2.Tasvirli Küçük Buluntular	48
3.2.3.Seramik Gelenekleri	48
3.2.3.1.Tek Renkli Standart Keramik	48
3.2.3.2.Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı Keramik (Red Brown Wash Ware)	49
3.2.3.3.Habur Boyalı Seramiği	51
3.2.4.Küçük Buluntu	52
3.2.4.1.Metal Buluntular	52

3.2.4.2.Mühürler	52
3.2.4.3.Kemik Buluntular	52
3.2.4.4.Pişmiş Toprak Buluntular	52
3.2.5.Kronoloji	53
3.2.5.1.Göreceli Kronoloji	53
3.2.5.2.Mutlak Kronoloji	53
3.3.GEÇ TUNÇ ÇAĞI	53
3.3.1.Yerleşim Sistemi	53
3.3.1.1.Yerleşim Birimlerinin Konumları	53
3.3.1.2.Yerleşim Birimlerinin Boyutları	53
3.3.1.3.Yerleşim Birimlerinin Mesafeleri	53
3.3.1.4.Yerleşim Sistemi Analizi	53
3.3.1.5.Yol Güzergahları	53
3.3.2.Tasvirli Eserler	53
3.3.2.1.Taş/Kaya Kabartma ve Steller	54
3.3.2.2.Tasvirli Küçük Buluntular	55
3.3.3.Seramik Gelenekleri	55
3.3.3.1.Mitanni Seramiği	55
3.3.3.2.Orta Assur Standart Seramiği	56
3.3.3.3.Nuzi Boyalı Seramiği	57
3.3.4.Küçük Buluntu	57
3.3.4.1.Metal Buluntular	57
3.3.4.2.Mühürler	58
3.3.4.3.Kemik Buluntular	58
3.3.4.4.Pişmiş Toprak Buluntular	58
3.3.5.Kronoloji	58
3.3.5.1.Göreceli Kronoloji	58
3.3.5.2.Mutlak Kronoloji	58
3.4.DEMİR ÇAĞ	59
3.4.1.Yerleşim Sistemi	59
3.4.1.1.Yerleşim Birimlerinin Konumları	59
3.4.1.2.Yerleşim Birimlerinin Boyutları	60

3.4.1.3.Yerleşim Birimlerinin Mesafeleri	60
3.4.1.4.Yerleşim Sistemi Analizi	61
3.4.1.5.Yol Güzergahları	62
3.4.2.Tasvirli Eserler	62
3.4.2.1.Taş/Kaya Kabartma ve Steller	62
3.4.2.2.Tasvirli Küçük Buluntular	62
3.4.3.Seramik Gelenekleri	63
3.4.3.1.Yatay Oluk Bezekli Seramik	63
3.4.3.2.Yeni Assur Standart Seramiği	63
3.4.3.3.Yeni Assur Taklidi Yerli Yapımı Seramik	64
3.4.4.Küçük Buluntu	
3.4.4.1.Metal Buluntular	65
3.4.4.2.Mühürler	66
3.4.4.3.Kemik Buluntular	66
3.4.4.4.Pişmiş Toprak Buluntular	66
3.4.5.Kronoloji	67
3.4.5.1.Göreceli Kronoloji	67
3.4.5.2.Mutlak Kronoloji	67
BÖLÜM-4. FİLOLOJİK VERİLER	68
4.1.ERKEN TUNÇ ÇAĞI	68
4.1.1.Erken Sumer Yazılı Kaynakları	
4.1.2.Akkad Yazılı Kaynakları	69
4.1.3.Yeni Sumer Yazılı Kaynakları	69
4.2.ORTA TUNÇ ÇAĞI	70
4.2.1.Hurri-Mitanni Yazılı Kaynakları	70
4.2.2.Eski Assur Yazılı Kaynakları	70
4.2.3.Mari Krallığı Yazılı Kaynakları	71
4.3.GEÇ TUNÇ ÇAĞI	71

4.3.1.Orta Assur Yazılı Kaynakları	71
4.3.2.Hitit Yazılı Kaynakları	72
4.4.DEMİR ÇAĞ	72
4.4.1.Yeni Assur Yazılı Kaynakları	72
4.4.2.Geç Hitit Yazılı Kaynakları	73
4.4.3.Arami Yazılı Kaynakları	73
4.4.4.Urartu Yazılı Kaynakları	74

BÖLÜM-5. MARDİN İLİ TARİHİ COĞRAFYASI 75

5.1.ERKEN TUNÇ ÇAĞI	75
5.1.1.Tarihi Olaylar	75
5.1.2.Lokalizasyon Önerileri	80
5.1.3.Etnik Yapı	81
5.1.4.Yol Güzergahları	81
5.2.ORTA TUNÇ ÇAĞI	82
5.2.1.Tarihi Olaylar	82
5.2.2.Lokalizasyon Önerileri	87
5.2.3.Etnik Yapı	88
5.2.4.Yol Güzergahları	89
5.3.GEÇ TUNÇ ÇAĞI	89
5.3.1.Tarihi Olaylar	89
5.3.2.Lokalizasyon Önerileri	92
5.3.3.Etnik Yapı	92
5.3.4.Yol Güzergahları	93
5.4.DEMİR ÇAĞI	93
5.4.1.Tarihi Olaylar	93
5.4.2.Lokalizasyon Önerileri	104
5.4.3.Etnik Yapı	105
5.4.4.Yol Güzergahları	105

BÖLÜM-6. SONUÇ

107

KAYNAKÇA

110-123

ÖZGEÇMİŞ

124

HARİTA LİSTESİ

125-152

TABLO LİSTESİ

153-167

HARİTA LİSTESİ

- Harita 1: 1920'lerde Mardin Vilayeti (Bekin 2009).
- Harita 2: 1990'dan sonra Mardin sınırları, çevre iller ve Mardin ilçeleri
- Harita 3: Mardin İlinde tespit edilen yerleşmeler
- Harita 4: Mardin İlinde tespit edilen yerleşmeler
- Harita 5: Mardin İli Kuzeyinde Yukarı Dicle Havzası Yerleşmeleri
- Harita 6: Mardin İli Güneyinde Yukarı Habur Bölgesi Yerleşmeleri
- Harita 7: Mardin'den Mezopotamya Ovasına ve Gırharrin-Ortaköy Höyük'e Bakış
- Harita 8: Mardin Kalesinden Kızıltepe Ovası'na bakış
- Harita 9: Tell Brak'dan Mardin'e, Kaşyari Dağlarına Bakış (Oates,2001).
- Harita 10: Tell Mozan'dan Kaşyari Dağlarına Bakış (Kelly-Buccelati, 2004).
- Harita 11: Ilısu Barajı Şantiye Alanından ve Tespit Edilen Yerleşmelerden Görünüş (Ökse 2009).
- Harita 12: Dicle nehri Cizre Yönünde Akış
- Harita 13: Yukarı Dicle Havzası ve Yukarı Habur Bölgesi arasında Mardin Eşiğine Batı Yönünden Bakış
- Harita 14: Mardin'e Doğu Yönünden, Batman'dan bakış
- Harita 15: Mardin'in güneyinden Suriye'den bakış
- Harita 16:Tespit edilen yerleşmelerin boyutları
- Harita 17: Mardin'inin büyük nehirleri, mevsimlik dereleri ve ana yolları
- Harita:18 Mardin İlinde tespit edilen Erken Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşmeler
- Harita 19: Erken Tunç Çağı'ı için Lokalizasyon Önerileri
- Harita 20:Mardin İlinde tespit edilen Orta Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşmeler

Harita 21: Orta Tunç Çağı'ı için Lokalizasyon Önerileri

Harita 22:Mardin ilinde tespit edilen Geç Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşmeler

Harita 23: Genç Tunç Çağı'ı için Lokalizasyon Önerileri

Harita 24: Mardin ilinde tespit edilen Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen yerleşmeler

Harita 25: Yeni Assur Dönemi için Lokalizasyon Önerileri

Harita 26:Mardin ili Yeni Assur Döneminde bilinen antik yollar (Kessler 1980).

Harita 27: Yeni Assur Döneminde Mardin ve çevresi (Liverani 1992)

Harita 28: Yeni Assur Döneminde Mardin ve Çevresi (Radener-Schachner 2001).

Harita 28: Yeni Assur Döneminde Mardin ve Çevresi (Radener-Schachner 2001).

Harita 29: Mardin ili ve Roma yerleşmeleri (Talbert 2000).

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Mardin İli'ndeki Yerleşmeler ve Tespitedilen Dönemler

Tablo 2: Mardin İli'nde tespit edilen Yerleşmeler ve Dönem İçindeki İsim önerileri

Tablo 3: Erken Tunç Çağı mutlak kronoloji (Ehrich, Köroğlu, Roaf'a göre oluşturulmuştur)

Tablo 4: Erken Tunç Çağı Göreceli Kronoloji (Ökse, 2008).

Tablo 5: Orta Tunç Çağı mutlak kronoloji (Ökse, 2008)

Tablo 6: Orta Tunç Çağı Göreceli Kronoloji tablosu (Ökse, 2009)

Tablo 7: Geç Tunç Çağı mutlak kronoloji (Köroğlu 2010 ve Alp 2000)

Tablo 8: Yeni Assur Dönemi mutlak kronoloji (Köroğlu 2010).

Tablo 9: 1. Erken Demir Çağı El Yapımı Seramik (Ökse 1999)

2. Yeni Assur Standart Seramik (Ökse 1999)

Tablo 10: Demir Çağı Zeviye Tivlikli Seramikleri (Ökse 1999)

2. Yeni Assur Standart Seramik (Pfalzner, 1995).

Tablo 11: Nuzi Seramiği 1. (Özfırat 2005). 2. (Engin 1995)

Tablo 12: Habur Boyalı 1. Salat Tepe (Ökse). 2. Üçtepe (Özfırat 2005).

Tablo 13: Erken Tunç Çağı Seramiği 1. Ninive-5 Boyalı (Rova 2003). 2. Metalik Ware (Ökse). 3. Koyu Ağızlı Portakal Rengi Seramik (Üçtepe-Özfırat 2005).

BÖLÜM-1

GİRİŞ

1.1. KONU VE AMAÇ

KONU:

Tur Abdin Dağları antik çağlardan beri bilinmektedir ve bu nedenle de Mardin'in tarihi coğrafyasını belirleyen önemli bir unsur olmuştur. Ayrıca bu dağ silsilesi Mezopotamya ovası ile kuzeyindeki Yukarı Dicle Havzası arasında sınır oluştururken üzerindeki geçitler de bölgeler arası bağlantıları sağlamaktadır. Bu nedenle Yukarı Dicle ile Yukarı Mezopotamya arasında önemli bir sınır oluşturan Mardin ilinin tarihi coğrafyası bu çalışmanın konusu olarak seçilmiştir.

AMAÇ:

Mardin günümüz coğrafyasının dağları, akarsuları, ovaları, iklimi ve bitki örtüsünün tespiti yapılarak, bu coğrafyanın tarihteki yeri ve tarih içindeki isimlerinin belirlenmesine çalışılmıştır. Bunun için de yazılı kaynaklar, arkeolojik veriler ve kültürler ile desteklenerek bölgenin tarihi coğrafyası tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.2. KAPSAM

1.2.1. Dönem

Mardin ilinin tarihi coğrafyasının tespitine Mezopotamya kültürlerinde tarihin yazıyla başladığı dönem ile çağdaş olan Anadolu Kronolojisi'nde Erken Tunç Çağı ismiyle adlandırılan dönemden başlanmıştır. Daha sonraki dönemler Orta Tunç, Geç Tunç ve Yeni Assur Dönemi de içeren Demir Çağı'nın sonuna kadar olan zamanı kapsamaktadır. Bu dönemler içerisinde sadece Yeni Assur Dönemi'ne ait tabletler Girnavaz kazısında (Erkanal 1989: 278) ele geçmiş olmasına rağmen Mardin ili sınırları ile ilgili bilgileri

Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'da ele geçen tabletlerden elde etmemiz mümkündür. Tarihi coğrafyanın belirlenmesi yazılı kaynakların ele geçtiği dönemlerle sınırlandırılmıştır.

1.2.2. Coğrafi Alan

Çalışmamızda günümüz Mardin ili sınırları seçilmiştir. Günümüz Mardin ili sınırları 1990'dan sonra belirlenmiştir ve daha önce ise, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra 1517'de ele geçen Mardin, çevresi ile birlikte 1518'de Mardin sancağını oluşturmuştur. Daha sonra Merkez kazası ile Savur ve Nusaybin nahiyeleri ile birlikte zamanla Bağdat, Musul ve Diyarbakır Vilayetlerinin Sancağı olarak değişmiştir(<http://www.mardin.gov.tr/web/mardinvaliligi/detay.asp?id=124&kategori=MARDİN&album=COĞRAFYASI>)

20. yüzyılın başlarında Mardin vilayeti bugünkü Urfa ili Ceylanpınar ilçesi ile Diyarbakır Batman ve Şırnak illerinin bir kısmını içermekte idi (Bekin 2009: 10). Harita-1. Daha önce Diyarbakır iline bağlı olan Derik 1923'ten sonra Mardin'e bağlanmıştır. 1990'da Batman'ın il olması ile Mardin'e bağlı olan Gercüş ve Hasankeyf Batman'a bağlanmış; aynı tarihte Şırnak'ın il olması ile de Cizre, Silopi ve İdil Mardin'den ayrılarak Şırnak'ın ilçeleri olmuştur (<http://www.mardin.gov.tr/web/mardinvaliligi/detay.asp?id=124&kategori=MARDİN&album=COĞRAFYASI>)

Mardin ili, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Dicle Bölümü'nde yer almakta ve Suriye ile sınır komşusudur. Mardin'in güney sınırı 1921'de Ankara Antlaşması ile belirlenmiştir. Mardin'in batısında Şanlıurfa ili, kuzeyinde Diyarbakır ve Batman illeri, kuzeydoğusunda Siirt ili, doğusunda Şırnak ili bulunmaktadır. Merkez ilçesiyle birlikte 10 ilçesi bulunmaktadır. Bunlar: Mardin Merkez, Dargeçit, Midyat, Ömerli, Yeşilli, Savur, Mazıdağı, Derik, Kızıltepe ve Nusaybin ilçeleridir (<http://www.mardin.gov.tr/web/mardinvaliligi/detay.asp?id=124&kategori=MARDİN&album=COĞRAFYASI>) Harita-2.

1.2.3.Malzeme

Tez çalışması sırasında arkeolojik verilerden, kazılardan ve yüzey araştırmalarından ele geçmiş buluntulardan yararlanılmıştır. Tarihi coğrafyayı belirlemek için yazılı kaynaklardan yararlanılırken bunun yanı sıra arkeolojik verilerle bu yazılı metinler desteklenmeye çalışılmıştır. Bunun için çalışılan dönemlerdeki seramik kültürleri, metal buluntular, mühürler ve diğer arkeolojik buluntular ile bölgeler arası ilişkiler incelenmiştir.

1.3.YÖNTEM

Daha önce yapılan kazılar, yüzey araştırmaları ve Mardin Müzesi'nin tescil çalışmaları incelenerek Mardin ilinde yapılan arkeolojik çalışmalar ortaya konmuştur.

Bölgede yapılan kazılarda, yüzey araştırmalarında ve Mardin Müzesi'nin tescil çalışmalarında belirlenen yerleşmeler harita üzerine yerleştirilerek birbirlerine olan mesafeleri ve konumları (örneğin dağda, ovada, nehir kenarında olup olmadığı) tespit edilip yerleşme seçimi hakkında çıkarımlar yapılmıştır.

Bölgenin topografik haritası çıkartılarak yerleşmeler bu haritada yerleştirilmiştir. Böylece yerleşmelerin konumlarına göre günümüz geçitleri, yolları tespit edilerek geçmişte kullanılan yollar ile karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır.

Bölgenin günümüzdeki iklim koşulları, yeryüzü şekilleri, maden kaynakları, bitki örtüsü, sosyal yapı değerlendirilerek antik dönemdeki koşulların tespitine çalışılmıştır.

Bölgedeki kültürler ile çevre kültürler arkeolojik verilerle tespit edilmiştir ve elde edilen veriler yazılı kaynaklardaki verilerle tamamlanarak bölgenin tarihi coğrafyası için lokalizasyon önerileri yapılmıştır.

1.4.ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

1.4.1.Arkeolojik Araştırmalar

Hayat Erkanal tarafından ilk defa Mardin'de Girnavaz'da 1981-1987 yıllarında kazılar gerçekleştirilmiştir ve Hayat Erkanal Mardin ili kültürlerini ve yerleşmeleri değerlendirmiştir (Erkanal 2007).

Mardin ilinin kuzeydoğusunda Dargeçit ilçesindeki Ilısu Baraj Alanı'nda Tuba Ökse tarafından yüzey araştırmaları 2008 yılında gerçekleştirilmiştir ve 2009 yılından günümüze kadar kazılar devam ettirilmektedir (Ökse 2009).

Mardin ilinde ve çevresinde Eyüp Ay tarafından yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir (Ay 1993;1999).

Aslı Erim Özdoğan tarafından 2005'de Kerküşti'de kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir (Erim 2007:132)

Kemalettin Köroğlu Mardin ilinin kuzeyini kapsayan çalışmalar yapmıştır. Buradaki yerleşmeler ile Yukarı Dicle Havzasındaki yerleşmeler ilgili lokalizasyon önerilerinde bulunarak tarihi yollar hakkında bilgi vermektedir (Köroğlu 1998).

Armağan Erkanal ve Hayat Erkanal'dan oluşan ekip Cudi Dağı'nda olan Assur kaya kabartmalarını incelemişlerdir ve değerlendirmişlerdir (Erkanal 1989: 129).

Dillemann, çalışmasında Mardin tarihi coğrafyası hakkında bilgi vermekte ve lokalizasyon önerilerinde bulunmaktadır (Dillemann 1962).

Sinclair, daha çok Bizans dönemi çalışırken yerleşmelerin geçmiş tarihleri hakkında da bilgi vermektedir (Sinclair 1998).

Bell, 1900'lü yılların başlarında Mardin'e gelmiş, birçok tarihi yer hakkında bilgi vermektedir ve Mardin, Dara, Nusaybin, Midyat gibi yerleşmelerin o tarihteki durumların fotoğraflarını çekmiştir ve bu fotoğraflar Mardin'e dair ilk fotoğraflardır (Bell ve Mango 1982).

Preusser, 1900'lü yılların başında Mardin ve çevresini gezmekte Mardin hakkında bilgi vermiştir. Tarihi yerleri gezmiş ve çizimler yapmıştır. Özellikle Dara'nın ayakta kalan yapılarının çizimlerini yapmıştır (Preusser 1911).

Talbert, Mardin ve çevresinin Roma dönemi yerleşmelerinin haritasını vermektedir (Talbert 2000).

Gezgin Tavernier 1700'lerin başlarında Mardin ve çevresinde gezmekte ve özellikle Dara'nın o zamanki durumu hakkında bilgi vermektedir (Tavernier 1713: 332)

Abu'l-Farac, 13.yüzyılda yaşamış Süryani tarihçidir. Kronolojik olarak geçmişini anlatmaktadır ve Dara'nın inşası ve Dara Savaşı hakkında bilgi vermektedir (Abu'l-Farac 1987).

Algaze ve ekibi Fırat nehri, Dicle nehri boyunca ve Cizre bölgesinde yapılması planlanan barajlardan etkilenecek alanlarda yüzey araştırmaları gerçekleştirmiştir (Algaze 1991).

1.4.2.Filolojik Araştırmalar

Kessler, çalışmasında bölgenin tarihi coğrafyası ile ilgili çalışması yapmış ve yerleşme lokalizasyonu ile ilgili önerilerde bulunmuştur ve bu önerilerini filolojik verilerle desteklemiştir (Kessler 1980).

Liverani, Assur dönemi krallarının ve özellikle II. Assurnasirpal dönemi seferlerine ait yazıtları değerlendirerek bölgenin tarihi coğrafyasını oluşturmaya çalışmıştır (Liverani 1962).

Gelb, tarihi kaynaklar ışığında bölge yerleşmeleri ve halkları hakkında bilgi vermektedir. Yazılı kaynaklara dayanarak bölgenin tarihi coğrafyası ile ilgili lokalizasyon tespitlerinde bulunmuştur (Gelb 1944).

Diakonoff ve Kashkai, Urartu kaynaklarını inceleyerek Mardin ve çevresi hakkında bilgi vermektedir (Diakonoff ve Kashkai 1981).

Kupper, Mari Arşivi'nde adı geçen yerleşmeler ve halklar hakkında bilgi vermektedir. Bu arşiv, özellikle Mardin ve çevresi hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir (Kupper 1998).

Zadok, filolojik araştırmalarla yer adları hakkında bilgi vermektedir. Bu isimlerin bazıları Mardin ve çevresiyle ilgilidir (Zadok 1195: 218).

Harrak, Orta Assur Çağı'nda Assur Mitanni ilişkilerini ele almakta ve bölgeler hakkında bilgi vermektedir (Harrak 1987: 105).

Nashef, yazılı kaynakları inceleyerek lokalizasyon önerilerinde bulunmuştur (Nashef 1991).

Grayson Assur kral yazıtlarını incelemiştir (Grayson 1976).

1.4.3.Tarihi Kaynaklar

Üçtepe'de Assur dönemine tarihlenen steller bulunmuştur. 1860'larda Diyarbakır İngiliz Başkonsolusu Taylor, Üçtepe'yi gezmiştir ve günümüzde *Kuruh Monolitleri* olarak adlandıran iki Assur stelini bulmuştur (Köroğlu 1998: 2).

Diyarbakır çevresinde Birklinçay Kabartma Yazıtları Assur Dönemine ait bilgi veren önemli kaynaklardır. 1900'lerin başlarında Belck ve LehmannHaupt burada çalışmalar yaparak bu eserleri belgelemiştir (Köroğlu 1998: 3).

Birkleyn Mağraları (Dicle Tüneli) olarak bilinen tarihi yerde Schachner 2005 yılında yüzey araştırması gerçekleştirmiş, burada bulunan Assur krallarına ait kral kabatmaları ve yazıtları belgelemiş aynı zamanda daha

erken dönemlere ait arkeolojik buluntulara da ulaşmıştır (Schachner 2005:367)

Diyarbakır'ın 52 km Kuzeyindeki Eğil'de Assur dönemine ait kabartma bulunmuştur. Wafler 1975'de burada ilk araştırma yapmıştır (Köroğlu 1998:4).

Kavuşan Höyük'de Demir Çağı kremasyon mezarlığında urne içinde Hitit İmparatorluk Çağına (MÖ 14. yüzyıla) tarihlenen Hitit mühürü bulunmuştur (Alfanzo 2010:1).

Giricano tabletleri Kırık Obeliks olarak bilinen yazıt ile çağdaştır ve bu tabletlerde ismi geçen İli-İddina, Assur-bel-kala döneminde göreve getirilmiş yüksek rütbeli kişidir (Radener-Schachner 2001:148).

Ziyarettepe'de Assur dönemine ait tabletler ele geçmiştir. Yakın zamanda ele geçen tablet saray yönetiminde çalışan kadınların listesini vermektedir. Bu tablette saray tarafından özellikle tarlalarda çalışan kişilerin ismi geçmektedir. Bu isimlerde Assurlular'a ait isimlerin yanı sıra birçok farklı topluluklara ait isimler bulunmaktadır. Bu kadar fazla etnik isim olması bu dönemde yeni gelen halklarla ilişkilendirilmektedir (Matney 2011: 74).

Siirt Türbe Höyük'ten bu mal grubunun ele geçtiği tabakada bulunan tablet 2.bin'e tarihlendirilmektedir ve bölge arkeolojisi için çok önemlidir (Sağlamtimur ve Ozan 2008).

Procopius, MS. 6. yüzyılda yaşamış ve Justinian döneminin Yunanlı tarihçisidir. Justinian'nın ünlü komutanı Belisarius'un askeri sekreteridir ve onunla birlikte birçok sefere katılarak bunlara şahitlik etmiştir. Bunlardan en önemlisi de Dara'nın Perslerle olan savaşıdır. Ayrıca *Building* adlı eserinde de Dara başta olmak üzere çevre antik şehirler hakkında bilgi vermektedir (Procopius II 1961: iv.13-19)(Dewing 1961).

Türkiye dışında Suriye'de Mardin'in güneyinde Tell Mozan (Buccellati 2007: 9), Tell Brak (Qates, D. ve Qates, J. 2001: 386), Tell Beydar (Lerberghe 1996:120) ve Ebla'da özellikle Erken Tunç Çağı'na ait tabletler bilinmektedir.

1.5.TERMİNOLOJİ

1.5.1. Dönem

Mutlak Kronoloji, yazılı kaynaklara, C¹⁴ gibi fiziksel ve kimyasal yöntemlerle elde edilen kesin zamanlardır (Tekçam, 2007).

Göreceli kronoloji, nisbi ve karşılaştırmalı kronoloji olarak da bilinmektedir. Tabakası saptanmış, belli bir merkezden çıkan arkeolojik buluntu ile başka bir yerleşmeden çıkan buluntunun karşılaştırılması ile yapılan tarihlemeye göreceli-nisbi kronoloji denilmektedir (Tekçam, 2007).

1.5.2. Coğrafi Alan

Mardin ili sınırlarının tarihi coğrafyasını araştırırken bu konuda tarih, coğrafya, tarihi coğrafya, kronoloji, sınır gibi kavramlara genel olarak bakmak gerekmektedir.

Tarih biliminin konusunu, geçmişte olan olayların tamamı oluşturmakla beraber, geçmişte olan olayların insanla ilgisi olması, yani insan tarafından biçimlendirilmiş veya insan üzerinde bir etki bırakmış olması gerekmektedir. Ayrıca bir olayın bir yer ve zamanda gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu nedenle tarih bilimi için yer ve zaman kavramları da önemlidir (İplikçioğlu 1997: 7)

Bir olayın zaman içindeki yerinin tespit edilmesi tarih bilimine özgüdür ve bütün olaylar zaman içinde olmaktadır. Tarihi araştırmalarda bu zaman sıralaması (kronoloji) belirlendikten sonra olaylar arasında ilişkiler kurulabilmektedir ve bunların birbirleri ile olan nedensellikleri tespit edilmektedir (İplikçioğlu 1997: 17).

İnsan faaliyetlerin de zamanın yanı sıra yer de önemlidir çünkü yer, tarihin geçtiği ortamdır. Konu olarak kendisine yeryüzünü tanımlamak olarak seçen bilim ise coğrafyadır. Bu nedenle coğrafi veriler, tarihsel görüşlerin oluşmasında ana koşullardan biridir. Tarih ile coğrafya arasında Antik Çağ'da bir ayırım yapılmamaktadır. Yerin önemi birincil olarak devletlerin oluşumunda karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de doğal sınırlar, sıradağlar, akarsular, bataklıklar ve çöller tarihsel açıdan önemli coğrafi öğelerdir. Ayrıca coğrafi etkenler (yer, iklim gibi) tarihsel olayları da etkilemektedir (İplikçioğlu 1997: 24).

Buna göre tarihi coğrafyanın konusu iki grupta toplanabilir. Birincisi, doğal coğrafi durumların insan ve davranışları üzerindeki etkileri, ikincisi de, insanın coğrafi durumlar üzerindeki etkileridir. Tarihsel bölgelerin araştırılmasında doğal coğrafi koşulların, iklim, su, dağlar gibi ortaya konulması zorunludur. İnsan bu doğal temelleri etkileyerek kendi kültürel-coğrafi çevresini oluşturmaktadır. Bu nedenle tarihi araştırmalarda tarihi olayın geçtiği yerin yani coğrafyasının tespiti büyük önem teşkil etmektedir (İplikçioğlu 1997: 26).

Tarihi coğrafya çalışmalarında farklı çalışma yöntemleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi belirli bir tarihsel coğrafyayı yeniden kurma (retrogressif), geriye giden yöntemdir. Bu yöntemde çalışmak için seçilen bir yerin, günümüzden geriye giderek tarihsel coğrafi çerçevesi çizilmektir. Diğer ise (retrospektif) geçmiş ele alan yöntemdir. Bu yöntem ile tarihsel bir bölgenin geçmiş içinde bir dönemdeki coğrafyası belirlenmeye çalışılmaktadır (İplikçioğlu 1997: 26).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi tarihi coğrafya sınırlar açısından önem arz etmektedir. *Sınır* kelimesi Yunanca *sinoron* kelimesinden gelmiştir ve iki komşu devletin topraklarını birbirinden ayıran çizgi, hudut demektir. Aynı zamanda komşu il, ilçe, köy veya kişilerin topraklarını birbirinden ayıran çizgi anlamına da gelmektedir. Osmanlı'da komşu ülkelerle aradaki sınır bölgesine *serhat* ismi verilmiştir (Gümüüşcü 2010: 80).

Sınır mülkiyet ile ilgilidir ve İlkçağ'dan beri kurulan devletler sahip oldukları toprakları ve halkı ancak sınırlar vasıtasıyla diğer devletlerden ayırmışlardır. Bu nedenle de kuvvetle korunmaları gerekmiştir. Geçmişten günümüze kurulan devletlerin sınırları çok çeşitli kriterlere göre tespit edilmiştir. Ancak en uzun süreli ve güvenilir sınırlar doğal dağlar, akarsular, göller gibi tabii unsurlar olmuştur (Gümüştü 2010: 80).

Tarih boyunca doğal unsurlar sınır olarak kullanılmıştır. Buna tarih içindeki örneklerden biri, Hititler'in, Kızılırmak kavşını ülkenin çekirdek bölgesi olarak belirlemeleridir. Diğer bir örnek olarak da Osmanlı Devleti'nin 1639'da İran ile sınırının belirlenmesinde doğal dağların etkili olması verilebilir. İran ile olan bu sınır günümüze kadar değişmemiştir (Gümüştü 2010: 87).

Osmanlı Devletinde topraklar tımar, dirlik olarak ayrılmaktadır. Bu amaçla köy sınırları dahil, Osmanlı mülki idari sınırları büyük akarsu, göller ve dağlar ile ayrılmaktadır. Buna örnek olarak 1500'lerde yazılan Kayseri kazasının hududnamesi aynen şöyledir:

“Kayseri sınırı.....Kustere Dağına, andan Kazık Deresi başına ...andan Dere Boğazına.....Kayseri sınırıdır” şeklinde kayıtlara geçmektedir (Gümüştü 2010:95).

Buradan anlaşılacağı gibi tarihi coğrafyayı tespit ederken bölgedeki dağlar, akarsular, göller, dağlar üzerindeki geçitler, yollar çok önemlidir. Bu unsurlar geçmişteki sınırları ve o dönemin coğrafi unsurlarının isimlerini belirlemede en önemli yol göstericileridir.

1.5.3. Malzeme

Ninive-V Seramiği: Adını Ninive'deki V. Tabakadan almaktadır. Güney Mezopotamya merkezli Geç Uruk kültürünün yayılımının son bulması ile ortaya çıkan ve ETÇ döneminde yayılım gösteren bu seramik (Lebeau

2000: 168) bölgesel bir malzeme kültürü olarak değerlendirilmiştir. Ninive V seramik kültüründe boyalı ve çizi/kazıma/bezekli ve yalın olmak üzere üç farklı seramik geleneği hakimdir. (Lebeau 2000,s.168)

Düz Basit Seramik (Plain Simple Ware): Yalın basit seramik olarak isimlendirilmektedir. Bu seramik grubuna ait özellikler; çarkta üretilmiş, hamuru genelde mineral katkılı, seri üretim kaplar olup, ilk kez Amuk Bölgesi'nde Braidwood'lar tarafından *Plain Simple Ware* olarak adlandırılmıştır. Bunlar genelde çarkta yapılmış ve çok az kısmı elde yapılmıştır (Engin 2003,s. 50).

Metalik Seramik: Metalik Seramik olarak arkeoloji terminolojisine giren bu seramik grubu farklı özelliklerinden dolayı ve farklı isimlerle kullanılmaktadır (Ay 1999: 154). Grimsi-siyah görünümünden dolayı *siyah seramik*; yüzey rengi ve yüzey işlenişi nedeniyle *siyah-gri perdahlı seramik*; olarak isimlendirilmiştir. Metalik seramiğin en önemli özelliği yüksek ısıda pişmesi ve hamurunun çok temiz olmasından dolayı madeni sertliği nedeniyle *Stone ware* ve *Jezire bölgesinde Gri Jezire seramiği* ismiyle bilinmektedir (Pruss 2000: 193).

Koyu Ağızlı Portakal Rengi Seramik: Bunlarda genelde ağız kısmı koyu, gövde kısmı açık renkte olan seramiklerdir. Bunlar ETÇ döneminde ortaya çıkmış ve Ilisu Baraj alanında yapılan kazılarda göstermiş ki OTÇ'de devam etmiştir (Kozbe 2007: 385; Ökse 2009: 28).

Kırmızı Astarlı Seramik Diyarbakır Üçtepe kazısında MÖ 3bin tabakalarında görülmektedir. Kiremit-kahve açkılı seramik olarak da adlandırılır. Üçtepe'de alçak ayaklı çanaklarla temsil edilmektedir. Hamur renginde astarlıdır ve iyi pişirilmiştir.(Özfırat, 2005: 14)

Tek Renkli Standart Seramik: Orta Tunç Çağı'nda görülmekte olan Tek Renkli Standart Seramik çark yapımı, taşçık, kum ve saman katkılı, yalın yüzeylidir. Kap parçaları keskin profilli çanaklara, boyunlu boyunsuz çömleklere aittir (Engin 1997).

Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı Seramik (Red Brown Wash Ware):

Kırmızı-kahverengi tonlarda renkli astarlı yüzey işlenişlerine göre *Red Brown Wash Ware* adı ile anılan seramik türü Parker tarafından kapsamlı olarak incelenmiş ve bunlar kendi içerisinde yüzey işlenişlerine, biçimlerine ve hamurlarına göre gruplandırılmıştır (Parker 2004: 555).

Habur Boyalı Seramiği: Habur boyalıları çark yapımı, yalın veya hamur renginde astarlı devetüyü renktedir. Genelde kırmızı, siyah ve kahverengi boyalıdır. Düz dipli, uzun boyunlu vazolar ile keskin profilli çanaklardan oluşmaktadır Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgesinin kuzey kısmından İran'a kadar geniş bir alanda yayılım gösterir (Engin 1997; Özfiyat 2005).

Mitanni Seramiği: MÖ 2. binin ikinci yarısından itibaren Dicle boylarından batıya Balih Irmağı'nın doğusuna uzanan alanda görülen ve bir kısmı monokrom olan bu seramikler Mitanni Seramiği olarak adlandırılmaktadır. Çark yapımı, keskin profilli, dışa çekik ağız kenarlı, düğme dipli kadehler bu seramiklerin genel özellikleridir. Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya, Yukarı Habur ve Aşağı Habur bölgesinde görülmektedir (Pfalzner 1995: 189; Engin 1997: 81).

Orta Assur Standart Seramiği: Mitanni serami ile aynı bölgede görülen ve benzer özellikler gösteren Orta Assur Standart Seramiği, MÖ 13-11. yüzyıllarda Orta Assur idaresindeki yerleşmelerde görülmektedir. Pfalzner tarafından kronolojik olarak evrelere ayrılmıştır. MÖ 1300-1100 yılları kabaca Assur kralları Adad Nirari I ile Tiglatpileser I arasındaki döneme tarihlenir (Pfalzner 1995; Engin 1997: 84).

Nuzi Boyalı Seramiği: Nuzi Boyalıları olarak bilinen bu seramik grubu ilk önce Nuzi'de ele geçmiş ve Speiser tarafından bu seramiğe *Hurri seramiği*; daha sonra ise Mallowan yayılımına bakarak *Subartu Seramiği* demiştir. Daha sonra Mallowan, bu seramiklerin genel özelliklerine göre koyu renk

zemin üzerine beyaz boyalı bu kaplar için ilk kez *Nuzi Seramiği* demiştir (Engin 1997: 71).

Yeni Assur Standart Seramiği: Yukarı Dicle Havzasında “Assur Tipi Seramik” olarak adlandırılan, tamamı çark yapımı kap parçaları çok küçük kum, taşçık, mika ve kireç katkılıdır. Hamur renkleri gri, kahverengi tonlardan sarımsı kırmızıya kadar değişmektedir. Dış yüzeyleri genelde sarımsı ve kahverengi tonlarda yalın, mat perdahlı, astarlı, kendinden astarlı ve bezemesizdir (Köroğlu 1998: 76)

Assur saray seramiği ince nitelikli, teknik ve biçim açısından diğerlerinden ayrılan, özgün bir grup oluşturmaktadır. Bu grubun en belirgin kap biçimlerini kadehler oluşturmaktadır (Köroğlu 1998: 77).

Yeni Assur Taklidi Yerli Yapım Seramik: En yoğun rastlanılan kaba seramik türü Üçtepe’de *Orta ve Yeni Assur dönemi yerli seramiği* olarak adlandırılmıştır (Köroğlu 1998: 41) Tamamı çark yapımı olan bu kaplar, küçük kum, taşçık, bitki ve orta boyutta kireç katkılıdır. Hamur ve yüzey renkleri genellikle kahverengi ve kırmızımsı sarı, dış yüzeyleri yalın, kendinden astarlı ve astarlıdır ve Ilısu Baraj Alanındaki yerleşmelerde de ele geçmiştir (Ökse 2009: 31).

Yatay Oluk Bezekli Seramik: Doğu Anadolu ve Yukarı Dicle havzasında Erken Demir Çağı, el yapımı, kısmen yatay oluklarla bezeli seramik gruplarıyla temsil edilir. Doğu Anadolu Erken Demir Çağının karakteristik yivli çanak çömleği ve basit mimari tarzı, Yukarı Dicle havzasında Orta Assur döneminden sonra görülmeye başlar. Erken Demir Çağı seramiğinin Yukarı Dicle bölgesinde de çok sayıda höyüğün üzerine kazılan çukurlarda ve basit konutlarda ele geçtiği görülmektedir (Ökse, 20099) .

BÖLÜM-2

COĞRAFİ ÖZELLİKLER

2.1.YER ŞEKİLLERİ

Mardin ili Türkiye Bölge coğrafyasına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde yer almaktadır. Bu bölge kendi içerisinde ise iki bölüme ayrılmaktadır; bunlar Orta Fırat ve Dicle bölümüdür, Mardin ili Dicle bölümü sınırları içerisinde yer almaktadır (Atalay ve Mortan 1997: 259). Mardin ili coğrafyası öncesinde genel olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Dicle bölgesinin özelliklerine bakmak gerekir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi fiziki coğrafi özellikleri ve jeolojik olarak bölgenin oluşumu şu şekildedir:

1.Jeolojik Zamana-Paleozoik döneme ait izler, Derik civarı ve Güneydoğu Toroslar'da bulunur. Midyat'ta killi şist ve kumtaşlarından ibarettir (Atalay ve Mortan 1997: 259).

2.Jeolojik zaman (Mesozoik), bölgede Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerinde tespit edilmiştir. Bu dönemi tortullar ve volkanikler temsil eder. Tortullar genelde taneli (kumtaşı) ve karbonatlı (kireçtaşı) kayalardan ibarettir. Volkanikler ise Güneydoğu Toroslar'ın eteklerindeki uzanan ofiyolitler-yeşil karmaşıklardır. Bunlar bölgede krom ve bakırın ana kayası olup Maden-Ergani bu zamanda oluşmuştur (Atalay ve Mortan 1997: 259).

3. Jeolojik Zaman (Tersiyer) zamanında Toros Dağları'nın kuzeyindeki ve güneyindeki alçak sahalar ve tepelik alanlar oluşmuştur. Bu alanlar Adıyaman-Batman arası, daha doğuda Sirt-Batman-Şırnak dağlarındaki kireçtaşlarıdır. Bu alan, bu dönemin ortasında Basra Körfezi'ne kadar uzanan bir denizle kaplanmış ve denizel ortamda canlıların birikmesiyle petrol yatakları oluşmuştur. Buna örnek Batman'daki Raman petrol yataklarıdır (Atalay ve Mortan 1997: 259).

4. *Jeolojik Zamanda (Kuvaterner)*, Karacadağ basık volkan konisi, bu dönem başlarında çıkan bazalt lavların yayılmasıyla oluşmuştur. Harran ve Diyarbakır havzalarındaki Kuvaterner döneme ait ovalar da yer yer alüvyonlarla temsil edilmektedir (Atalay ve Mortan 1997: 259).

Dicle Havzası ile Suriye düzlükleri arasındaki Mardin Eşiği olarak bilinen dağlar Mardin Dağları ile Midyat Dağları'ndan oluşmaktadır ve en batıda da Karacadağ bulunmaktadır. Eşik, komşu iki çukuru birbirinden ayıran tümsek biçiminde ve çoğu zaman üstü düz olan coğrafi yapının ifade edilmesinde kullanılan bir terimdir. Coğrafi terim olarak Mardin Eşiği birden fazla dağı kapsar. Yukarıda da söylendiği gibi bunlar Mardin Dağları ve Midyat Dağları'dır. Bu ayrım antik dönemde de görülmektedir. Bunların Mardin'nin batısındaki Mazı Dağı/ İzala, doğuda ise Midyat Dağları Tur Abdin-Kaşyari dağları olduğu bilinmektedir ve bu dağlar günümüzde de kullanılmaktadır (Çevik 2007: 106).

2.1.1.Dağlar

Mardin il sınırlarında bulunan ve daha önce de bahsedilen ve Mardin Eşiği olarak adlandırılan dağlar 1000 m'den fazla yüksekliğe sahiptir (Mardin Valiliği 2000: 48).

2.1.2.Akarsular

Bölgedeki akarsular 3. *Jeolojik Zamanda (Tersiyer)* yerleşmeye ve oluşmaya başlamaktadır (Atalay ve Mortan 1997: 259).

Mardin ilinin sınırlarının büyük bölümünü Madin Eşiğini oluşturan dağlar oluşturmaktadır. Bu dağlar oldukça yüksek olmaları nedeniyle çevrelerine göre daha fazla yağış almaktadır. Mardin'de bulunan nehirlerin de kaynakları bu dağların üzerindedir. Mardin ilindeki nehirleri iki gruba ayırabiliriz: Bunlar Mardin Dağları'ndan doğup kuzeye devam ederek Dicle Nehri'ne birleşen nehirler ki bunlar batıdan doğuya doğru, Göksu çayı, Olucak Deresi ve Savur

Çayıdır. Bunların dışında Midyat tarafında küçük dereler vardır (Mardin Valiliği 2000: 48).

İkinci gruptaki nehirler ise Mardin Dağları'ndan doğup güneye devam eden Suriye'ye geçen ve orada Habur nehrinin kollarını oluşturan nehirlerdir. Bu alan Habur Üçgeni olarak isimlendirilmektedir (Ay,1999). Burada akan nehirler, batıdan doğuya Çırcıp, Gümüş-Zergan Deresi, Ortaköy içinden geçen Gülizar Deresi, Dara'nı içinden geçen Dara Deresi ve Çağçağ bu nehirlerle örnektir.

2.1.3. Ovalar

Mardin il sınırlarındaki ovalar Mardin Eşiği'nin güneyindedir. Mardin Eşiği'nde Midyat civarı yüksek olmasına rağmen düzdür ama tarım alanları sınırlıdır. Ovalar daha çok bu dağların güneyindedir. Bunlardan Mardin il sınırlarında kalanlar Kızıltepe Ovası, Dara vadisindeki sınırlı bir alan olan Nusaybin ovası ve Savur'un kuzeyinde Bismil'e doğru devam eden düzlüklerin bir kısmıdır (Mardin Valiliği 2000: 48).

2.2. DOĞAL YOL GÜZERGAHLARI

Bir kentin mekansal yapısını belli bir zamanda etkileyen faktörler, üretim, bölgeler arası ticaretin niteliği, ulaşım da kullanılan teknoloji düzeyi ve kentin uzun mesafeli ticaret yollarına göre konumu sıralanmaktadır. Bu faktörler arasında yol ve şehrin yola göre konumu da önemlidir (Aktüre 1997: 59).

Yolun önemine örnek olarak Roma'nın en önemli ticaret limanı olan Ephesos kenti, zamanla molozları körfezi doldurmasıyla şehrin liman özelliğini yitirmesinden sonra işlevini ve nüfusunu kaybetmiştir (Aktüre 1997: 71).

Günümüz yol güzargahları antik dönemdeki yollarla örtüşmekte, geçmişten günümüze belli geçitler, akarsu boyları, vadiler ve stratejik

konumdaki yerleşmeler konumlarını korumuştur. Mardin sınırları içerisindeki yollardan önemlileri günümüzde halk tarafından İpek Yolu olarak bilinen antik Harran-Şarri yoludur ve Tur Abdin'in güneyindeki ovadın geçmektedir (Kessler 1980).

Diğer yollar Tur Abdin'in üzerinde belli akarsuların açtığı vadi boyunca devam eden yollardır ki bunlar yine antik kaynaklarda Kaşyari Yolu olarak bilinen Girnavaz'dan Midyat'a oradan da Hasankeyf'e devam eden yoldur. Midyat'ı Mardin'e bağlayan yol da Hop geçidi ile Mardine bağlanırken; Hop Geçidi'nden ayrıldıktan sonra kuzeye devam edip Savur'a çıkan yol Savur Çayı boyunca devam edip Yukarı Dicle Havzasına bağlanmaktadır (Erkanal 2007).

Günümüzde Mardin'den Diyarbakır'a giden yol, Mardin'den sonra Akreşa geçidini geçen ve Diyarbakır'a ulaşan antik kaynaklarda geçen yoldur. Ayrıca İpek Yolu Kızılepe'den güneye ayrılmakta ve Zergan nehrinin kaynağına devam etmekte ve Diyarbakır yolu ile birleşmektedir. İpek Yolu ayrıca Derik tarafında ayrılmakta Derikle birleştikten sonra Mazıdağı'ndan devam ederek Diyarbakır yoluyla Çınar'da birleşmektedir. (Dillemann, 1962:156).

Başka önemli bir ana yol Midyat'dan Dargeçit'e devam eden yoldur ve bu yol üzerinde antik kentler vardır. Midyat'ı Şırnak İdil'e bağlayan yol vadi boyunca devam eder ve bu yol da antik yoldur. Burada Kivah antik ismi Kibaki ve günümüz Kurtuluş (halk dilinde İsteyran) İştarete Geçiti tarihi yolun günümüze kadar kullanıldığının güzel örneğidir. (Erkanal 2007: 7).

2.3. DOĞAL KAYNAKLAR

2.3.1. Tarım Ve Otlak Alanları

Bölgedeki toprak yapısına göre Urfa ve Diyarbakır ovalarında, Fırat ve Dicle nehirlerine yakın yerlerde, toprak altında yuvarlak çakıllar oluşan bir

katman bulunmaktadır. Bu alanlarda daha önce oluşan toprakların üzerinde tufan ve çok şiddetli sel baskınlarında gelen blok ve çakıllar yer yer toprakları örtmüştür. Daha sonra ise özellikle Karacağ taraflarında volkanik bazaltlar bu çakılların üzerini kaplamıştır. Bu alanlarda çakıllı katmanın altındaki topraklar *gömülü toprak-paleosol* tipine örnek oluşurmaktadır (Atay 1997: 269).

Dicle bölgesinde yıllık ortalama yağış 500 mm'dir. Sulanmayan bozkır alanlarında buğday ve mercimek yetişirken, sulama yapılan bölgelerde pamuk, sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Bozkır alanlara sahip bölgelerde hayvancılık yapılmaktadır (Atalay ve Mortan 1997: 285).

Karacadağ'ın bulunduğu bölge, gözenekli ve geçirimli volkanik kayalardan dolayı yağış sularının derinlere inmesini sağlar ve böylece dağın eteklerinde su kaynakları yoğundur. Bu bölgede yerleşmeler su kaynakları ve kuyular çevresinde yoğunlaşmıştır. Yerleşmeler çok dağınık ve seyrek; çoğunlukla 5-10 haneli köyler vardır. Bölgede volkanik lav bulunmasından ve lavların aşınıp toprak oluşumunun geç olmasından dolayı yeterince toprak yoktur ve bölgede daha çok göçebe hayvancılık yapılmaktadır (Atalay ve Mortan 1997: 287).

Diyarbakır çanağı ile Suriye'ye doğru alçalan düzlükler arasındaki yüksek dağlardan oluşan Mardin-Midyat Eşiği çevresine göre daha yüksek olduğu için daha fazla yağış almaktadır ve yer yer meşe ormanları ile kaplıdır. Karstik-kolay eriyen kayalardan oluşan arazilerin yoğun olduğu bu bölgede tarım, ancak bu karstik çukurlarda ve akarsu boylarında yapılmaktadır. Bu bölgede kuru tarım yaygındır. Tarım ilkbahardaki yağışlara bağlıdır. Buna bağlı olarak yaygın olan bazı tarım ürünleri, tahıl ürünleri, mercimek, badem ve üzümdür. Bu rnler çoğunlukla Midyat çevresinde üretilmektedir. Midyat ova tabanında, tahıl tarlaları bulunurken çevresindeki tepelerde üzüm bağları vardır (Atalay ve Mortan 1997: 287).

Mardin-Midyat Eşiği'nin güneyinde, akarsu boyları vaha görünümündedir ve buralarda zeytin, incir, nar ve badem yetişir. Nusaybin düzlüğü, bölgenin Çukurova'sı gibidir ve tahıl, mercimek ve pamuk yetiştirilmektedir. zm bağları geniş alanları kaplamaktadır (Atalay ve Mortan 1997: 288).

“Dikenli” anlamına gelen Derik’te ise zeytin ve üzüm yetiştirilmektedir (Atalay ve Mortan 1997: 288).

Kızıltepe, geniş ovalara sahiptir ve akarsuların yanı sıra birçok su kaynakları vardır. Bu bölgede tahıl ürünlerinin yanı sıra tütün, mercimek, buğday, arpa, soya ve pamuk yetiştirilmektedir (Atalay ve Mortan 1997: 288).

2.3.2. Orman Alanları

Mardin-Midyat Eşiği, Diyarbakır Çanağı ile Suriye’ye doğru alçalan düzlükler arasındaki yüksek dağlardır. Bu alan çevresine göre daha yüksek olduğu için daha fazla yağış almakta ve yer yer meşe ormanları ile kaplıdır. Orman sınırı genelde 800 m üzerindeki dağlık alanlardır (Atalay ve Mortan 1997: 287).

2.3.3. Maden Kaynakları

Bölgedeki maden kaynaklarının başında Raman Dağı’nda bulunan petrol gelmektedir. Bunun yanı sıra asfalt ve linyit de önemlidir. Asfalt Şırnak, Mardin ve Cizre’de bulunmaktadır. Mazı Dağı’nda fosfat yatakları vardır (Atalay ve Mortan 1997: 280).

Mardin ili sınırlarında günümüzde gümüş ile bağlantılı üç köy ismi vardır. Bunlar Gümüşyuva, Gümüşpınar ve Gümüşdere’dir Gümüşyuva, Mazıdağı ilçesinde, DeraMetinan-Dermetinan kalesinin bulunduğu köydür. Gümüşpınar, Mazıdağı ilçesinde ve Gümüşdere, Kızıltepe ilçesindedir. (<http://www.nisanyanmap.com/index.anatolicus>)

2.4. İKLİM KOŞULLARI

2.4.1. Modern İklim Koşulları

Mardin ili ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülke genelinde olduğu gibi, yaz ve kış aylarında farklı hava kütlelerinden etkilenmektedir. Bu hava kütleleri bölgenin iklim koşullarını direkt olarak etkiler. Güneydoğu Anadolu Bölgesi basık yüzey şekilleri gösterirken Mardin Eşiği ve Karacadağ yükseltileri Mardin'in iklimde önemli değişikliklere neden olmaktadır (Atalay ve Mortan 1997: 263).

Bölgede, yaz aylarında Basra'dan gelen alçak basınç nedeniyle kuru ve sıcak tropikal hava kütlesi etkili olmaktadır. Gündüz sıcaklığının 40 derece üzerinde olması, bağıl nemin aşırı düşük ve havanın kuru olması buharlaşmayı hızlandırmaktadır. Bölgede özellikle Harran ve Ceylanpınar ovalarında yazın buharlaşma 2000 mm'nin üzerinde görülmesi, yaz aylarında çöl havasını anımsatmaktadır. Basra açık hava basıncının bu bölgeye ilerlemesi ile oluşan *Samyeli* adı verilen sıcak ve kuru rüzgarlar hem buharlaşmayı artırırken, toz rüzgarlarına neden olurlar (Atalay ve Mortan 1997: 263).

Kış aylarında bölgede, Orta Akdeniz'den gelen cephelerin etkisiyle girerek yağışlar görülmeye başlar ve bu yağışlar Nisan ayına kadar sürmektedir. Toros dağlarının ve Mardin Eşiği'ni oluşturan dağların güney cephelerine yağış bırakmaktadır ve güney cepheler en fazla yağış alırlar (Atalay ve Mortan 1997: 264).

2.4.2. Eski İklim Koşulları

Yapılan araştırmalarda belli göllerdeki su seviyesine göre yapılan analizlere göre Kalkolitik (MÖ 5000-3500) dönemde iklim nemlidir; Kalkolitik-Erken Tunç Çağı Geçiş (MÖ 3500-3000) döneminde oldukça kuraktı; Erken Tunç Çağı (MÖ 3000-2100) oldukça nemlidir; Geçiş dönemi (MÖ 2100-1900)

oldukça kurak, Orta Tunç Çağı (MÖ 1900-1550) daha nemlidir; Geç Tunç Çağı (MÖ1550-1200) kurak, Demir Çağı (MÖ 1200-900) nemlidir; Yeni Assur Dönemi-Pers (MÖ 900-612) daha kuraktır (Issar ve Zohar 2007: 26, fig.3a).

Su seviyesi ve tuzluluk oranları araştırması sonunda çıkan sonuçlar, arkeolojik veriler, bölgesel göçler, yerleşmelerin boyutları, sayısı ve yazılı kaynaklardan elde edilen veriler birlikte değerlendirildiğinde paralel sonuçlar çıkmaktadır (Issar ve Zohar 2007: 26, fig.3a; 104, table 3).

3. binde iklim değişimi üzerine yapılan hipotezlere göre bu dönemin sonunda, 2. Bin başlarında yerleşmeler değişmiş ve birçoğu terk edilmiştir. Weiss, 1900'larda iklim değişimi üzerine Tell Leilan çevresinde yaptığı araştırmalarda MÖ 2200-1900 yıllarında ani bir kuraklık safhası belirlemiştir (Weiss ve Courty 1993: 141) . Bu dönem Akad Devleti'nin yıkılışı ile çağdaş olmakla birlikte aynı zamanda Levant, Mısır, Ege ve Hindistan'da benzer kuraklık görülmüştür (Wossink 2009: 2).

Yukarı Habur Vadisi'ndeki araştırmalarda su akışı ve iklim beş safhaya ayrılmaktadır. Birinci safha (MÖ 4000-3000) iklimsel dalgalanma ile karakterize edilmektedir. İkinci safhada (MÖ 3000-2500), Yakınoğu daha nemlidir. Üçüncü safhada (MÖ 2500-2000) aşamalı olarak kurak dönemler görülmektedir. Bu dönemi içeren zamandaki Çağ Çağ Vadisi'nde, Khanzir Vadisi'nde ve Tell Leylan'daki yerleşmelerde MÖ 2200-1900 tarihleri Habur Hiatus'u olarak adlandırılmaktadır ve bu iklimsel kuraklıkla ilişkilendirilmektedir (Wossink 2009: 20).

İklim değişikliği ile toplumsal yaşam arasında bağlantı kurulmakta ve 3. binde yarı göçebe olan Amorit topluluklarının artması bu dönemdeki iklim değişiklikleri ile bağlantılı görülmektedir (Wossink 2009: 146).

Ayrıca Tuba Ökse, Yukarı Kızılırmak havzasındaki çalışmasında bölgenin iklim koşulların zaman içinde yerleşim sistemine etkilerini değerlendirdiği bir çalışma gerçekleştirmiştir. Burada, MÖ 4. bin sonu 3. bin başında hava soğuma göstermiş ve deniz dünumüz seviyesindedir. MÖ 3. bin boyunca soğuma devam etmekte ve MÖ 2400/2300 yıllarında günümüz deniz seviyesinin 2,5-2 m altına düşmüştür. Bu dönemde steplerden nehir

vadilerine göçlere neden olan kurak bir dönem başlar. MÖ 3. bin sonu, 2. bin başında tekrar ısınma nedeniyle deniz seviyesi günümüz seviyesinin 2. m üzerine çıkmıştır. MÖ 2. binin ikinci yarısında tekrar soğumaya bağlı kuraklık görülmüş, deniz seviyesi günümüze göre alta düşmüştür. Bundan sonra ise MÖ 1200/1150'lerde Önasya'da kısa süreli görülen sıcak ve yağışlı iklim MÖ 900-450'de tekrar kuru ve serin dönemi yansıtır (Ökse 1999: 300).

2.4.2.1. MÖ 3. Bin

Akarsu ve göllerin seviyelerine göre yapılan sınıflamaya göre MÖ 3. bini kapsayan İkinci safhada (MÖ 3000-2500), Yakınoğu daha nemlidir ve Üçüncü safhada (MÖ 2500-2000), aşamalı olarak kurak dönemler görülmektedir. Bu dönemi içeren zamandaki Çağçağ Vadisi'nde, Khanzir Vadisi'nde ve Tell Leylan'daki yerleşmelerde MÖ 2200-1900 tarihleri Habur Hiatus'u olarak adlandırılmaktadır ve bu iklimsel kuraklıkla ilgili olarak değerlendirilmektedir (Wossink 2009: 20). Yapılan arkeolojik araştırmalarda 3. bin'de Akad devletinin sonunda, Habur bölgesindeki bir çok yerleşmeler terk edilmiş ve bu nedenle Habur bölgesi *Hiatus I* olarak isimlendirilmektedir (Weiss ve Courty 1993: 141).

İklim değişikliği ile toplumsal yaşamda arasında bağlantı kurulmakta ve 3. binde yarı göçebe olan Amorit topluluklarının artması bu dönemdeki iklim değişiklikleri ile ilişkilendirilmektedir (Wossink 2009: 146).

Kalkolitik-Erken Tunç Çağı Geçiş (MÖ 3500-3000) döneminde oldukça kuraktır. Fakat Erken Tunç Çağı (MÖ 3000-2100) oldukça nemlidir. Geçiş dönemi (MÖ 2100-1900) oldukça kuraktır (Issar ve Zohar 2007: 26, fig.3a).

İklimdeki bu değişiklikler bitki örtüsünü ve yaşam biçimlerini değiştirmiştir. Buna göre yaklaşık MÖ 2900-2500'lerde nemli iklim görülürken, daha sonraki dönemde kuraklık aşamalı olarak artmaya devam etmiştir. Bu tarihten sonra yarı göçebe topluluklar ortaya çıkmaktadır. MÖ 2370'de Akad kralı Sargon döneminde çiftçi-çoban topluluk olan Sami toplumların ortaya çıkmıştır ve bu

durum, iklimin ve buna bağı olarak bitki örtüsünün ve yaşam biçiminin değişmesi ile ilişkilendirilir (Issar ve Zohar 2007: 128).

MÖ 2300-2100 tarihlerinde kuraklık artmakta ve bu dönem sonunda Akad ve III. Ur Hanedanlığı yıkılmıştır. Bu da aşırı kuraklığa bağlanmaktadır (Issar ve Zohar 2007: 138).

2.4.2.2. MÖ 2. Bin

2. bin başlarında, Geçiş dönemi (MÖ 2100-1900) oldukça kurak, Orta Tunç Çağı (MÖ 1900-1550) daha nemlidir (Issar ve Zohar 2007: 26, fig.3a).

Orta Tunç Çağı'ndan önceki kuraklık ile göçebe topluluklar iyice artmıştır ve bu dönemde göçler görülmektedir. Bu göçebe halklar ile ilgili yazı kaynaklardan Mari metinlerinde göçebe halk Yaminites'lerden bahsedilmektedir. Bu tarihlerde Mısır'da da farklı topluluklar görülür ve güneyden gelen halklardan olan Hiksos'lar yeni devlet kurarlar. Tüm bu göçler iklime bağlanmaktadır (Issar ve Zohar 2007: 157).

2.4.2.3. MÖ 1. Bin

Daha önce de değinildiği gibi su seviyesi üzerine yapılan araştırma sonuçlarına göre Geç Tunç Çağı (MÖ 1550-1200) kurak, Demir Çağı (MÖ 1200-900) nemlidir (Issar ve Zohar 2007: 26, fig.3a). Geç Tunç Çağı'nın sonuna doğru görülen bu kuraklık verileri ile arkeolojik veriler birbirini destekler görülmektedir. Bu dönemin başında birçok bölgede göç hareketleri görülmüştür. Bu dönem göç hareketlerinin en önemlileri "Deniz Kavimleri" olarak bilinen halkların Mısır, Filistin ve Kıbrıs'taki hareketleridir. Ayrıca yazılı kaynaklara göre Hititler, MÖ 2. bin'in sonlarına doğru ortaya çıkan kuraklık sonunda Ugarit'ten tahıl istemektedir. Hititlerin yıkılmasından sonraki dönem (yaklaşık MÖ 1200-900) Karanlık Çağ olarak isimlendirilir ve bu dönemden sonra birçok yeni halklar ortaya çıkmaktadır (Issar ve Zohar 2007: 170)

BÖLÜM-3

ARKEOLOJİK VERİLER

Mardin ili sınırlarında Nusaybin ilçesinde 1982-1991 yıllarında Girnavaz Höyükte (Erkanal 2007: 7) ve 2009-2011 yılları arasında Ilısu Barajı Şantiye Alanında Zeviye Tivilki, Ilısu köyü ve Havuz Mevki'nde kazılar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Eyup Ay tarafından (Ay 1993; 1999) Mardin ilinde ve Tuba Ökse tarafından (Ökse 2009) Ilısu Baraj Alanı'nda 2008'de yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca 2005 yıllarında Kızıltepe-Viranşehir otoyolu çalışması sırasında etkilenen Kerküşti (47) yerleşmesinde Aslı Erim Özdoğan tarafından kazılar gerçekleştirilmiştir (Erim 2007: 132).

Bu kazıların dışında Mardin Müzesi tarafından Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen Dara Antik kentinde kazılar yürütülmektedir.

Bu çalışmaların ışığında Mardin ili sınırlarındaki yerleşmelerin geçmişi Paleolitik çağa kadar gitmektedir. Bu döneme ait en önemli veriler Mardin'nin kuzeybatısında yaklaşık 10 km, Diyarbakır yolunun güneyindeki, Artuklu Üniversitesi Kampüs alanındaki Helale Paleolitik yerleşmesinden gelmektedir.

Seramiksiz Neolitik dönem Mardin'de yapılan yüzey araştırmalarında belirlenmiştir. Bu dönem Ilısu Baraj Alanı yüzey araştırmalarında bazı yerleşmelerde de tespit edilmiştir. Bunlar arasında Boncuklu Tarla yerleşmesinde Akeramik Neolitik döneme ait birçok çakmak taşı ve obsidiyen aletler (Ökse 2009a: 75) ele geçmiştir ve bu veriler Mardin ilinin arkeolojisi açısından önemlidir. Mezopotamya Kronolojisi'ne göre Kalkolitik dönem kültürlerle isimlendirilir ve bu kronolojik olarak Halaf-Ubeid-Uruk şeklinde adlandırılır ve bu kültürlere ait kalıntılar Mardin ilindeki yerleşmelerde tespit edilmiştir. Bu dönemin tespit edildiği yerleşmeler Gire Koriye, Gire Alımışmış,

Kefertüt, Boğazemri, Gübaba Skefta, Gire Hiyale, Gire Haramiye, Gire Kızlare, Tell Bısım (Ay 1999).

Mardin ili sınırlarında gerçekleştirilen çalışmalar kazılar, yüzey araştırmaları ve tescil çalışmaları olarak sınıflandırılabilir.

Kazılar:

Girnavaz (1):

Girnavaz höyüğü Mardin merkezinin 50 km güneydoğusunda Nusaybin ilçesindedir. Nusaybin'e göre de 5 km kuzeyde, Çağ Çağ Vadisi'ne girmeden, yol kenarında büyük bir höyüktür. 250 m bir çapa sahip bu höyük 25 m yüksekliktedir ve 1982-1991 yılları arasında kazılmıştır (Erkanal 2007: 8).

Girnavaz'da ortaya çıkartılan en eski kültür tabakası Kalkolitik dönem, Geç Uruk Çağı'na aittir. İkinci kültür tabakası ise Er Hanedanlar Devri'ne yani Anadolu Kronolojisi'nden Erken Tunç Çağı ile çağdaştır (Erkanal 2007: 9).

Er Hanedanlar Devri'ne ait tabakalarda bazı mimari öğeler tespit edilmiş, fakat dar alanda çalışıldığı için mimari özelliklerin anlaşılması yeterli olmamış, işlevi tam olarak anlaşılmamıştır. Ayrıca bu döneme ait mezarlık da ortaya çıkartılmıştır. Mezarlarda ölümlerle birlikte çevrelerindeki metal silah, metal ve değerli taşlardan süs eşyaları ve seramik kaplar ortaya çıkartılmıştır (Erkanal 2007: 10).

Girnavaz'da tespit edilen üçüncü kültür tabakası Eski Assur Devri'ne aittir. Kazıların devamında burada ortaya çıkartılan dördüncü kültür tabakası Mitanni devleti ile bağlantılıdır (Erkanal 2007: 11).

Girnavaz'da en iyi bilinen ve Mardin ili tarihi coğrafyası için en önemli olan dönem Yeni Assur Devri'dir. Bu devre ait mimari ile birlikte tabletler ortaya çıkartılmıştır. Bunların yanı sıra şu an Mardin Müzesi'nde sergilenmekte olan bir kült vazosu da dönemin inaç sistemini yansıtmaları açısından önemlidir. Bunlarla birlikte fildişi, kıymetli maden ve taşlardan yapılan eserler de ortaya çıkartılmıştır (Erkanal 2007: 11).

Yeni Assur Devri'ne ait tabletler Assur kralı Assurbanipal dönemine (MÖ 669-629) tarihlendirilir. Bu metinlerin içeriği arazi satış konularını kapsar. Bu metinlerde Mardin tarihi coğrafyası için önemli olan Çağ Çağ nehrinin adının *Harmiş* olarak geçmesidir. Diğer önemli bir kayıt ise bu metinlerde geçen, buradaki arazinin hangi kente ait olduğudur. Burada da kentin adı *Nabula*'dır. Nashef'e göre bu isim üzerine araştırmalar yapılmış ve daha önceden MÖ 2. bin'den beri bilinen Nawala olarak bilinen yerleşim yeri ile eş tutulmaktadır (Nashef 1991) ve Mardin tarihi coğrafyası için önemlidir (Erkanal 2007: 12). Bu isim Mısır Tell Amarna arşivlerinde ve Eski Babil dönemi Mari arşivlerinde geçmekte ve bu yazıtlara göre buralarda Hurriler yaşamaktadır. (Erkanal 1983: 70).

Burada bulunan tabletlerden biri ise daha erken döneme aittir. Bu tablet Assur krallarından I. Tiglatpileser (MÖ 1115-1077) dönemine aittir. Bu tablet de hem Mardin sınırları içerisinde bir yerleşmeden bulunmuş olması açısından hem de Mardin ilinin tarihi coğrafyası için önemli bir kentin ismini vermesi açısından önemlidir. Bu metinde geçen kentin ismi Matiate yani Midyat'tır. Bu metinle Midyat ile Nusaybin, Girnavaz arasındaki ilişki doğrudan sağlanmakta ve günümüzde kullanılan yolun o dönemde de kullanıldığının göstermesi açısından önemlidir (Erkanal 2007: 12). Yazılı kaynaklarda Hanigalbat devleti bilinmektedir. Bu devletin merkezi Habur ve Dicle nehirleri arasında kalan Tur Abdin Dağları'nın büyük bir kısmını kapsamaktadır. Bu devletin başkenti Wassukani'dir ve bazı bilim adamlarınca Girnavaz'ın bu kent olabileceği önerilmektedir. Başka bilim adamlarınca ise buranın Ceylanpınar yakınlarındaki Tell Feheriye yerleşmesidir. Burada yapılan kazı çalışmalarında Waşşukani olduğunu gösteren kanıt bulunamamıştır (Erkanal 1984: 72).

Zeviye Tivilki (2):

Mardin ili Dargeçit ilçesinde, Ilısu Baraj Alanında mevsimlik dere kenarında, yaklaşık 32600 m³ alana sahip yamaç yerleşmesidir (Ökse 2009:

73). Burada gerçekleştirilen kazılarda Erken Demir Çağı ile Yeni Assur Çağı'na tarihlenen eserler ortaya çıkartılmıştır (Ökse 2010: 323)

Yüzey Araştırmaları:

Gire Herzem (3):

Mardin ili, Kızıltepe ilçesine yaklaşık 12 km kuzeyde, Şeyh Tacdin-Ziyaret köyündedir. Zergan çayının kıyısındadır. Oval biçimli büyük bir höyüktür (Ay 1993: 26)

Gire Alımışmış (4):

Mardin ilinde, Kızıltepe'nin yaklaşık 10 km kuzeyindedir. Erikli köyünde, Zergan Çayının batı yamacında, oval biçimli, ortaboy bir höyüktür (Ay 1993: 24).

Tell Ermen (5):

Mardin ilinde, Kızıltepe ilçe merkezinde, Zergan Çayı'nın güney kıyısındadır. Oval biçimli, büyük bir höyüktür (Ay 1993: 22).

Gire Karakuwe (6):

Mardin ilinde, Kızıltepe ilçesi'nin günebatısında, Zergan çayının doğu kıyısında küçük yuvarlak biçimli höyüktür. Karakuwe-Karakuyu köyündedir (Ay 1993: 21).

Gire Koriye (7):

Mardin ilinde, Kızıltepe'nin güneybatısında ve Kızıltepe- Ceylanpınar yolunun yaklaşık 10. km'sinde İmamköy-Büyüktepe köyündedir. Zergan Çayının doğu kıyısında yer alır. Büyük bir höyüktür (Ay 1993: 17).

Kefertüt (8):

Mardin ilinde, Kızıltepe'nin yaklaşık 15 km güneybatısındadır. Kefertüt-Koçlu köyündedir. Zergan Çayının doğu kıyısındadır. Oval biçimli ve küçük höyüktür (Ay 1993: 16).

Gırbella (9):

Kızıltepe ilçesinde, Kızıltepe-Ceylanpınar yolunun batısında ve Kızıltepe'nin 17 km güneybatısında Çakır köyündedir (Schachner 2002: 107).

Gır Bunas (10):

Mardin ili, Kızıltepe ilçesinin güneybatısında ve Kızıltepe-Akdoğan yolunun 25. km'sinde, Büyükdere köyündedir. Bu yerleşme Zergan Çayı'nın batı kıyısında yer alır. Oval biçimli ve orta boydadır (Ay 1993: 14).

Tell Arrada (11):

Mardin ili, Kızıltepe ilçesinin 30 km güneybatısındaki Akdoğan köyündedir. Türkiye-Suriye sınırına yakındır ve yuvarlak biçimli küçük bir höyüktür (Ay 1993: 14).

Boğazemri (12):

Kızıltepe ilçesi, Büyük Boğazı köyünde, Kızıltepe'nin 40 km Güneybatısında kurulmuştur. Höyük ortak zemin üzerinde altı yüksek tepeden oluşmaktadır. Cırcıp deresinin doğu kıyısında, 400mx400m boyutlarda ve 15 m yükseklikte bölgenin en büyük höyüğüdür (Ay 1999: 21).

Skefta (13):

Kızıltepe ilçesi, Çetinkaya köyündedir. Kızıltepe-Ceylanpınar yolunun 45. km'sinde oval-düz bir höyüktür. 200mx100m ve 5 m yüksekliğe sahiptir (Ay 1999: 23).

Gübaba (14):

Kızıltepe ilçesi, Çıplak köyündedir. Suriye sınırının yaklaşık 5 km kuzeyinde oval-düz, 100mx50m ve 8m yükseklikte bir höyüktür (Ay 1999: 22).

Bozhöyük-Tell Ades (15):

Kızıltepe ilçesindedir. Kızıltepe'nin 50km güneybatısındadır (Schachner 2002: 107).

Gire Hıyale (16):

Mardin'nin Derik ilçesinde, Kanatlı köyündedir. Kızıltepe-Viranşehir karayolunun 40. km'sindenden sola dönülölce 15km güneydedir. 120mx90m ve 15 m yüksekliğe sahip höyüktür (Ay 1999: 24).

Gire Haramiye (17):

Derik ilçesinde Tepecik köyündedir. Kızıltepe-Viranşehir yolunun 33. km'sindeki Derik üç yolunun 3 km güneyindedir. 250mx200m, 15m yükseklikte orta büyüklükte höyüktür (Ay 1999: 25).

Gire Kızlare (18):

Derik ilçesi Atlı köyü, Kızlar mezrasındadır. Kızıltepe-Viranşehir karayolunun Derik üçyol mevkiinden güneybatı istikametinde yaklaşık 10km uzaklıktadır. 300mx300m, 20m yüksekliğe sahip büyük denilebilecek höyüktür (Ay 1999: 30).

Gire Hileliye (19):

Derik ilçesinde, Atlı köyü mezrasındadır. Kızıltepe-Viranşehir Karayolunun 30. km'sinden güneye 3 km mesafededir. 250mx250m ve 20m yükseklikte büyük sayılabilecek höyüktür (Ay 1999: 30).

Deşi (20):

Derik ilçesi, Kocatepe köyündedir. Kızıltepe-Viranşehir Karayolunun 30. km'sininden kuzeye döndükten sonra 2 km mesafededir. 300mx300m ve

20m yüksekliğe sahip büyük höyüktür. Mardin Eşiği'nin bittiği ve Karacadağ'ın başladığı, Diyarbakır'a giden doğal geçitlerin olduğu düzlüktedir. Stratejik konumda önemli bir yerleşmedir (Ay 1999: 31).

Çıldız (21):

Derik ilçesinde Adakent köyündedir. Viranşehir-Kızıltepe karayolu ile Derik yolunun birleştiği noktadan, Derik'e doğru 13. km'sindedir. 150mx150m ve 15 m yükseklikte orta boyda bir höyüktür (Ay 1999: 32).

Tell Bisim (22):

Derik ilçesi, Tebebağ köyündedir. Derik'in güney girişine 3 km mesafededir. Ortak taban üzerine üç tane höyükten oluşmaktadır. Mardin Eşiği'nin güney ovaları ile birleştiği, su kaynaklarının yoğun olduğu yerdedir. Diyarbakır'a giden doğal yolların üzerinde bir yerleşmedir. 300mx300m, 10 m yüksekliğe sahip büyük höyüktür (Ay 1999: 33).

Gırharrin-Ortaköy (23):

Mardin ili Merkez ilçesinin 11 km güneyinde Mardin Nusaybin karayolunun kenarında Ortaköy beldesindedir. 400mx300m ve 40 m yüksekliğe sahip büyük höyüktür (Ay 1995: 13).

Kemaliye Höyük (24):

Mardin'in yaklaşık 30 km güneydoğusunda, Türkiye-Suriye sınırının kuzeyinde, Mardin-Nusaybin yolunun kenarındadır (Erkanal 1988: 364).

Nisibis Höyüğü (25):

Günümüz Nusaybin ilçesinde, Türkiye-Suriye sınırında ve mayınlı arazidedir (Erkanal 2007: 12).

Gire Çeltük (26):

Mardin ilinde, Kızıltepe ilçesine yaklaşık 20 km güneybatı mesafededir. Zorava, Çeltük-Timurçiftliği köyündedir. Zergan Çayının batı kıyısında, yuvarlak biçimli, küçük bir höyüktür (Ay 1993: 15).

Kertvin (27):

Nusaybin ilçesindedir. Nusaybin'in 18 km doğusundaki Duruca beldesindedir (Uysal 2006: 746).

Tell Minar (28):

Nusaybin ilçesindedir. Nusaybin'in yaklaşık 20 km doğusundadır. Nusaybin-Cizre karayolunun kuzeyinde Tepeüstü köyündedir (Uysal 2006: 746).

Giremira (29):

Nusaybin ilçesindedir. Nusaybin'nin doğusunda Girmeli beldesindedir (Uysal 2006: 746).

Katarlı-Abukatter Höyüğü (30):

Kızıltepe ilçesindedir. Kızıltepe'nin 15 km güneybatısındadır (Qates 2001: fig. 228). Halk arasında Ebukatar olarak bilinmektedir. İsmi farklı dillerde Buqeter, Ebukatar ve Ebuqatara olarak kullanılmaktadır. Qates bu höyük için sadece Erken Tunç Çağı hakkında bilgi vermektedir. Bu nedenle diğer dönemler hakkında bilgimiz yoktur.

Abdülman Höyüğü (31):

Kızıltepe ilçesindedir. Kızıltepe'nin yaklaşık 8 km güneybatısında, Ceylanpınar yolu üzerinde günümüz Hocaköy'dedir. Qates bu höyük için sadece Erken Tunç Çağı hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla diğer dönemler hakkında bilgi edinilememektedir.(Qates 2001: fig.228).

Tescilli Yerleşmeler:

Mardin Müzesi'nden edinilen bilgiler ve tescil listesinde adı geçen yerleşmeler aşağıda verilmiştir. Ancak bu yerleşmelerin dönemleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Mevcut bilgilere ulaşılması konusunda bulunduğu

katkılarından dolayı Mardin Müzesi Müdürü Sayın Nihat Erdoğan'na desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

Kilokki Rabiseki (32): Dargeçit ilçesi Ilısu Barajı Şantiye Alanında Ilısu köyündedir.

Harabe Tepesi (33): Dargeçit ilçesi Ilısu Barajı Şantiye Alanında Karabayır köyündedir.

Benuva Şengin Höyüğü (34): Dargeçit ilçesi Ilısu Barajı Şantiye Alanında Ilısu köyündedir.

Zureki Zeri (35): Dargeçit ilçesi Ilısu Barajı Şantiye Alanında Temelli köyündedir.

Boncuklu Tarla (36): Dargeçit ilçesi Ilısu Barajı Şantiye Alanında Ilısu köyündedir.

Kulahke Benabahlu Höyüğü (37): Dargeçit ilçesi Ilısu Barajı Şantiye Alanında Ilısu köyündedir.

Kavile Saruhan (38): Dargeçit ilçesi Ilısu Barajı Şantiye Alanında Ilısu köyünde Saruhan mevkiindedir.

Kıleybin Höyüğü (39): Kızıltepe ilçesi Halkalı köyündedir.

Salah Höyüğü (40): Kızıltepe ilçesi Salah köyündedir.

Bektaş Höyüğü (41): Kızıltepe ilçesi Bektaş köyündedir.

Akziyaret Höyüğü (42): Kızıltepe ilçesi Akziyaret köyündedir.

Hanyeri Höyüğü (43): Kızıltepe ilçesi Şenyurt beldesi Hanyeri köyündedir.

Büyüktepe Höyüğü (44): Kızıltepe ilçesi Arıtepe köyündedir.

Sürekli Höyüğü (45): Kızıltepe ilçesi Sürekli köyündedir.

Gire Çala Höyüğü (46): Derik ilçesi Tepebağı köyündedir.

Kerküştü (47): Derik ilçesi Alanlı köyündedir.

Kuyulu Höyüğü (48): Derik ilçesi Kuyulu köyündedir.

Çekem Höyüğü (49): Derik ilçesi Çağıl köyü Çekem mezrasındadır.

Kferde Antik Kenti (50): Ömerli ilçesi Göllü köyü Kferde mezrasındadır.

Bülbül Köyü (Benabil) (51): Yeşilli ilçesindedir.

Dereici (Killit) (52): Savur ilçesindedir.

İzbırak (Zaz) Köyü (53): Midyat ilçesindedir.

Barıştepe Köyü (54): Midyat ilçesindedir.

Mercimekli (Hapsinas) Köyü (55): Midyat ilçesindedir.

Anıtlı (Hah) Köyü (56): Midyat ilçesindedir.

Değirmencik Köyü (57): Nusaybin ilçesindedir.

Serçehan Köyü (58): Nusaybin ilçesinde Durakbaşı köyündedir.

Kantar Köyü (59): Nusaybin ilçesindedir.

Midyat (60): Midyat ilçesi, Tur Abdin Dağlarının üzerinde yazılı kaynaklarda adı geçen önemli bir merkezdir.

Savur (61): Mardin'in kuzeyinde, Savur çayı kıyısında yazılı kaynaklarda adı geçen önemli bir yerleşmedir. Süryanice, Saura, Bizans döneminde Sauras kalesi bilinmekte ve Arapça Şor-Sawr'dır (Astor,1992:9).

Salkım Höyük (62): Mardin ili Şenyurt beldesindedir.

Helale yerleşmesi(63). Mardin'in kuzeybatısında yaklaşık 7-8km mesafedir. Günümüzde Artuklu Üniversitesi kampus alanında bulunmaktadır. Bizans dönemi yerleşmedir. Yüzey araştırmasında paleolitik döneme tarihlenen eserler ele geçmiştir ve günümüzde Mardin Müzesinde sergilenmektedir.

Dara (64): Mardin ili merkez ilçesindedir. Mardin'den yaklaşık 30km güneydoğudadır. Önemli bir Bizans garnizon kentidir.

Tilkitepe (65): Mardin Nusaybin yolu üzerinde, Dara'nın doğusundadır.

Beşikkaya-Fafik(66): Mardin ili Ömerli ilçesi güneyindedir.

Barzan (67). Midyat Dargeçit yolunun güneyinde Anıtlı-Hah yerleşmesinin batısındadır. Assur kaynaklarında Barzanistan kenti bilinmektedir.

Başkavah-Ahmedi (68): Savur ilçesinde, Savur çayı kıyısında, Savur'un kuzeyindedir.

Ömerli (69): Mardin'in kuzeydoğusunda Midyat yolu üzerindeki ilçedir. Matzoron, Mari metinlerinde geçen Mazuramma ilişkilendirilir, Bizans döneminde Massaron, günümüzde halk dilinde Maserte-Maserti olarak bilinen Ömerli'dir (Astor,1992:18).

Yandere-Hatik(70): Nusaybin'in 17 km kuzeyindedir.

Altıntoprak-Gırbes (71):Mardin'in güneyinde Şenyurt beldesindedir.

Dermetinnan Kalesi/Gümüşköy (72): Derik ilçesinin kuzeybatısındadır.

3.1.ERKEN TUNÇ ÇAĞI

Mardin'in Nusaybin ilçesinde bulunan Girnavaz Höyük'te ve Dargeçit ilçesinde bulunan Zeviye Tivilki yerleşmesinde düzenli kazılar yapılmıştır. Ayrıca müzenin yaptığı kurtarma kazıları vardır. Bunların dışında da bölgede yapılan yüzey araştırmasında tespit edilen yerleşmeler bulunmaktadır.

Girnavaz (Erkanal 2007: 9) kazısında ve yüzey araştırmalarında Erken Tunç Çağı'na ait verilerin tespit edildiği görülmüştür. Bunlar da Girharrin-Ortaköy, Gire Koriye, Tell Ermen, Gire Herzem (Ay 1993); Boğazemri, Gire Hiyale, Gire Haramiye, Gire Kızlar, Gire Hileliye, Deşi, Çıldız, Tell Bısım (Ay 1999) Tell Minar, Kertvin ve Tell Girmira (Uysal 2006: 746), Katarlı-Abukatter, Abdülislam Höyük (Qates 2001: fig.228) yerleşmeleridir.

Ilisu Baraj Şantiye Alanında yapılan yüzey araştırmasında Dicle'nin hemen karşı kıyısında (Şırnak ili sınırlarında kaldığı için detaylı anlatılmamıştır.) Tatika ve Zeviye Kavla yerleşmesinde bu dönemlere ait seramikler ele geçmiştir (Ökse 2009: 27).

3.1.1.Yerleşim Sistemi

Erken Tunç Çağı'nın tespit edildiği yerleşmelerdeki yerleşim sistemini belirlemek için bu yerleşmelerin birbirlerine göre konumları, boyutları, ve birbirleri arasındaki mesafe tespit edilmeye çalışılarak dönemin yerleşme dokusunu çıkartılmaya çalışılmıştır.

3.1.1.1.Yerleşim Birimlerinin Konumları

Bu dönem hakkında bilgileri Mardin il sınırları içerisinde tespit edilen yerleşmelerden bir kısmından elde etmekteyiz. Kazılar, yüzey araştırmaları, Mardin Müzesi Tescil çalışması sonucunda ve yazılı kaynaklarda adı geçen 72 kadar yerleşmeden sadece 36 tanesinde yaşanan dönemler hakkında bilgimiz vardır. Bu 36 yerleşmeden 20 tanesinde Erken Tunç Dönemine ait

arkeolojik verilere ulaşılmıştır. Bunlar, Girnavaz (Erkanal 2007: 9), Girharrin-Ortaköy, Gire Koriye, Tell Ermen, Gire Herzem, Gire Karakuwe (Ay 1993); Boğazemri, Gire Hıyale, Gire Haramiye, Gire Kızlare, Gire Hileliye, Deşi, Çıldız, Tell Bısım, Gir Bunas (Ay 1999) Tell Minar, Kertvin ve Tell Girmira, Katarlı-Abukatter, Abdülimam Höyük yerleşmeleridir. Bu yerleşmelerin hepsi Tur Abdin Dağları'nın güneyinde, ovada ve nehir kenarlarındadır. Şu anki bilgilerimizin ışığında Tur Abdin Dağları'nın bulunduğu coğrafyada bu döneme ait yerleşme tespit edilmemiştir. Ovadaki bütün bu yerleşmeler höyüktür ve Tur Abdin Dağları'nın bulunduğu alanda höyük yerleşmesi görülmemekte, yerleşmeler daha geç döneme aittir. Buradaki yerleşmeler daha çok yamaç ve vadi yerleşmeleri olmalıdır ve bu coğrafi alanlarda aranmalıdır.

3.1.1.2.Yerleşim Birimlerinin Boyutları

Eyup Ay tarafından yapılan yüzey araştırmasında yerleşmeler boylarına ve yüksekliklerine göre büyük, orta ve küçük olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflamaya göre, çapı 100-150 m ve yüksekliği 10-15 m olan yerleşmeler *küçük*; çapı 150-300 m ve yüksekliği 15-25 m *orta*; çapı 300 m üzeri ve yüksekliği 25 m'nin üzerinde olan höyükler *büyük* olarak adlandırılmıştır (Ay 1993: 2).

Tespit edilen 73 adet yerleşmelerden sadece 26 tanesinin boyutları hakkında bilgi verilmiştir. Erken Tunç Çağı'na ait 20 yerleşmeden 16'sının boyutları hakkında bilgi vardır. Bunlardan 10 tanesi büyük höyüklerdir. Bunlar, Girnavaz, Girharrin-Ortaköy, Gire Koriye, Tell Ermen, Gire Herzem Boğazemri, Gire Kızlare, Gire Hileliye, Deşi, Tell Bısım'dır. 3 tanesi orta büyüklüktedir; bunlar Gir Bunas, Çıldız, Gire Haramiye höyükleridir. 2 tanesi küçüktür, bunlar Gire Karakuwe Gire Hıyale höyükleridir.

3.1.1.3.Yerleşim Birimlerinin Mesafeleri

Bu dönemin tespit edildiği Yukarı Habur Bölgesindeki yazılı kaynakların da bulunduğu Tell Mozan, Tell Brak, Tell Beydar ve Tell Leilan büyük yerleşmelerinin birbirlerine göre konumlarına bakılacak olursa, Tell Mozan-Tell Brak arası mesafe yaklaşık 40km, Tell Mozan-Tell Beydar arası mesafe 55 km, Tell Mozan-Tell Leilan arası mesafe yaklaşık 45 km ve birbirine en uzak Tell Leilan ile Tell Beydar arası ise yaklaşık 70 km'dir.

Mardin sınırları içerisindeki yerleşmelerde Erken Tunç Çağı tespit edilen yerleşmelerden birbirine en uzak konumda olan Giremira ile Gire Kızlare arasındaki mesafe yaklaşık 110 km'dir. Birbirine en yakın olan Gire Kızlare ile Gire Hileliye arasındaki mesafede de yaklaşık 3-4 km'dir. Çoğunlukta birbirine yakın bir bölgede toplanmış yerleşmeler arasında mesafe yaklaşık 7-8 km'dir. Büyük olarak nitelendirilen Gire Herzem ile Tell Ermen arasındaki mesafe 7-8 km iken; diğer büyük höyüklerden Deşi ile Tell Bisim arasındaki mesafe yaklaşık 14 km'dir. Burada sistem analizi çalışması yapılırken dikkat edilmesi gereken birbirine yakın olup da hangi dönemlerin yaşandığı ve boyutları hakkında bilginin olmadığı tescilli yerleşmelerin bulunmasıdır. Ayrıca elimizdeki verilerin çoğunluğu da yüzey araştırmalarından gelmektedir; yapılacak kazılar sonunda sonuçların değişebileceği de unutulmamalıdır.

3.1.1.4.Yerleşim Sistemi Analizi

Kuzey Suriye'de Wilkinson tarafından yapılan yüzey araştırmalarında yerleşmelerin tarla ve otlak alanı sınırları hakkında çıkarımlar yapılmaktadır. Buna göre, bağımsız iki tarımcı yerleşim arasındaki mesafe, her ikisinin tarla alanları da hesaplanarak yaklaşık 4 km olacağı düşünülmektedir. Eşzamanlı olarak kullanılan iki yerleşim birimi arasında 2 km den az bir mesafe olması ve bunlardan birisinin küçük boyutlu olması durumunda, büyük yerleşime bağlı küçük bir birimin (mezra, çiftlik) söz konusu olduğu hiyerarşik bir yerleşim sisteminin varlığı söz konusudur. Bu teorik prensiplere göre, araştırılan alanda her dönemde farklı ekonomik sistemlerin, üretim

biçimlerinin ortaya çıkacağı savunulmaktadır ve buna bağlı bir yerleşim dokusu ortaya çıkmış olmalıdır (Ökse 2009: 32).

Mardin ilinin büyük bölümünü Mardin-Midyat eşiği oluşturmakta ve bu dağların güneyinde ovalar bulunmaktadır. Dağlık bölgenin üst kısımları düzdür özellikle Midyat ova gibidir. Bu dağlık alanda tarım karstik çukurlarda ve akarsu boylarında yapılmaktadır (Atay 1997:287).

Mardin ilindeki yerleşmeler konumlarına göre değerlendirildiğinde çoğunluğunun ovalarda olduğu görülür. Ilısu Baraj Alanı'nda tespit edilen yerleşmeler ya Dicle nehri yatağında ya da daha küçük, günümüzde mevsimlik derelerin kenarında bulunan yamaç yerleşmeleridir (Ökse 2009a: 73).

Mardin ilinde sadece iki yerleşmede kazıların yapılmış olması ve diğer yerleşmeler hakkındaki bilgilerin sadece yüzey araştırmalarından elde edilen veriler olması doğru çıkarımlar yapmamızı sınırlandırmaktadır. Filolojik veriler ışığında bazı yerleşmelerin lokalisasyonu yapılmaktadır, fakat buralarda arkeolojik çalışmaların yapılmamış olması ve Midyat, Savur gibi büyük kentlerde geç dönem yapıların bu kentlerde geniş bir alanı kaplaması analizleri etkilemektedir.

Yapılan araştırmalar daha çok ovalarda gerçekleştirilmiş, dağlık alanda sınırlı olması ve Mardin ilinin büyük bir bölümünde araştırma yapılmamış olması eksik sonuçlar çıkartılmasına sebep olabilir.

Yapılan araştırmalara göre, Erken Tunç Çağı'nda yerleşmelerin çoğunluğunun ovalarda ve su kenarlarında olduğu tespit edilmiştir. Sadece Ilısu Baraj Alanındaki yerleşmeler dağlık alanda ve dere kenarında yamaç yerleşmeleridir. Yani ovadaki yerleşmeler uzaktan algılanabilirken, dağlık alandaki yerleşmeler tespiti daha zordur ve dikkatli bir yüzey araştırması yürüyüşü ile tespit edilebilmektedir.

Erken Tunç Çağı'na ait Suriye'denbilinen, Tur Abdin Dağları'nın hemen güneyinde, nehir kenarlarında kurulan, büyük yerleşmeler olan Tell Brak,

Tell Mozan ve Tell Beydar'ın birbirine olan mesafeleri de yaklaşık 30-40 km arasında değişmektedir (Weiss ve Courty 1993: fig.2).

3.1.1.5.Yol Güzergahları

Bu dönemde kesin olarak bilinen yollar yoktur. Günümüz Mardin Diyarbakır yolunun bu dönemde de kullanıldığı düşünülmektedir. Diyarbakır Pir Hüseyin'de bulunan Naram-Sin Steli de MÖ 3. binde bölgedeki Akkad varlığını gösterirken ile Maden ve Ergani'deki maden yataklarının bu dönemde Mezopotamyalılar için önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Bu maden yataklarına ulaşmak için de bu yol kullanılmış olmalıdır (Roaf 1996: 97).

Naramsin dönemi metinlerinde geçen yıl adlarından birisi Naram-Sin'in Dicle ve Fırat'ın kaynağına ulaştığı ve *Şenaminda'* da savaş kazandığı yıl olarak isimlendirilmiştir (Karg 1999: 237). Aynı metinlerde Mazı Dağı/Tur Abdin'de olduğu düşünülen bu dönemde ismi olan Aşimanum şehrine saldırmıştır. Aşimanunum Yeni Assur döneminde Şinamum-Şinabu; günümüz de ise Dicle kenarındaki Pornak-Murattaşı Höyükle eşleştirilmekte olan şehirdir (Karg 1999: 237). Akad ordularının kuzeydeki maden kaynaklarına ulaşmak için kullandıkları yollar Göksu Vadisi ve Mazı Dağı üzerinden Ta'idu'da (Üçtepe) Dicle nehrine ulaşmaktadır (Karg 1999: 239).

3.1.2.Tasvirli Eserler

Bu döneme tarihlenen yerleşmelerden elde edilen arkeolojik verilere göre tasvirli eserler hakkında bilgi yoktur. Bu döneme tarihlenen buluntular Girnavaz kazısında ele geçmekte ve diğer yerleşmeler yüzey araştırmalarında tespit edildiği için seramik dışında arkeolojik veriye ulaşılmamıştır. Sadece Kızıltepe'deki Gire Hileliye yerleşmesinde tasvirli bir kaide ele geçmiştir (Ay 1999: 31).

3.1.2.1.Taş/Kaya Kabartma ve Steller

Bu dönemde Mardin ili sınırlarındaki yerleşmelerde Taş/kaya Kabartma ve Stellerin olduğu eserler ele geçmemiştir.

3.1.2.2.Tasvirli Küçük Buluntular

Bu dönemde yüzey araştırmasında tespit edilen Gire Hileliye (19) yerleşmesinde köylülerin bu höyükte bulduklarını söyledikleri bir kaide ele geçmiştir. Bu kaide üzerinde tasvirler bulunmaktadır. Bu tasvirler konu ve özelliklerine göre Erhanedanlar III/ Akad dönemine tarihlendirilmektedir (Ay 1999: 31).

3.1.3.Seramik Gelenekleri

Bu dönem görülen seramik gelenekleri Ninive-V, Düz Basit Seramik, Metalik Seramik, Koyu Ağızlı Portakal Rengi Seramik ve Kırmızı Astarlı Seramik'dir.

3.1.3.1. Ninive-V Seramiği

Bu tür seramik Orta Fırat ve Yukarı Fırat bölümlerinde yaygın görülen dışa açık uzun boyunlu, keskin omuzlu, üzerinde dört ip deliği bulunan, küçük halka dipli ya da çan ayaklı, boyalı küçük formuna ait olmalıdır. Bu formda kaplar açık renkte, katkısız, temiz hamurludur. Boya bezeliler, açık zemin üzerine paraleller halinde kırmızı renkte geometrik boyalıdır (Rova 2000: 231). Bu formun az olmakla birlikte monokrom örnekleri de görülmektedir. Daha çok mezar buluntusu olarak ele geçen bu kaplar Uruk kültürü ile bağlantılı görülmüştür (Engin 2003: 89; Ökse 2009: 27).

Adını Ninive'deki V. tabakadan alan, Güney Mezopotamya merkezli Geç Uruk kültürünün yayılımının son bulması ile ortaya çıkan ve ETÇ döneminde yayılım gösteren Ninive V kültürü seramiği (Lebeau 2000: 168) bölgesel bir malzeme kültürü olarak değerlendirilmiştir. Ninive V seramik kültüründe boyalı ve çizgi/kazıma/bezekli ve yalın olmak üzere üç farklı seramik geleneği

hakimdir. Çizi/kazıma bezekli kaplar, çark yapımı ve ince nitelikli, gri ve bej renklindedir. Bu kaplar ayrıca çizgisel geometrik düzenlemelerden oluşmaktadır (Engin 2003: 90; Ökse 2009: 27).

Girnavaz kazılarında Ninive-V seramikleri ele geçmiştir (Erkanal 1989: 264).

Yüzey araştırmalarında Girharrin-Ortaköy, Gire Koriye, Tell Ermen, Gire Herzem (Ay 1993); Boğazemri, Gire Hiyale, Gire Haramiye, Gire Kızlare, Gire Hileliye, Deşi, Çıldız, Tell Bısım (Ay 1999) Tell Minar, Kertvin ve Tell Girmira (Uysal 2006) yerleşmelerinde Ninive V seramikleri ele geçmiştir.

Ilisu Baraj Alanı'nda toplanan, ETÇ dönemine tarihlenen seramiklerin çoğunluğu Ninive V seramik grubuna aittir. Bu seramikler Tatika ve Zeviya Kavla yerleşmesinde ele geçmiştir (Ökse 2009: 28, res:7).

Bu iki yerleşmeden ele geçen ETÇ dönemine tarihlenen seramiklerin çoğunluğu Ninive V seramik grubuna aittir. Bunlar, Ninive V boyalı, çizgi/kazıma bezekliler ve yalın olarak 3 grupta toplanmaktadır. Ninive V boyalılarına ait seramik parçaları meyvelik/ kadeh ayak kısmına ait parça, çanak ve çömlek formlarını içermektedir. Bunların yanı sıra çizgi/kazıma bezekli grubu ise 1 adet çömlek parçası ve amorf parça ile tespit edilmiştir. Yalın Ninive V seramik grubuna ait çömlek ile bir adet amorf dip parçası ele geçmiştir (Ökse 2009: 28, res:7).

3.1.3.2.Düz Basit Seramik (Plain Simple Ware)

Yalın basit seramik olarak isimlendirilen seramik grubunun başlıca özellikleri çarkta üretilmiş olması, hamurunun genelde mineral katkılı olması ve seri üretim kaplar olmasıdır. Bu seramik ilk kez Amuk Bölgesi'nde Braidwood'lar tarafından tespit edilip *Plain Simple Ware* olarak adlandırılmıştır. Bunlar genelde çarkta yapılmış ve çok az kısmı elde yapılmıştır. Bu gruba giren seramikler genelde iyi pişmiş ve orta derece

sertliktedir. Renkleri daha çok devetüyü (10 YR 8/4, 10 YR 7/3–4), pembemsi devetüyü (7,5 YR 7/3–4) ve kahverengi (7,5 YR 6/3–4, 10 YR 6/3) tonlarındadır. Genelde hamuru özsüz, kumlu ve mikalı özelliği taşımaktadır (Engin 2003: 50). Genellikle form olarak bardaklarla temsil edilir (Özfırat 2005: Lev. XV: 1-7, Lev. XVII). Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde oldukça geniş bir alanda kullanılmıştır (Engin 2003: 50; Ökse 2009: 28).

3.1.3.3.Metalik Seramik

Metalik Seramik olarak arkeoloji terminolojisine giren bu seramik grubu farklı özelliklerinden dolayı farklı isimlerle kullanılmaktadır (Ay 1999: 154) Grimsi-siyah görünümünden dolayı *siyah seramik* ve yüzey rengi ve yüzey işlenişi nedeniyle *siyah-gri perdahlı seramik* olarak isimlendirilmiştir. Metalik seramiğin en önemli özelliği olan yüksek ısıda pişmesi ve hamurunun çok temiz olmasından kaynaklanan madeni sertliği nedeniyle *Stone ware* ve *Jezire bölgesinde Gri Jezire seramiği* ismiyle bilinmektedir (Pruss 2000: 193). İlk defa H. Kühne tarafından *metalic ware* ismi verilen bu seramik batıda Yukarı Fırat'tan doğuda Yukarı Dicle Havzasından, Güneydoğu Toroslar'a ve Elazığ-Malatya bölgesine kadar uzanan alanda bulunmaktadır (Özfırat 2005: 14) .

Girnavaz kazılarında Metalik seramik ele geçmiştir (Erkanal 1989: 264).

Yüzeyde araştırmalarında ise yerleşmelerde bu seramik ele geçmiştir: Girharrin-Ortaköy, Gire Koriye, Tell Ermen, Gire Herzem (Ay 1993); Boğazemri, Gire Hıyale, Gire Haramiye, Gire Kızlare, Gire Hileliye, Deşi, Çıldız, Tell Bısım, Gir Burnas ve Gire Karakuwe (Ay 1999).

3.1.3.4.Koyu Ağızlı Portakal Rengi Seramik

Genelde açık kahve ve pembe renkli hamurlu olan bu parçalar çoğunlukla boyalıdır. Hamurun renginde astarlı olanların yanında, koyu

kahve renkte astarlı olanlar da vardır. İnce ve orta kum katkılı, genelde iyi pişirilmiş ve açkılıdır. İnce çeperli bu kaplar, daima hızlı dönen çarkta yapılmıştır. Form olarak açık ya da hafifçe içe dönük ağızlı ve yuvarlak gövdeli çanaklar çoğunluktadır. Bir kısmı basit ağız kenarlı, bir kısmı da ağızının kenarında yivlere sahiptir (Özfırat 2005: Lev. XXIV, Lev. XXXI).

Bu seramik grubunda genelde ağız kısmı koyu, gövde kısmı açık renktedir Bunlar ETÇ döneminde ortaya çıkmış ve Ilısu Baraj alanında yapılan kazılara göre ise OTÇ'de devam etmiştir (Kozbe 2007: 385; Ökse 2009: 28).

3.1.3.5.Kırmızı Astarlı Seramik

Diyarbakır Üçtepe kazısında MÖ. 3.bin tabakalarında görülmektedir. Kiremit-kahve açkılı seramik olarak da adlandırılır. Üçtepe'de alçak ayaklı çanaklarla temsil edilmektedir. Hamur rengine astarlıdır ve iyi pişirilmiştir. (Özfırat, 2005:14)

3.1.4.Küçük Buluntu

Bu dönemde küçük buluntular Mardin ili sınırlarındaki Girnavaz kazılarında ortaya çıkartılmıştır.

3.1.4.1.Metal Buluntular

MÖ. 3. bin mezarlık alanında yapılan çalışmalarda gömü buluntuları ortaya çıkartılmıştır. Bu eserler iki grupta incelenmiştir. Buna göre birinci grup insanların üzerinde taşıdığı veya yaşarken kullandığı ve öldükten sonra da birlikte gömüldüğü eşyalardır. Bunlar elbise ile ilgili eşyalar/ aksesuarlar, süs eşyaları, mühür ve silahlardır. İkincisi de ölü gömme adetleri ile ilgili ve ölü yemeği ile ilgili kaplardır. Bu kaplar Ninive-V ve Metalik seramikleridir (Erkanal 1991: 283).

Mezarda bulunan metal buluntular, bronz başlı ve delikli iğneler, katlı başlı iğneler, boğumlu boyunlu iğneler, küre başlı eğik iğne çekiç başlı iğne, süs eşyaları, kendinden saplı kesiciler, perçin delikli dile sahip hançerler ve baltalardır (Erkanal 1991: 283). Bronz eserler de ele geçmiştir. Bunlar arasında, başlı delikli iğneler, katlı başlı iğne, boğumlu iğne, küre başlı eğik iğne, aslan başlı eğik iğne, bronz süs eşyaları, perçin delikli hançer, balta, kendinden saplı kesiciler bulunmuştur. Bu kesicilerden iki tanesi volüt biçimli askı çengelleri ile bölgede yenidir (Erkanal 1991: 283).

3.1.4.2.Mühürler

Mezarlarda taş ve kemik mühürler ele geçmiştir ve bu eserler Er Hanedanlar Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Erkanal 1991: 283). Bu eserler silindir ve damga mühür formundadır. Bu mühürler arasında farklı olan bir grup da üçgen prizma şeklindedir ve üç yüzü de işlenmiştir. Bu mühürler üzerinde ince uzun şematik insan ve hayvan motifleriyle tasvir tarzı sadece Gırnava'da görülmektedir (Erkanal 1990: 266). Ayrıca mühürler üzerindeki üçlü gruplar ve araba tasvirleri stil açısından II. Er Hanedanlar Devri özelliklerini yansıtır (Erkanal 1990: 268).

3.1.4.3.Kemik Buluntular

Bu dönemde Mardin sınırları içerisindeki kazılarda ve yüzey araştırmalarında tespit edilen yerleşmelerde kemik buluntulara rastlanmamıştır.

3.1.4.4.Pişmiş Toprak Buluntular

Bu dönemde Mardin sınırları içerisindeki kazılarda ve yüzey araştırmalarında tespit edilen yerleşmelerde pişmiş toprak buluntular ele geçmemiştir.

3.1.5.Kronoloji

3.1.5.1.Göreceli Kronoloji

Erken Tunç Çağı (MÖ 3000-2000) göreceli kronoloji daha çok seramiklere göre yapılmaktadır. Buna göre dönemin Ninive V, Metalik Ware, Dark Rim Orange Ware gibi seramik gruplarının farklı kazılara ele geçen tabakalarının karşılaştırılmasıyla elde edilmektedir. Bu dönem Mardin ve çevresi, Yukarı Dicle Havzası, Suriye, Mezopotamya bölgelerinin seramik kültürleri değerlendirilerek kronolojik tablo Tuba Ökse tarafından oluşturulmuştur (Ökse, 2008,fig.3), (Tablo:4).

3.1.5.2.Mutlak Kronoloji

Bu dönem mutlak kronoloji C^{14} verileri ve yazılı kaynaklardan elde edilmektedir. Buna göre Sümer Kral Listesi, ve Akad krallarına göre kesin tarih verilmektedir (Ehrich, 1992:98) , (Tablo:3).

3.2.ORTA TUNÇ ÇAĞI

Mardin ilinde Nusaybin ilçesinde Girnevaz kazısında Orta Tunç Çağına ait buluntular ele geçmiştir. Yüzey araştırmalarında Orta Tunç Çağı'na ait verilerin tespit edildiği yerleşmeler: Tell Arrada, Gır Bunas, Gıre Çeltük, Gıre Koriye, Gıre Karakuwe, Tell Ermen, Gıre Alımışmış: Gıre Haramiye, Gıre Kızılare, Gıre Hileliye, Tell Bısım ve Girharrin (Ay 1999).

Ilısu Baraj Alanı'nda yapılan yüzey araştırmasında ise Harabetepe, Ilısu köyü, Zureki Zeri ve Kilokki Tarlası yerleşmelerinde bu dönem tespit edilmiştir (Ökse 2009: 28).

3.2.1.Yerleşim Sistemi

3.2.1.1.Yerleşim Birimlerinin Konumları

Mardin sınırlarında tespit edilen 73 kadar yerleşmeden sadece 36 tanesinde yaşanan dönemler hakkında bilgi verilmektedir ve bunlardan da 19 tanesinde Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmektedir. Bu yerleşmeler: Girnavaz, Gire Herzem, Gire Alımışmış, Tell Ermen, Gire Karakuwe, Gire Koriye, Gır Bunas, Tell Arrada, Gire Haramiye, Gire Kızlare, Gire Hileliye, Tell Bisim, Gırharrin, Gire Çeltük, Kertvin, Kilokki Rabiseki, Harabe Tepesi, Benuva Şengin, Kerküşti'dir.

Bu yerleşmelerden 16 tanesi deniz seviyesinden 400-500 m arasındaki ovada ve nehir kenarlarında kurulmuşlardır. Diğer 3 tanesi Kilokki Rabiseki, Harabe Tepesi, Benuva Şengin Tur Abdin Dağları üzerinde vadi yamacı-nehir terasında kurulmuş yerleşmelerdir.

3.2.1.2.Yerleşim Birimlerinin Boyutları

Bu döneme tarihlenen 19 yerleşmeden 18 tanesinin boyutları hakkında bilgimiz vardır. Bunlardan 8 tanesi büyüktür. Bunlar, Girnavaz, Gire Herzem, Tell Ermen, Gire Koriye, Gire Kızlare, Gire Hileliye, Tell Bisim, Gırharrin'dir. Bu höyüklerin hepsi ovada kurulmuştur. 5 tanesi orta boy höyüklerdir. Bunlar, Gire Alımışmış, Gır Bunas, Gire Haramiye, Harabe Tepesi, Benuva Şengin'dir. Diğer 5 tanesi küçük höyüklerdir. Bunlar, Gire karakuwe, Tell Arrada, Gire Çeltük, Kilokki Rabiseki, Kerküşti'dir.

3.2.1.3.Yerleşim Birimlerinin Mesafeleri

Orta Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşmelerden birlerine en uzak Kertvin ile Gire Kızlare arasındaki mesafe yaklaşık olarak 100 km'dir. Genelde aynı nehir boyunca görülen yerleşmelerden büyük olarak nitelendirilenler arasındaki mesafe 8-12 km arasında değişirken; bu büyük höyüklerin

çevresindeki küçük höyükler 4-5 km'den daha az mesafededir. Girnavaz yakınındaki Kertvin yaklaşık 5 km mesafededir. Gire Herzem yakınında orta boyda olan Gire Alımışmış arasındaki mesafe de yaklaşık 2 km'dir.

Farklı nehir boyunca kurulan büyük yerleşmeler arasındaki mesafe en fazla 25-30 km iken bazılarında daha az 12-15 km'dir. Buna örnek olarak Gırharrin ile Tell Ermen arasındaki mesafe 15 km iken Gırharrin ile Gire Herzem arası 12 km'dir.

3.2.1.4.Yerleşim Sistemi Analizi

Erken Tunç Çağı'nda tespit edilen yerleşmelerin hepsi ovada iken Orta Tunç Çağı'nda Tur Abdin Dağları'nda vadi yerleşmeleri de görülmeye başlamıştır. Yerleşmeler genelde büyük nehirler boyunca dağılmaktadır. Büyük höyükler arasındaki mesafe ortalama 25-30 km iken; aynı nehir boyunca görülen büyük höyüklerin mesafeleri 12-15 km'dir. Bu büyük höyüklerin çevresindeki küçük höyükler yaklaşık 4-5 km iken bazıları 2 km'den daha kısa mesafededir.

3.2.1.5.Yol Güzergahları

Bu döneme ait kesin olarak bilinen antik yollar yoktur. MÖ 2. bin'de Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe-Kaneş'den Assur başkentine giden yollar ve bu yol üzerindeki yerleşmeler bilinmektedir. Bu yerleşmelerden Burundum, Nahur, Talhayum Mardin sınırlarında olmalıdır (Beitzel,1992:36).

3.2.2.Tasvirli Eserler

Bu dönemde Mardin ili sınırlarındaki yerleşmelerde taş/kaya kabartma ve stellerin olduğu eserler ele geçmemiştir.

3.2.2.1.Taş/Kaya Kabartma ve Steller

Bu dönemde Mardin sınırları içerisindeki kazılarda ve yüzey araştırmalarında tespit edilen yerleşmelerde taş/kaya kabartma ve stellerin olduğu eserler ele geçmemiştir.

3.2.2.2.Tasvirli Küçük Buluntular

Bu dönemde Mardin sınırları içerisindeki kazılarda ve yüzey araştırmalarında tespit edilen yerleşmelerde tasvirli küçük buluntular ele geçmemiştir.

3.2.3.Seramik Gelenekleri

Bu dönem bölgede görülen seramik gelenekleri Tek Renkli Standart Seramik, Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı Seramik ve Habur Boyalı Serami'dir.

3.2.3.1.Tek Renkli Standart Seramik

Tek Renkli seramik çark yapımı, taşçık, kum ve saman katkılı, yalın yüzeylidir. Kap parçaları keskin profilli çanaklara, boyunlu boyunsuz çömleklere aittir (Engin 1997).

Ilisu Barajı Şantiye Alanı'nda yapılan yüzey araştırmasında ele geçen Tek Renkli Seramik yoğun olarak kum, orta yoğunlukta kireç ve taşçık, seyrek olarak da kuvars ve mika katkı malzemesi içermektedir. Çark yapımı, genelde yalın veya kendinden astarlıdır. Bu gruba ait toplanan seramik parçaları tabak, çanak, boyunlu ve boyunsuz çömlek biçimlerinden oluşmaktadır. Bunlar arasında içe çekik dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı tabaklar, keskin gövdeli çanaklar, dışa kalınlaştırılmış ağızlı çanaklar ve dışa çekik ağızlı çanaklar ele geçmiştir. Boyunsuz ve boyunlu çömleklere ait parçalar da ele geçmiştir. Ayrıca dışa çekik, dışa kalınlaştırılmış, boyunlu çömlekler ile dışa kalınlaştırılmış, ağız kenarı oluklu ele geçmiştir (Ökse 2009: 29).

Bu grup Harabe Tepe, Zureki Zeri'de ve Zeviye Kavla'da ele geçmiştir. Tek renkli kaplar Eski Önyasa'da geniş bir alanda (Parayre 1986: Carte: 1); Üçtepe (Özfırat 2005, Lev. XCIII: 2/2), Kenan Tepe (Parker ve Dood 2003: fig. 5/J, 8/N, O), Tell Bia (Einwag 1988: Tip. 50), Chagar Bazar (Mallowan 1947: Pl. LXXXII: 5, 7), Tell Rijim (Kolinski 2000: Pl. 50/ 5, 7), Tell Rimah (Postagat ve diğ. 1997, Pl. 19 a-d)'ta tespit edilmiştir. Bu grup seramikler *Monokrom Simple Ware* türü içerisinde değerlendirilmektedir (Ökse 2009: 29).

3.2.3.2.Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı Seramik (Red Brown Wash Ware)

Kırmızı-kahverengi tonlarda renkli astarlı yüzey işlenişlerine göre *Red Brown Wash Ware* adı ile -anılan seramik türü Parker tarafından kapsamlı olarak incelenmiş ve bunlar kendi içerisinde yüzey işlenişlerine, biçimlerine ve hamurlarına göre gruplandırılmıştır. Bu türdeki seramikler yüzey işlenişlerine göre de 6 alt gruba ayrılmıştır: Kırmızı-kahverengi astarlı, (Kenan Tepe Type 28), Kahverengi astarlı (Kenan Tepe Type 4), Kırmızı fırça izli (Kenan Tepe Type 17), Kahverengi fırça izli (Kenan Tepe Type 5), Kırmızı boya bantlı (Kenan Tepe Type 18) ve Krem- yeşil astarlı (Kenan Tepe Type 39) (Parker 2004: 555).

Bu yüzey işlenişleri hamurun hammaddesi kilin akıcı kıvamdayken seramik pişirildikten sonra veya pişirilmeden önce seramiğin yüzeyine uygulanması ile oluşan ince katmandır. Bu seramikler çark yapımıdır. Parker'in seramiklerin formlarına göre yaptığı gruplandırmaya göre omurgalı çanaklar, şerit omuzlu kaplar, orta boylu boyunsuz çömlekler, dışa çekik ağızlı çömlekler ve daralan ağızlı çömlekler bu grupta görülmektedir (Parker 2004: 555; Ökse 2009: 28).

Ilısu Baraj Gövdesi İnşaat Alanı'nda yapılan çalışmada toplanan bu gruba ait seramikler yüzey işlenişlerine göre ayrılmış ve buna göre beş ayrı alt grupta değerlendirilmiştir. Bunlar, Kahverengi fırça izli (Kenan Tepe Type 5), Kahverengi astarlı (Kenan Tepe Type 4), Kırmızı-kahverengi astarlı ,

(Kenan Tepe Type 28), Kırmızı fırça izli (Kenan Tepe Type 17) ve Krem-yeşil astarlıdır (Kenantepe Type 39) (Ökse 2009 : 28).

Kırmızı-kahverengi tonlarda renkli astarlı yüzey işlenişlerine göre *Red Brown Wash Ware* adı ile anılan seramik türü Toros Dağları ile Mardin Dağları arasında kalan bölgede yaygın standart seramik türü olup, Yukarı Fırat havzası yüzey araştırmalarında da ele geçmiştir. Bu mal grubu biçim olarak benzerliklerinin yanında, yaklaşık olarak sekiz yıldır sürdürülen Ilısu Baraj Alanı'ndaki kazılarda ele geçmiş ve arkeoloji dünyasında bu isimle tanınmıştır. Bu sebeple daha önceki kazılarda ele geçen özellikle astarlı veya boya banyolu seramikler bu mal grubunun bilinen özelliklerine göre tekrar gözden geçirilmelidir. Yukarı Fırat Havzasında Lidar Höyükte ele geçen boya banyolu seramikler bu seramiklerle benzer özellikler göstermektedir (Kaschau 1999: 111, Taf.183,2; 235,1).

Ayrıca Ilısu Baraj Alanı'nın güneyinde Saddam Baraj alanında Tell Rijimde ele geçen seramikler benzer özellikler gösterir. Bu yerleşmedeki seramikleri inceleyen Kolinski, burada ele geçen boya astarlı seramiklerin çok ince bir boya tabakası ve bir fırça ile yapılmış olabileceğini vurgulamıştır (Kolinski 2000: 28, fig.26, plate 27B) ki bu özellikler RBWW mal grubunun özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca Suriye'de Halep bölgesindeki Tell Umm el-Marra'da yapılan kazılarda OTÇ dönemine ait yerleşmede ele geçen seramikler (Schwartz 2003: fig.30: 3,4) hem form hem de yüzey işlenişleri açısından RBWW seramikleri ile benzerdir. Bu sonuca göre daha önceki veriler tekrar değerlendirilmeli ve bu mal grubunun yüzey işlenişlerine yapılan yayılımı tekrar gözden geçirilmelidir.

Ilısu Baraj Bölgesindeki diğer kazılardan ETÇ döneminde görülen DROB, Metalic Ware seramiklerinin OTÇ'de RBWW ile birlikte devam ettiğini bilinmekte (Kozbe 2007: 385), Hirbomerdan ve Üçtepe kazılarında bu seramikler ETÇ tabakalarında bulunmuş ve bu seramik grubunun ETÇ'dan itibaren ortaya çıktığı fikrini doğurmuştur. Ayrıca Tell Brak'ta ele geçen Red Slip adı verilen seramik grubu ile ilişkilendirilmiştir (Laneri 2008: 179).

Bu gruptaki kaplar biçimlerine göre değerlendirildiğinde, dönemin diğer Orta Tunç Çağı seramik gruplarıyla da benzerlik gösterir. Bu parçaların biçimsel benzerleri Yukarı Fırat havzası, Kuzey Suriye, Habur ve Balikh havzalarını da içine alan geniş bir alana yayılan tek renkli seramik grubuna ait kaplarda da görülür (Nigro 1998: 271-305; Öz fırat 2005: 25-29).

Red Brown Wash Ware parçaları Harabe Tepe, Banuva Şengin ve Zureki Zeri'de ele geçmiştir. Bu seramik grubu bugünkü buluntular ışığında Orta Tunç Çağı boyunca görülmüştür (Ökse 2009: 28). Kenan Tepe, Salattepe, Türbe Höyük, Hirbomerden kazılarında elde edilen C14 verileri de bu dönem verilerini doğrulamaktadır (Laneri 2008: 180). Ayrıca Siirt Türbe Höyükten bu mal grubunun ele geçtiği tabakada bulunan tablet bu dönemine tarihlendirilmektedir. (Sağlamtimur ve Ozan 2008; Ökse 2009: 29).

3.2.3.3.Habur Boyalı Seramiği

Habur boyalıları çark yapımı, yalın veya hamur rengine astarlı, devetüyü renktedir. Üzerinde kırmızı, siyah ve kahverengi boya bezeme yapılmaktadır. Düz dipli, uzun boyunlu vazolar ile keskin profilli çanaklardan oluşmaktadır (Engin 1997; Öz fırat 2005).

Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgesinin kuzey kısmından İran'a kadar geniş bir alanda yayılım gösteren bu seramik grubu Üçtepe (Öz fırat 2005: 25, Lev. XXXIX: 5, 8), Kavuşan (Kozbe, Köroğlu, Sağlamtemir 2004: şek. 20: 1- 4), Giricano (Schachner 2003: Abb. 34-35), Lidar (Kaschau 1999: Taf. 90, 155), Ebla (Matthiae 1981: fig. 34), Tell Bia (Einwag 1998: Tip, 28, 40), Tell Hadidi (Dornemann 1992, fig. 3: 6, 15: 19, 16: 7), Tell Rijim (Kolinski 2000: Pl. 15a), Kuzey Doğu Suriye Yüzey Araştırması (Meijer 1986: fig. 20, 21, 22), Tell Rimah (Postgate ve diğ. 1997: Pl. 45: 278), Hama (Fungmann 1958: fig. 109, 110, 143) ve Hammam et-Turkman'da (Curvers 1988: Pl. 124: 26, 126: 37- 46) tespit edilmiştir.

Habur Boyalıları, Harabe Tepe ve Zureki Zeri'de (Res. 21: 8, 34: 14) ve Dicle'nin diğer kıyısındaki Zeviye Kavla'da ele geçmiştir (Ökse 2009: 29).

Girnavaz'da daha önceki yıllarda yüzeyde sadece Habur Boyalı parçaları bulunmuşken 1989 yılı kazı çalışmalarında Habur Boyalı seramik grubuna ait kap ele geçmiştir (Erkanal 1990: 278).

Bu seramik ayrıca yüzey araştırmalarında Girharrin-Ortaköy, Gire Koriye, Tell Ermen, Gire Herzem (Ay 1993); Boğazemri, Gire Hiyale, Gire Haramiye, Gire Kızlare, Gire Hileliye, Tell Bısım, Gir Burnas, Gire Karakuwe ve Gire Alişmişmiş yerleşmelerinde ele geçmiştir (Ay 1999).

3.2.4.Küçük Buluntu

Mardin sınırları içerisindeki bu döneme ait yerleşmeler yüzey araştırmalarında tespit edildiği için küçük buluntu bu çalışmalarda ele geçmemiş ya da şuana kadar bu konuda veriye ulaşılmamıştır.

3.2.4.1.Metal Buluntular

Bu dönemde yüzey araştırmalarında tespit edilen yerleşmelerde metal buluntulara ulaşılamamıştır.

3.2.4.2.Mühürler

Bu dönemde yüzey araştırmalarında tespit edilen ait yerleşmelerde mühür ele geçmemiştir.

3.2.4.3.Kemik Buluntular

Bu dönemde Mardin sınırları içerisindeki yüzey araştırmalarında tespit edilen yerleşmelerde kemik buluntulara ulaşılamamıştır

3.2.4.4.Pişmiş Toprak Buluntular

Bu döneme yüzey araştırmalarında tespit edilen ait yerleşmelerde pişmiş toprak eserlere ulaşılamamıştır.

3.2.5.Kronoloji

3.2.5.1.Göreceli Kronoloji

Orta Tunç Çağı (MÖ 2000-1500) göreceli kronoloji daha çok seramiklere göre yapılmaktadır. Buna göre dönemin Habur Seramiği, Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı seramik, Tek renkli standart seramik gibi seramik gruplarının farklı kazılara ele geçen tabakalarının karşılaştırılmasıyla elde edilmektedir. Bu dönem Mardin ve çevresi, Yukarı Dicle Havzası, Suriye, Mezopotamya bölgelerinin seramik kültürleri değerlendirilerek kronolojik tablo Tuba Ökse tarafından oluşturulmuştur (Ökse, 2009:tablo 2-3), (Tablo:6).

3.1.5.2.Mutlak Kronoloji

Bu dönem mutlak kronoloji C¹⁴ verileri ve yazılı kaynaklardan elde edilmektedir. Buna göre Eski Babil, Eski Assur, Mari, İsin, Larsa dönemi yazılı kaynaklarında adı geçen krallar ve yıllıklarına göre mutlak kronoloji oluşturulmaktadır (Köroğlu, 2010;211),(Tablo:5).

3.3.GEÇ TUNÇ ÇAĞI

3.3.1.Yerleşim Sistemi

Geç Tunç Çağı'ndaki Mardin sınırları içerisindeki yerleşmelerden sadece ikisinde bu dönem tespit edilmiştir. Bu iki yerleşme Girnavaz ve Gırharrin'dir. Yerleşmeler genelde yüzey araştırmalarında tespit edilmiş ve bu döneme ait verilere ulaşılmamıştır.

3.3.1.1.Yerleşim Birimlerinin Konumları

Bu döneme tarihlenen iki yerleşmede de Tur Abdin Dağları'nın güneyindeki ovada ve nehir kenarında kurulmuş yerleşmelerdir.

3.3.1.2.Yerleşim Birimlerinin Boyutları

Bu döneme tarihlenen iki yerleşme Girnavaz ve Gırharrin-Ortaköy boyutları büyük olarak nitelendirebileceğimiz höyüklerdir.

3.3.1.3.Yerleşim Birimlerinin Mesafeleri

Geç Tunç Çağı'na ait arkeolojik buluntunun ele geçtiği Girnavaz ile Gırharrin höyüklerinin arasındaki mesafe yaklaşık olarak 40km'dir.

3.3.1.4.Yerleşim Sistemi Analizi

Yerleşmelerin sayısı az olduğu için yerleşim sistemi hakkında analiz yapmak zordur. Bu dönemin tespit edildiği iki höyük birbirine 40 km mesafede büyük höyüklerdir. Bu höyüklerden Girnavaz'da bu döneme ait tablet bulunmuştur (Erkanal 1989: 278) ve bu dönem yazılı kaynaklarda Nabula ismi geçmektedir (Cancık-Kirschbaum 2002: 514). Gırharrin ise günümüz İpek Yolu ile Mardin Diyarbakır yolu üzerinde önemli bir yerleşmedir.

3.3.1.5.Yol Güzergahları

Bu dönemde çok fazla bilgi yoktur, Girnavaz ve Ortaköy-Gırharrin yerleşmelerinde bu döneme ait eserler ele geçmiştir. Buna göre daha önceki dönemde kullanılan Harran şarri, günümüz İpek yolu bu dönemde kullanılmış olmalıdır. Girnavaz ve Gırharrin bu yolla birbirine bağlanmış olmalıdır.

3.3.2.Tasvirli Eserler

3.3.2.1.Taş/Kaya Kabartma ve Steller

Bu döneme tarihlenebileceği düşünülen Girnavaz'da ele geçen bir eser bulunmaktadır. Bu eser bir kireçtaşı heykelcik olup, kuzey terasında daha önce açığa çıkarılan büyük binanın tabanında dolgu taşı olarak kullanılmıştır ve in situ değildir. Bu heykelcik 22 cm yükseklikte ve 14,3 cm genişliktedir. Önü hafif içbükey, arkası keskin dışbükey görünümlüdür. Alt kısmı

işlenmeden bırakılmıştır. Ön kısımda sadece kollar belirtilmiştir. Kollar, gövdenin iki tarafından çıkarak yukarı doğru yükselmektedir ve “V” biçimlidir. Alçak kabartma şeklinde işlenen ellerden biri kadeh, diğeri ise asa taşımaktadır. Baş kısmı ovaldır. Boyun gösterilmemiştir. Başın göğse doğru uzanan sivri uzantısı sakal olmalıdır. Basık yüz üzerinde burun hafif kabartma şeklinde işlenmiştir. Burnun iki tarafında çizilen gözler oldukça yukarıda, alın hizasındadır. Gözü çevreleyen hatlar iki tanedir. Kirpikler ikinci kat üzerinde gösterilmiştir. Kulaklar başın iki tarafında hafif kabartı şeklindedir (Erkanal 1985: 127).

T.H Carter bu tip heykelleri incelemiş ve bunlara “The Stone Spirits” ismini kullanarak bunların kötülüklere karşı koyan kutsal yaratıklar olarak tanımlamaktadır. Bunların benzerleri Batı Suriye’de Yukarı Habur bölgesinde Tell Billa, Tell Rimah’ta bulunmuştur ve buna göre bu eserlerin MÖ 2. bin’in ikinci yarısına tarihlendirilebileceği düşünülmektedir. Girnavaz’da bulunan bu kireçtaşı heykelcik, MÖ 7. yüzyıla tarihlenen bir yapıdadır ve bu nedenle tarihlenmesi tam olarak yapılamamıştır (Erkanal 1985: 128).

3.3.2.2.Tasvirli Küçük Buluntular

Bu döneme yüzey araştırmalarında tespit edilen ait yerleşmelerde tasvirli küçük buluntu tespit edilmemiştir

3.3.3.Seramik Gelenekleri

Geç Tunç Çağı’nda bölgede görülen seramik gelenekleri Mitanni Seramiği, Orta Assur Standart Seramiği ve Nuzi Boyalı Seramiği bilinmektedir.

3.3.3.1.Mitanni Seramiği

MÖ 2. binin ikinci yarısından itibaren Dicle boylarından batıya Balih Irmağı’nın doğusuna uzanan alanda görülen ve bir kısmı monokrom olan seramik türü Mitanni Seramiği olarak adlandırılmaktadır. Çark yapımı, keskin profilli, dışa çekik ağız kenarlı, düğme dipli kadehler bu seramiklerin genel

özellikleridir. Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya, Yukarı Habur ve Aşağı Habur bölgesinde görülmektedir (Pfalzner 1995: 189; Engin 1997: 81). Mitanni seramiği Nuzi seramikleri, Geç Habur Seramiği, Kırmızı-Kahverengi şerit boyalı alt gruplara ayrılmıştır ve MÖ 1550-1300 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Engin 1997: 81).

3.3.3.2.Orta Assur Standart Seramiği

Mitanni seramiği ile aynı bölgede görülen ve benzer özellikler gösteren Orta Assur Standart Seramiği, MÖ 13-11. Yüzyıllarda Orta Assur idaresindeki yerleşmelerde görülmektedir. Pfalzner tarafından kronolojik olarak evrelere ayrılmıştır. MÖ 1300-1100 yılları kabaca Assur kralları I. Adad Nirari ile I. Tiglatpileser arasındaki döneme tarihlenir (Pfalzner 1995; Engin 1997: 84).

Ilisu Baraj Gövde İnşaatı Alanı'nda yapılan yüzey araştırmasında nehrin doğu kıyısı olan Güçlükonak tarafında Orta Assur dönemine tarihlenen kap parçaları, iki alanda toplanmıştır. Bu alanlardan biri olan Zeviya Kavla, Dicle Vadisi'ne hakim konumda büyük boyutlu bir yerleşimdir. Diğer alan Tatika ise küçük boyutlu bir yerleşimdir. Bu iki alan arasında 1 km mesafe bulunması, Tatika'nın Zeviya Kavla'ya bağlı bir çiftlik ya da mezra olabileceğini düşündürmektedir (Ökse 2009: 31).

Bu alanlardan toplanan seramiklerin hepsi çark yapımı, iyi pişmiş, kum, mika, kireç, bitki ve nadiren şamot katkılıdır. Dış renkleri koyu kahverengi, açık sarı ve pembemsi kahverengidir. Toplanan parçaların yüzeyleri genelde astarlı, bazıları ise aynı zamanda perdahlıdır. Ele geçen malzemeler çanak, çömlek ve dip parçalarıdır. Çanaklar dışa çekik ağızlı ve kalınlaştırılmış ağızlı ve omurgalıdır. Çömlekler ise üç gruba ayrılır: dışa çekik ağızlı çömlek, dışa kalınlaştırılmış ağızlı boyunsuz çömlek ve dışa kıvrık ağızlı çömlek (Ökse 2009: 30).

Geç Tunç Çağı, Kuzey Mezopotamya'da ve Ilisu Barajı dolum Alanı içerisinde kalan bölge ve çevresinde Hurri-Mitanni ve Orta Assur dönemi

merkezlerinden bilinmektedir. Mardin Dağları'nın güneyindeki Girnavaz (Erkanal 1991: 280) ve Yukarı Dicle havzasındaki Giricano (Schachner 2004: 507), Kavuşan Höyük (Kozbe 2004: 465), Siirt Türbe Höyük (Sağlamtimur ve Ozan 2008: 6) Üçtepe (Özfırat 2005), Ziyarettepe (Matney ve diğ. 2004: 389) ve Gre Dimse (Karg 2001: 644) görülmektedir.

3.3.3.3.Nuzi Boyalı Seramiği

Nuzi Boyalıları olarak bilinen bu seramik grubu ilk önce Nuzi'de ele geçmiş ve Speiser tarafından bu seramiğe *Hurri seramiği*; daha sonra ise Mallowan yayılımına bakarak *Subartu Seramiği* olarak isimlendirmiştir. Daha sonra Mallowan, bu seramiklerin genel özelliklerine göre koyu renk zemin üzerine beyaz boyalı bu kaplar için ilk kez *Nuzi Seramiği* demiştir (Engin 1997: 71).

Bu seramik grubunun en belirgin özelliği, beyaz boya bezemelinin yanı sıra, ayaklı kadehler, omuzlu kaplar ve uzun bardaklar formları ile ayırt edilmeleridir. Beyaz bezeme genelde geometrik, bitkisel ve hayvan figürleri ile yapılmaktadır. Bu seramik Mitanniler ile bağlantılı görülmektedir. Bu seramik grubu Amuk-Kilikya'dan, Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya ve Yukarı Dicle Havzası'na kadar yayılım göstermektedir (Engin 1997: 71).

Girnavaz'da Nuzi seramiği parçaları bulunmuştur (Erkanal 1989: 278).

3.3.4.Küçük Buluntu

Girnavaz'da bu dönem için seramik ve tablet hakkında bilgi verilmektedir. Bu dönem tabakalarında yoğun bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.

3.3.4.1.Metal Buluntular

Bu dönemde Mardin sınırları içerisindeki yüzey araştırmalarında tespit edilen yerleşmelerde metal buluntular ele geçmemiştir.

3.3.4.2.Mühürler

Bu dönemde Mardin sınırları içerisindeki yüzey araştırmalarında sırasında tespit edilen yerleşmelerde mühürler bulunmamıştır.

3.3.4.3.Kemik Buluntular

Bu dönemde Mardin sınırları içerisindeki yüzey araştırmalarında tespit edilen yerleşmelerde kemik buluntulara ulaşılamamıştır

3.3.4.4.Pişmiş Toprak Buluntular

Bu dönem pişmiş toprak eserler arasında daha çok seramik ve tablet hakkında bilgi verilmekte, diğer eserler hakkında bilgi yoktur. Girnavaz'da bir tablet bulunmuştur. Bu tablet I. Tiglatpileser (MÖ 1114-1076) tarihlenir. Bu tablet üzerinde yazan *limmu* adına göre bu kralın ilk yıllarına aittir. Bu belge de satış belgesi niteliğindedir. Burada *Yataya Ülkesi* adı geçmektedir. Ayrıca III. Salmanassar ve II. Assurnasirpal seferlerindeki *Yatu/Yata, Matiate/Midyat* ismi geçmektedir ve Tur Abdin ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu tabletin bulunduğu tabakalar Orta Assur Geç devrine aittir (Erkanal 1989: 278).

3.3.5.Kronoloji

Geç Tunç Çağı (MÖ1500-1200) göreceli kronoloji daha çok seramiklere göre yapılmaktadır. Buna göre dönemi Nuzi Seramiği, Mitanni Seramiği, Orta Assur Standart Seramiği gibi seramik gruplarının farklı kazılara ele geçen tabakalarının değerlendirilmesinden elde edilmektedir. Bu dönem Mardin ve çevresi, Yukarı Dicle Havzası, Suriye, Mezopotamya bölgelerinin seramik kültürleri değerlendirilerek kronolojik tablo üzerine Tuba Ökse tarafından çalışılmıştır (Ökse, 2009:tablo 2-3).

3.1.5.2.Mutlak Kronoloji

Bu dönem mutlak kronoloji yazılı kaynaklardan ve C¹⁴ yöntemi ile elde edilmektedir. Buna göre Mitanni, Kassit, Hitit, Orta Assur dönemi yazılı

kaynaklarında adı geçen krallar ve onların yıllıklarına göre mutlak kronoloji oluşturulmaktadır (Köroğlu, 2010, 213), (Tablo:7).

3.4.DEMİR ÇAĞ

Mardin ilinde Nusaybin ilçesinde Girnavaz kazısı ve Dargeçit ilçesinde Zeviye Tivilki ve Kızıltepe- Viraşehir yolu üzerindeki Kerküşti yerleşmesinde düzenli kazılar yapılmış ve Demir Çağı'na tarihlenen eserler ele geçmiştir.. Ayrıca bölgede yapılan yüzey araştırmalarında da bu dönemlerin tespit edildiği yerleşmeler bulunmuştur.

3.4.1.Yerleşim Sistemi

Bu döneme ait yerleşmelerin boyutları, birbirlerine göre mesafeleri, konumları hakkında veriler bir araya getirilerek yerleşim sistemi hakkında çıkarım yapılacaktır.

3.4.1.1.Yerleşim Birimlerinin Konumları

Bu dönemde yerleşmeler artarken yazılı kaynaklarda da armaktadır. Demir Çağı'nda artık imparatorluklar kurulmuş, bölgeler eyaletlere, eyaletler devletlere, devletler köylere ayrılmıştır. Buna bağlı olarak yerleşme dokuları da değişmiştir. Bu dönemde ovada kurulan büyük kentlerin yanı sıra Tur Abdin Dağları'nın üzerinde vadilerde, yamaçlarda da kentlerin sayısı da artmıştır.

Mardin'de 73 adet yerleşme hakkında bilgimiz vardır. Bunlardan 37 tanesi kazılar ve yüzey araştırmaları ile tespit edilmiş ve arkeolojik buluntular toplanmıştır. Bu yerleşmelerden bir kısmı sadece yazılı kaynaklardan bilinmekte, arkeolojik çalışma yapılmamıştır. Bu tür yerleşmelere örnek Midyat, Savur, İzbırak, Nusaybin'dir.

Demir Çağı tespit edilen yerleşmelerden 16 tanesinde arkeolojik buluntulara ulaşılmıştır. Bunlar Girnavaz, Zeviya Tivilki, Tell Ermen, Tell Herzem, Gırbel, Bozhöyük, Gırharrin, Gıre Koriye, Gıre Alımışmış, Gıre Hıyale, Gıre Kızlare, Gıre Hileliye, Kertvin, Kerküşti, Kilokki Rabiseki, Kulahke Benabahlu yerleşmeleridir. Bunların dışında 6 tanesi yazılı kaynaklarda geçmektedir. Bunlar Nisibis, Midyat, Savur, izbırak-Zaz, Başkavak-Ahmedi ve Dereiçi (Killit)'dir.

Bu dönrm tespit edilen 22 yerleşmeden 14 tanesi Tur Abdin Dağlarının güneyindeki ovada, nehir kenarlarında kurulmuştur. Diğer 8 yerleşme, Zeviya Tivilki, Kilokki Rabiseki, Kulahke Benabahlu, Midyat, Savur, izbırak-Zaz, Başkavak-Ahmedi ve Dereiçi (Killit) ise Tur Abdin Dğları üzerinde vadilerde kurulmuştur.

3.4.1.2.Yerleşim Birimlerinin Boyutları

Mardin İli sınırları içerisindeki 73 adet yerleşmeden 39 tanesinin boyutları hakkında bilgi verilmektedir. Bu 39 yerleşmeden 22 tanesi Demir Çağına tarihlendirilmekte ve bunlardan 13 tanesinin boyutlarını bilmekteyiz. Bunlardan 7 tanesi büyük höyüktür. Bunlar, Girnavaz, Tell Ermen, Tell Herzem, Gırharrin, Gıre Koriye, Gıre Kızlare, Gıre Hileliye'dir. 2 tanesi orta büyüklükte olan Zeviya Tivilki ve Gırbella'dır. 4 tanesi de küçük höyüklerdir. Bunlar Gıre Hıyale, Kerküşti, Kilokki Rabiseki ve Kulahke Benabahlu'dur.

3.4.1.3.Yerleşim Birimlerinin Mesafeleri

Bu dönemde Assur Eyaleti olduğunu bildiğimiz Nasibina- Nisibis Höyüğü ile yazılı kaynaklarda Nabula olarak bildiğimiz Girnavaz arasındaki mesafe 5-6 km'dir. Yazılı kaynaklarda bilinen Midyat ile Girnavaz arasındaki mesafe 30 km'dir. Midyat Savur arasındaki mesafe 42 km ve Midyat Zaz arası 18 km'dir. Savur çevresindeki diğer yerleşmelerden Dereiçi ve Ahmedi'nin Savur'a uzaklığı 7-10 km'dir.

Girnavaz ve Kemaliye arası 25 km, Girnavaz Gırharrin arası ise 35 km'dir. Gırharrin ile Tell Ermen ve Gır Herzem arasındaki mesafe 18-20 km'dir.

Aynı nehir boyunca kurulmuş büyük iki höyük arasındaki mesafe 7-10 km arasında değişirken, bu büyük höyüklerin çevresindeki küçük höyüklerde 1-2 km mesafededir.

3.4.1.4.Yerleşim Sistemi Analizi

Bu döneme ait Mardin ilinde üç tane kazı vardır. Bunlar Girnavaz, Assur yerleşmesidir ve bu dönemdeki adı Nabula'dır. Bu yerleşme Tur Abdin Dağları'nın bittiği ve ovanın başladığı yerde, Çağ Çağ Vadisi'nin girişinde nehrin kenarındadır (Erkanal 2007: 5).

Diğer kazı yapılan yerleşme Zeviya Tivilki'dir. MÖ 1.bin dönemine tarihlenen arkeolojik buluntular ortaya çıkartılmıştır, fakat filolojik buluntu ele geçmemiştir. Bu nedenle yerleşmenin antik ismi hakkında bilgi yoktur. Bu yerleşme Ilisu Baraj Alanı'nda çanakta, küçük bir dere kenarında yamaç yerleşmesidir. Ana kaya üzerinde yaklaşık 2-3 m yüksekliğe sahiptir (Ökse 2009: 27). Diğer kazısı yapılan ve bu döneme ait buluntuların ele geçtiği yerleşme Kerküşti'dir (Erim 2007: 132).

Bu üç yerleşmenin dışında yazılı kaynaklarda ismi geçen yerleşmeler Midyat-Matiye, Savur-Sura, Zaz ve Derici/ Kilit Mardin Eşiği'nde kurulmuş yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerin dışında Kaşyari-Tur Abdin Dağları'nda olduğu yazılı kaynaklarda anlatılan şehirler vardır. Bu dönemde artık Assur İmparatorluğu kurulmuş ve imparatorluk toprakları eyaletlere, eyaletler de kent devletlerine, kentler de köyler ayrılmıştır. Wilkinson'un yaptığı araştırmanın ortaya çıkardığı veriler sonucunda yaklaşık 5 km iki bağımsız tarımcı yerleşmenin sınırını oluşturmakta düşüncesi (Ökse 2009: 34) bu dönem için daha geçerli olmalıdır.

Bu dönemde 25-30 km mesafede diğer kent devleti ve yaklaşık 70-80 km'de de eyalatlar olmalıdır. Bu döneme ait Girnavaz-Nabula'da ele geçen tablet bahçe satışı ile ilgilidir. Burada Nisibina-Nusaybin Assur eyaletidir ve Nabula ile yaklaşık 5 km'dir. Bu metinde bahsedilen tarla Urukka sınırındadır ve bir günlük yoldadır. Aradaki mesafe yaklaşık olarak 25-30 km'dir (Kessler 1980: katre VIII). Urukka, günümüz Tell Amuda veya karşısındaki Kemaliye Höyük ile eşleştirilir ve Girnavaz'a yaklaşık 20 km'dir

Kessler'e göre Harranu-Harran, Guzanu-Tell Halaf ve Nasibina-Nusibis, Assur eyalatlarıdır ve bunların birbirlerine olan mesafeleri yaklaşık 70 km'dir. Bu eyaletlerde olan kentlere bakılırsa bunların bir kısmının eyalet merkezi ile aralarındaki uzaklığın 25-30 km olduğu görülür. Örneğin Harranu ile Huzirana; Guzana ile Sikanu; Nabula ile Uruka arasındaki mesafe yaklaşık 25-30 km'dir (Kessler 1980:katre VIII).

3.4.1.5.Yol Güzergahları

Bu dönem yazılı kaynaklarda özellikle Assur seferlerinde kullanılan geçitler ve yollar hakkında daha fazla bilgimiz vardır. Bu yollaradan, Kaşyari yolu, Harran Şarri yolları bilinmektedir.(Kessler, 1980).

3.4.2.Tasvirli Eserler

3.4.2.1.Taş/Kaya Kabartma ve Steller

Bu döneme tarihlenen steller Mardin Müzesinde sergilenmektedir. Burada Girbella Höyük ve Bozhöyük'ten ele geçenmiştir. Bu steller stil olarak Tell Halaf'dan ele geçen stellere benzemektedir (Schachner,2004:4).

3.4.2.2.Tasvirli Küçük Buluntular

Bu dönemde Mardin sınırları içerisindeki yüzey araştırmalarında tespit edilen yerleşmelerde tasvirli küçük buluntulara rastlanmamıştır.

3.4.3.Seramik Gelenekleri

Demir Çağı'nda bölgede görülen seramik gelenekleri Yatak Oluk Bezekli Seramik, Yeni Assur Standart Seramiği, Yeni Assur Taklidi Yerli Yapım Seramik olarak sınıflandırılmaktadır.

3.4.3.1.Yatay Oluk Bezekli Seramik

Doğu Anadolu ve Yukarı Dicle havzasında Erken Demir Çağı, el yapımı, kısmen yatay oluklarla bezeli seramik gruplarıyla temsil edilir. Doğu Anadolu Erken Demir Çağının karakteristik yivli çanak çömleği ve basit mimari tarzı, Yukarı Dicle havzasında Orta Assur döneminden sonra görülmeye başlar. Erken Demir Çağı seramiğinin Yukarı Dicle bölgesinde de çok sayıda höyüğün üzerine kazılan çukurlarda ve basit konutlarda ele geçtiği görülmektedir (Ökse, 2009) .

Yatay oluk bezemeli parçaların da bulunduğu bu merkezler Üçtepe 7-9 (Köroğlu 1998: 41, 37, fig. 16:2, 13; 2003: 235), Gre Dimse (Karg 1999b: 248-258; 2001: fig. 9; Karg 2002: 705, 716, fig. 3d), Giricano (Schachner 2002, 24-26, 550, Abb. 14; 2003: 158; 2004: 506; Schachner and Schachner 2007: 448), Ziyarettepe (Matney 1999: 303; Matney et al. 2002b: 66-67, fig. 24; Matney et al. 2004: 387; McDonald in Matney and Rainville 2005, 23-26, fig. 4-5), Kenantepe (Parker et al. 2004: 556; Parker and Swartz Dodd 2005, 81), Hakemi Use (Tekin 2004: 425, 434; baskıda), Hirbe Merdon Tepe (Laneri et al. 2006: 155, fig. 4) ve Salat Tepe (Ökse ve Görmüş 2006).

3.4.3.2.Yeni Assur Standart Seramiği

Yukarı Dicle Havzasında "Assur Tipi Seramik" olarak adlandırılan, tamamı çark yapımı kap parçaları, çok küçük kum, taşçık, mika ve kireç katkılıdır. Hamur renkleri gri, kahverengi tonlardan sarımsı kırmızıya kadar değişmektedir. Dış yüzeyleri genelde sarımsı ve kahverengi tonlarda yalın, mat perdahlı, astarlı, kendinden astarlı ve bezemesizdir (Köroğlu 1998: 76)

Assur saray seramiği ince nitelikli, teknik ve biçim açısından diğerlerinden ayrılan, özgün bir grup oluşturmaktadır. Bu grubun en belirginkap biçimlerini kadehler oluşturmaktadır (Köroğlu 1998: 77).

Yeni Assur dönemine tarihlenen kap parçaları, araştırılan bölgede nehrin batı kıyısında yer alan büyük yerleşimler Harabe Tepe, Kilokki Tarlası ve Tivilki Tarlası ile küçük birim olan Benabahlu'da olmak üzere toplanmıştır. Nehrin doğu kıyısında ise büyük bir yerleşim olan Zeviya Kavla'da bu döneme ait seramik parçaları toplanmıştır (Ökse 2009: 34).

Zeviya Kavla'da ele geçen parmak baskı bezemeli amorf kadeh parçası olasılıkla bu gruba aittir (Ökse 2009: 31).

Girnavaz'da da MÖ 1. bin'e ait Assur saray seramiği bulunmuştur (Erkanal 1984: 127).

Yeni Assur dönemine tarihlenen bir adet kült kabı ele geçmiştir. Yüksekliği ve çapı 60 cm olan bu kabın ağız kenarında karşılıklı boğa başı ve iki dikey dilimli kulp bulunmaktadır. Karın bölümünde yatay bantlarla bezeme yapılmıştır. Karın ile kaidenin birleştiği bölümde beş adet kabartma insan yüzü vardır (Erkanal 1984: 134).

Burada bulunan ve Yeni Assur Dönemine tarihlenen tabakada ortaya çıkan bir seramik ilginçtir. Buna göre bu kap bir kaideye sahiptir ve bu kaide uzun etekli, üst kısmı çıplak bir kadın figürünü biçimindedir. Her iki eliyle de göğüslerini tutmaktadır ve başında polos tipi başlık üzerinde kabın üst kısmı yer almaktadır (Erkanal 1988: 364).

3.4.3.3.Yeni Assur Taklidi Yerli Yapım Seramik

En yoğun rastlanılan kaba seramik türü Üçtepe'de *Orta ve Yeni Assur dönemi yerli seramiği* olarak adlandırılmıştır (Köroğlu 1998: 41) Tamamı çark yapımı olan bu kaplar, küçük kum, taşçık, bitki ve orta boyutta kireç katkıdır.

Hamur ve yüzey renkleri genellikle kahverengi ve kırmızımsı sarı, dış yüzeyleri yalın, kendinden astarlı ve astarlıdır ve Ilısu Baraj Alanındaki yerleşmelerde de ele geçmiştir (Ökse 2009: 31).

3.4.4.Küçük Buluntu

Bu dönemde küçük buluntular Mardin ili sınırlarındaki Girnavaz ve Zeviya Tivilki kazılarında ortaya çıkartılmıştır.

3.4.4.1.Metal Buluntular

Girnavaz kazısından Assur dönemine ait, demir kazma, ok ve mızrak uçları, orak; bronz kesiciler, bıçak, hançer, fibula ve süs eşyaları gibi metal buluntular ele geçmiştir. Ayrıca kıymetli taşlardan yapılmış kolye de bulunmaktadır (Erkanal 1985: 128; 1988: 364).

Demir ve bronz eserlerin yanı sıra 3 adet altın eser Girnavaz'da bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi sepet biçimli küpedir. Bir diğeri ise tek bir boğa boynuzu biçimindedir ve uzantısı kırılmıştır; kırılmamış olsa çift boynuzlu pendentif görünümü kazanacaktır. Bu buluntu benzeri Suriye Filistin bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü eser ise yaprak biçimli pandantiftir. Bu altın eserler MÖ 2. bin yerleşmelerinde bulunurken Girnavaz'da Yeni Assur tabakalarından gelmektedir ve Girnavaz ile Suriye-Filistin ilişkileri açısından önemlidir (Erkanal 1989: 279) Bulunan fibula ve kesicilerin bir kısmı MÖ 7. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmektedir (Erkanal 1986: 206).

Bu eserlerin yanı sıra Zeviya Tivilki yerleşmesinde bu döneme tarihlenen metal eserler ele geçmiştir. Bunlar demir bıçak, mızrak ucu, ok ucu, yüzük, bilezik, fibula ve boncuk eserlerdir (Ökse, 2010).

3.4.4.2.Mühürler

Girnavaz'da Assur dönemine ait silindir mühürler, fayans skarabe ve damga mühür ele geçmiştir (Erkanal 1985: 128). Mühürlerin yanı sıra mühür baskısı olan bullalar da bulunmuştur (Erkanal 1988: 364). Bu mühürlerden bir kısmı MÖ 7. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmektedir (Erkanal 1986: 206).

Girnavaz kazısı dışında Zeviya Tivilki kazısında Yeni Assur dönemine tarihlenen 2 adet taş ve kemik silindir mühür ele geçmiştir (Ökse, 2010)

3.4.4.3.Kemik Buluntular

Girnavaz'da MÖ 1. bin'e tarihlenen tabakalarda bir adet fildişi ayna sapı ele geçmiştir. Bu ayna sapı Maraş kabartmalarındaki ayna biçimine benzemektedir (Erkanal 1984: 135). Daha sonra yapılan restorasyon çalışması sonunda, sap üzerinde Geç Hitit Sanatında tasvir edilen hayat ağacı motifi ortaya çıkartılmıştır (Erkanal 1985: 128).

3.4.4.3.Pişmiş Toprak Buluntular

Bu döneme ait pişmiş toprak eserler Girnavaz ve Zeviya Tivilki kazılarından ele geçmiştir.

Girnavaz'da pişmiş toprak eserler arasında tabletler de vardır. Girnavaz'da yapılan Kuzeydoğu terası çalışmasında iki adet tablet ortaya çıkartılmıştır. Bu tabletlerden birinde bahçe satışı konu edilmiştir. Burada satış konusu olan bahçe, Nabula şehri sınırları içerisinde ve Bay Şihayaya'ya komşu, nehrin kuvvetli aktığı kısmına bitişik ve Harran-Şarri'ye (Assur Kral Yolu) yakındır (Erkanal 1986: 206).

Girnavaz'da başka bir tablet bulunmuş fakat bu tablet in situ değildir. Daha önceki yıllarda bulunan tabletler gibi bahçe satışı ile ilgilidir; hatta önce

bulunan tabletlerdeki şahit isimleri bile aynıdır. Burada “*anlaşmayı bozan taraf Urrakka’da oturan Adad’ın kucağına 1 mina altın, 10 mina gümüş koyacak ve satış fiyatının 10 mislini sahibine ödenecektir*” ifadesi yer alır. Burada Adad ve Şala’nın kült merkezi Urrakka şehrinin Girnavaz’a çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Urrakka, Naşibina’yı batıya bağlayan kral yolunun üzerinde, batı istikametinde ilk istasyondur. Bu nedenle Naşibina’ya göre bir günlük yoldadır. Kessler Suriye sınırında Suriye tarafındaki Tell Amuda ile eşleştirilirken, Hayat Erkanal’a göre burası **Kemaliye Höyükle** eşleştirilmektedir (Erkanal 1988: 364).

Girnavaz’da ortaya çıkartılan pişmiş toprak eserler arasında diğer bir buluntu da hayvan figürleridir (Erkanal 1989: 279).

Girnavaz kazısı dışında Zeviya Tivilki kazısında da bu döneme ait pişmiş toprak eserler ele geçmiştir (Ökse, 2010).

3.4.5.Kronoloji

3.4.5.1.Göreceli Kronoloji

Demir Çağı (MÖ. 1200-612) göreceli kronoloji daha çok seramiklere göre yapılmaktadır. Buna göre dönemi Yatay Oluk Bezekli Seramik, Yeni Assur Standart Seramiği ve Yeni Assur Taklidi El Yapımı Seramik gibi seramik gruplarının farklı kazılara ele geçen tabakalarının değerlendirilmesinden elde edilmektedir (Köroğlu:1998:41).

3.1.5.2.Mutlak Kronoloji

Bu dönem mutlak kronoloji yazılı kaynaklardan ve C¹⁴ yöntemi ile elde edilmektedir. Buna göre Yeni Assur dönemi yazılı kaynaklarında adı geçen krallar ve onların yıllıklarına göre mutlak kronoloji oluşturulmaktadır (Köroğlu, 2010: 214), (Tablo:8).

BÖLÜM-4

FİLOLOJİK VERİLER

Mardin ili sınırlarını kapsayan bölge ve Habur havzası ve Yukarı Dicle havzasının olduğu alanlar, yazılı kaynaklarda farklı zamanlarda, farklı devletlerde ve farklı dillerde, farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bu bölge, metinlerde zaman içinde Subartu, Mittanni, Hanigalbat, Hurri ve Nahriya ülkesi olarak geçmektedir (Gelb 1944: 12). Bu nedenle her dönem için bu isimlere ayrı ayrı bakmak gerekmektedir.

4.1.ERKEN TUNÇ ÇAĞI

Bu dönem yazılı kaynaklarında Subartu ülkesine yapılan seferlerden bahsedilmektedir. Bu kaynaklarda Subartu ülkesinde yaşanan halkların da Hurritli olduğu söylenmektedir ve bu nedenle Subartu ve Hurri tartışma konusu olmuştur (Gelb 1944: 11).

Buna göre Subartu ismini en erken Erken Sümer yazılı kaynaklarında görmekteyiz (Gelb 1944: 31).

4.1.1.Erken Sumer Yazılı Kaynakları

Erken Sümer dönemine tarihlendirilen Fara Döneminde *Subarian* ismi geçmektedir. Burada kullanılan Subur kişi ile ilgilidir ve fırıncılık, demircilik, mühürçülük gibi işlerle uğraşan kişilere verilen genel bir isimdir ve *Lulu-Subur* ve *Tul-Tul-Subur* isimleri geçmektedir ve bu isimler Sümercedir (Gelb 1944: 32).

Fara Dönemi yazıtları dışında Sargon öncesi yazıtlarda Subur kullanılmaktadır ve Fara'da olduğu gibi kişi ve buradaki iş kolları ile aynı anlamda geçmektedir. Lagaş kralı Eannatum dönemi yazıtlarında da Subartu ismi geçmektedir (Gelb 1944: 32).

4.1.2. Akkad Yazılı Kaynakları

Akad döneminde Kral Sargon (MÖ 2276-2221) Subartu ülkesine saldırır ve yener (Gelb 1944: 33). Sargon oğlu Naram-Sin (MÖ 2196-2160), kendisinin Elam'dan Barahşum'a, Subartu'dan Sedir Ormanları'na kadar olan bölgenin yöneticisi olduğunu söylemektedir (Gelb 1944: 35).

Tell Asmar'da ele geçen Akad dönemine ait tablete göre, kral Subur'a gümüş götürmektedir. Ayrıca Nippur'da bulunan tablette Hurrice isim Şehrin-ewri geçmektedir (Wilhelm 1989: 8)

Bu döneme ait bölgemizi anlatan metinler Tell Brak/Nagar, Tell Beydar/Nabada ve Tell Mozan/Ukresh'de ele geçmiştir. Bu yazıtlarda Hurriler ve Sami halklar hakkında bilgi edinmemiz mümkündür.

4.1.3.Yeni Sumer Yazılı Kaynakları

Yeni Sümer Dönemi, III. Ur Hanedanlığı dönemidir. Bu dönem kralı Şu-sin'e (MÖ 1978-1970) ait yazılı kaynakta Subarian yöneticisi ve Kardak ülkesi geçer. Bu metinde "Subarian yöneticisi Şu-sin yönetimi altındadır" bilgisi yazmaktadır. III. Ur dönemi sonlarına doğru İbbi-Sin (MÖ 1969-1945) zamanında Mari yükselmektedir. Mari kralı İsbil-İrra Subir kralını esir almaktadır (Gelb 1944: 37).

Bu dönem metinde Hurriler'in bulunduğu yerlerin listesi verilmekte ve buna göre Habilat, Gumaraşı, Nawar, Rimuş, Şaşrum, Şerşi, Şetirşa, Sinamum, Sumurum, Urbilim, Mardaman ve Urkiş isimleri bilinmektedir (Gelb 1944: 52).

4.2.ORTA TUNÇ ÇAĞI

4.2.1.Hurri-Mitanni Yazılı Kaynakları

3.binde görülmeye başlayan Hurri isimleri MÖ 2. binde de devam etmektedir. Bu dönem metinlerini Tell Achana VII. tabakasında, Chagar Bazar'da, Tell Rimah'da Nuzi'de ele geçen tabletler oluşturmaktadır. Buralar Hurri yerleşmeleridir ve bölgede Hurriler yaşamaktadır (Wilhelm 1989: 13) .

MÖ 2. bin ortalarından itibaren daha önce görülen Hurri ismi farklı devletlerce ve farklı dillerde farklı isimlerde kullanılmaktadır. Daha çok politik ve coğrafi olarak kullanılan "Mitanni Krallığı" terimi, Kuzey Mezopotamya, Kuzey Irak ve Yukarı Habur bölgesini kapsamaktadır ve başkenti Habur kaynağının olduğu bölgede Mardin civarında olan Waşşukani'dir. Mitanni devleti halkının çoğunluğu Hurrilidir ve yöneticiler Hint-Ari'dir. Uluslararası yazışmalarda Akadça kullanılırken, devlet içinde Hurrice kullanılmaktadır. Mittanni kralları kendlerine "Hurrili Kral" derken Boğazköy metinlerinde Hititler Mitanni halkına "Hurriler" demektedir (Gelb 1944: 70).

Mitanniler'le ilgili tabletler Mezopotamya dışında Mısır devletinin arşivinin bulunduğu Tell Amarna, Kuzeybatı Suriye'de Ugarit'te ve Anadolu'da Boğazköy'de ele geçmiştir (Gelb 1944: 48) .

Mitanni politik bir terimdir. Bu tarihte kullanılan Hanigalbat, Mitanni coğrafyasının Akadça'daki kullanılan biçimidir. Nahrina veya Nahrina, Ugarit'te ele geçen tablette, Batı Sami dilinde ve Mısır'da Mitanni sınırları için kullanılmaktadır (Gelb 1944: 75).

4.2.2.Eski Assur Yazılı Kaynakları

Bu dönemde Assur devletinin başına Şamşi-Adad geçmiştir. Kral yönetim merkezi olarak Yukarı Habur bölgesinde Tell Leilan-Şubat-Enlil'i başkent yapmıştır. Bunun yanı sıra, Assur ve Mari'yi de yönetmektedir ve buralara oğullarını yönetici olarak atar. Bu bölgelerdeki Hurri ve Amorit halkı ona bağlılıklarını sürdürür. Bu dönemdeki Yukarı Mezopotamya'da birçok hanedanlık Hurrili'dir. Burundum yöneticisi Atal-şenni, Elahut yönetici

Şukrum-teşup bunlara örnektir. Yukarı Dicle bölgesinde ve Assur bölgesinin kuzeyinde birçok Hurrili isimler vardır. Haburatum yöneticisi Nanip-şawiri, Azuhinum yöneticisi Sadu-sarri ve Mardaman yöneticisi Tiş-ulme Hurrili'dir ve bu yöneticilerin Şamşı-Adad dönemi kayıtlarında isimleri geçmektedir (Wilhelm 1989: 13).

Ayrıca bu dönemde Assur ile Anadolu arasında ticaret gelişmiştir. Bu dönem Kültepe-Kaniş'te ele geçen tabletlerde Hurrili tüccarların isimleri geçmektedir (Gelb 1944: 62).

4.2.3.Mari Krallığı Yazılı Kaynakları

Mari'de yönetici Zimri-Lim'e ait tabletler ele geçmiştir ve bu tabletlerde Hurriler ile ilgili bilgiler verilmektedir. Buna göre Zimri-Lim, dağlık bir memleketten 3000 askeri esir almıştır. Burada bahsedilen dağlık ülke genelde Subartu olarak görülmektedir. Ayrıca Zimri-Lim'in elçisi Ibal-pi-El, Subartu ülkesine yaptığı seferden bahsetmektedir (Gelb 1944: 75).

Ayrıca Mari mektuplarına göre Zimri-Lim Tell Mozan/Ukresh'e yönetici atamaktadır ve bunların ismi Terru ile Haziran'dır. Bu yöneticiler Amoritli'dir. Fakat buradaki halk Hurrili'dir ve atanan Sami yöneticileri benimsememektedir. Bu metinde anlatıldığına göre buradaki yerel halk dağların kuzeyinde ve doğusunda yaşamaktadırlar ve Hurri kültürünü taşımaktadır (Buccellati 2007: 6).

4.3.GEÇ TUNÇ ÇAĞI

4.3.1.Orta Assur Yazılı Kaynakları

Bu dönemde Assur kralları Yukarı Habur, Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Yukarı Dicle havzasını kapsayan bölgeyi *Hanigalbat* olarak isimlendirmektedir. Assur kralı I. Adad-nirari (MÖ 1304-1273) Hanigalbat kralı Sattuara ile savaşır ve başkent Taidi'yi alır. Bunun yanı sıra diğer Hurri

kentleri Amasaki, Kahat, Suri, Nabula, Hurra, Suduhi, Usskani, İrridi, Eluhat, Kaşyari Dağları, Sudi ve Harrani de ele geçirilir (Gelb 1944: 81) .

I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1233-1197) Papahi, Kathmuhi, Bussi gibi Hurri kentlerine seferler düzenlemiştir (Wilhelm 1989: 40; Gelb 1944: 46).

Tiglathpileser'in (MÖ 1114-1076) yaptığı seferlerde Alze, Katmuhi, Purulumzi olarak bilinen Hurri kentlerinde Muşku olarak isimlendirdiği halklarla karşılaştığından bahsedilmektedir (Wilhelm 1989: 41)

4.3.2.Hitit Yazılı Kaynakları

Hitit Döneminde I. Şuppiluliuma'nın Mitanni başkenti Waşşukanni'ye yaptığı seferde kral Tuşrata'yı yenip bağımsız Mitanni devletini ortadan kaldırıp, tahta Tuşrata'nın oğlu Mattiwaza'yı tahta oturttuğu antlaşma metninde kral "Fırat Nehri'ni geçtim Alşe ülkesine (Yukarı Dicle) ulaştım bölge merkezi Kutmar'ı (Batman suyunun doğusu) ele geçirdim buraları Alşe kralı Antar-atal'a hediye olarak verdim. Daha sonra bölge merkezi Suta'ya (Dicle ile Habur arası dağlık bölge) gittim ve onu alt üst ettim ve Waşşukanni'ye vardım" demektedir ki böylece bölge hakkında bilgi edinmekteyiz (Alp 2000: 93).

4.4.DEMİR ÇAĞ

4.4.1.Yeni Assur Yazılı Kaynakları

Bu dönemde de Assur krallarının Subartu olarak bilinen ve Hurrilerin yaşadığı bölgeye seferleri vardır. Bu krallardan II. Adad-nirari (MÖ 911-891) bölgede hakim olma çabası vardır. II. Assur-nasir-pal (MÖ 883-859), bu bölgeyi Nairi ve Subria ülkeleri olarak tanımlar ve bu bölge halkının Hurrili olduğunu belirtmektedir. III. Shalmaneser (MÖ 858-824) Subartu ülkesinden bahsederken, en son Eserhaddon (MÖ 680-669) döneminde Sub-ri-a ismine atıfta bulunmaktadır (Gelb 1944: 82).

Assur, Kalhu, Ninuwa, Dur-Şarrukin başkentlerinde ele geçen kral yıllıkları ve steller, Kuzey Suriye’de Tell Halaf (Guzana), Sultantepe (Huzirina) eyalet merkezleri arşivleri ile Üçtepe (Kurn Monolit), Birklinçay, Eğil’deki yazıtlı kabartma ve steller Assur ve çevresi devletler hakkında bilgi vermektedir(Köroğlu, 1998:7).

Assur yazılı kaynakları ile ilgili son zamanlarda çalışmalar Elif Baştürk (2006) ve Tuğba Türksoy (2007) tarafından yapılmış ve bu yazıtlar hepsi bir arada detaylı olarak verilmiştir.

4.4.2.Geç Hitit Yazılı Kaynakları

Geç Hitit Hiyeroglif yazıtlar olarak isimlendirilen bu eserlere Kuzey Suriye, Yukarı Mezopotamya ve Anadolu’da rastlanmaktadır. Kargamış’ta 40’dan fazla yazıt, Halep bölgesinde 3 yazıt, Hama bölgesinde 12 yazıt, Amug ovasında 6 yazıt, Tell Ahmar-Till Barsip 4 yazıt ele geçmiştir (Klengel 1992: 189).

4.4.3.Arami Yazılı Kaynakları

Aramilerin kökeni ile ilgili olarak Sutu ve Ahlamu isimleri ile karşılaşılır. 2.bin metinlerinde geçen bu isimler daha sonra Hitit kralı III. Hattuşili’ye ait metinlerde(MÖ 1267-1255) de Ahlamu geçmektedir. Asur yıllıklarında Adad-nirari I (MÖ 1305-1274) Mitannileri yendiği seferde Mitannilerin müttefikleri Hititler ve Ahlamu demektedir (Çeçen, 2009:24).

Arami isminin ilk olarak kullanıldığı ilk yazıt Assur Kralı I. Tiglat-pileser (MÖ.1114-1076) dönemine aittir ve Aramiler bu yıllıklarda Ahlamu Aramia olarak geçmektedir (Çeçen 2009: 24).

Aramiler’e ait yazıtlar Zincirli Sam’al’da kral Kilamuwa’ a aittir. Başka bir yazıtta Bit Bahiyani-(Guzana) Tell Halaf’da ele geçen Kral Hadadyisi’ye aittir.

Tell Brej'de Bar-Hadad, Tell Afis'de Zakkur/Zakir, Hama'da, Zincirli'de I. Panammuwa, Arslan Tash'da Aramice yazılmış yazıtlar ele geçmiştir (Klengel 1992: 188).

Yazıtlarından ele geçtiği yerleşmelerin dışında Adana Karatepe, Zincirli, Tel Tayinat, Tell Halaf, Halep ve Maraş Aramilerle ilgili arkeolojik verilere ulaştığımız yerleşmelerdir (Çeçen 2009: 29).

Ayrıca I. Şulmanu-aşared (MÖ 1275-1245) dönemi kaynaklarda Aramiler'in Sinabu ve Taidu'ya saldırdıkları anlatılmaktadır (Köroğlu 1998: 14).

4.4.4.Urartu Yazılı Kaynakları

Orta Assur kralları MÖ 13. yüzyılda Nairi ülkesine saldırmaktadır. Bu bölgedeki kent devletleri daha sonra birleşerek MÖ 9. yüzyılda Urartu devleti kurulmuştur (Roaf 1996: 172)

Urartu kralı Sarduri'nin babası Lutipri'nin isminin Hurrice olduğu düşünülmektedir. Assur kralı Assur-banipal (MÖ 668-633) düşmanı olarak gösterdiği Urartu yöneticisi Antarija'nın ismi Hurrice olmalıdır (Gelb 1944:83).

Urartu kaynaklarında Diyarbakır çevresi için İsala, Nihiria, Piteira Qerbunu(ne) isimleri geçmektedir (Diakonoff ve Kashkai 1981: 60).

Urartu Menua dönemeine ait kaynaklarda Kaşyari dağları tamamen İşala olarak geçmektedir (Diakonoff ve Kashkai 1981: 63).

Niribu, Arğışti I dönemi kaynaklarda Nirebai olarak geçmekte ve Kaşyari dağlarında bir vadidir (Diakonoff ve Kashkai 1981: 61).

BÖLÜM 5.

MARDİN İLİ TARİHİ COĞRAFYASI

5.1.ERKEN TUNÇ ÇAĞI

5.1.1.Tarihi Olaylar

Erken Tunç Çağında Mardin ili hakkındaki bilgileri tabletlerden ve Naramsin steli üzerindeki yazıttan öğrenmemiz mümkündür. Bu dönem kaynaklarda Subartu ülkesinden bahsedilmektedir. Bu bizim bölgemiz için önemlidir, çünkü bu ülke sınırları Mardin ili sınırlarının bir kısmını da kapsadığı düşünülmektedir. Nagar/Tell Brak (Qates, D. ve Qates, J. 2001: 381), Nabada/TellBreda, (Lerberghe 1996) Ukresh/Tell Mozan'ın (Kelly-Buccellati 2004: 68) kentlerinin yerlerinin tespit edilmiş olmasın ve bu şehirlerin Mardin il sınırlarına çok yakınlığından burada gelişen kültürlerle bölgemizin ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Erken Tunç Çağı'nda Mardin ili ve kuzeyinde yazılı kaynaklara ulaşılmamışken, bölgenin hemen güneyinde Mardin sınırlarından doğup Suriye'de devam eden ve Habur nehrine birleşen ırmak kollarının kıyılarında bulunan Tell Mozan, Tell Brak, Tell Leilan ve Tell Breda höyüklerde dönem hakkında bilgi veren tabletler ele geçmiştir.

Ayrıca Mardin'in kuzeyinde Diyarbakır ilinde Pir Hüseyin'de bulunan Naram-Sin Steli de bölge hakkında bilgi vermektedir. (Roaf 1996: 97).

M.Ö. 3. binde Erken Tunç döneminde Tell Brak ve Tell Mozan'da önemli Akad dönemi yapıları ele geçmiştir ve burada bulunan yazılı kaynaklara göre Habur Bölgesinin kuzeyinde bizim çalışmamızın konusu olan bölgede Hurrice konuşan halk yaşamaktaydı. Bu bölge Akad metinlerinde Subartu ülkesi olarak isimlendirilmektedir. Bu önemli yerleşmelerde bulunan arkeolojik buluntular ile Yukarı Dicle bölgesinde ele geçen bu döneme ait buluntular

bölgeler arası ilişkileri göstermeleri açısından önemlidir (Kelly-Buccellati 2004: 68).

Tell Mozan/Urkish'te bulunan buluntularda, Akad kralı Naram-Sin'in kızına ait silindir mühür ile tabletler ele geçirilmiştir. Bu tabletlere göre de halkın çoğu Hurritli, yöneticiler ise Akadlı'dır. Ayrıca özellikle Tell Mozan önemli bir Hurri merkezidir ve Habur bölgesinin kuzey sınırında Mardin sırtlarının yakınında Doğu Anadolu bakır kaynaklarına giden yol üzerinde bulunmaktaydı (Akermans 2003: 285).

3. bin sonlarına ait Naram-Sin dönemi metinlerinde bölge hakkında bilgiler elde etmek mümkündür. Bu metinlerinde yıl isimleri verilmektedir ve bunların birinde Naram-Sin'in Dicle ve Fırat'ın kaynağına ulaştığı ve *Şenaminda*'da savaş kazandığı yıl olarak isimlendirilmiştir Aynı metinlerde Mazı Dağı/Tur Abdin'de olduğu düşünülen ismi Aşimanum olan şehre de saldırmıştır. Burada bu dönemde ismi geçen Aşimanum ile Yeni Assur Dönemi Şinamum-Şinabu günümüz Dicle kenarındaki Pornak-Murattaşı Höyükle eşleştirilmektedir (Karg 1999: 237).

Mardin ilinin hemen güneyindeki Kuzey Suriye'de kesin olarak bilinen Akad yerleşmeleri vardır. Bunlara örnek Tell Brak, Tell Mozan ve Tell Beydar'dır. Akad ordularının kuzeydeki maden kaynaklarına sahip olmak için kullandıkları yollar, Mardin'den kuzeye, Göksu Vadisi'nden, Mazı Dağından Ta'idu-Üçtepe'ye ve Dicle nehrine ulaşmaktadır (Karg 1999: 239).

Tell Beydar, Mardin ilinden doğan ve Suriye'de devam edip Habur nehri ile birleşen Awedj nehrinin kenarında yazılı belgelerin de bulunduğu önemli bir yerleşmedir. Bu yerleşmede bulunan tabletler bu bölge ve çevresi hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu tabletler Kuzey Suriye'nin en erken yazıtlarıdır. Lerberghe'ye göre bunlar Ebla metinlerinden biraz erken ya da onlarla çağdaştır. Bu metinler Ebla ve Mari metinleri gibi Samicedir ve Hurrice'ye rastlanmamaktadır. Bu metinler Nagar devleti hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre, Nagar kralı Tell Beydar/Nabada'yı gezmektedir ve

buradaki Shagan kültü ve onun rituelleri için buraya gelmişlerdir (Lerberghe 1996: 120).

Kuzey Suriye'deki Ebla arşivlerine göre de MÖ 2400'lerde 2 büyük güçlü devlet bulunmaktadır. Bunlar Mari ve Kiş'dir. Habur üçgeni olarak bilinen bölgede ise Nagar/Tell Brak devleti vardır. Bunların yanı sıra 3 tane daha küçük devletler bulunmaktadır ve bunlar Ebla, Akshak ve Subartu'dur (Steinkeller 1998: 85).

Ebla'da ve Tell Beydar'da ele geçen metinlere göre, bölgenin halklarının ismi bu dönemde Sami isimlerdir ve bu metinlerde Hurrice isme rastlanmaz. Bu metinlerden çıkan sonuca göre Hurriler Habur bölgesine Geç Sargon Dönemi'nde girmişlerdir ve Naram-Sin döneminde ise ilk defa ortaya çıkmışlardır (Steinkeller 1998: 89).

Naram-Sin dönemi metinlerinde kral Subartu ülkesine seferler düzenler; Hurri kenti olan Azuhinum'a saldırır ve onu yener. Bu şehrin Hurrili yöneticisi Tahish-atalı da esir alır (Steinkeller 1998: 89)

Naram-Sin'e ait diğer metinde bölgemiz sınırlarına çok yakın yerleşmelere seferler düzenlendiğinden bahsedilmektedir. Bu metinlere göre Naram-Sin iki sefer düzenler bunların birinde Fırat kıyısındaki Tutul şehrini aldıktan sonra kuzeye yönelir ve Mardin sınırlarına çok yakın olan Urkesh kentine saldırır (Steinkeller 1998:90).

Bu dönemde Ebla ile Nagar arasında siyasi ve ticari ilişkiler de gerçekleşmektedir. Ayrıca bu devletlerarasında kraliyet evlilikleri ile ilişkiler artırılmaktadır. Bununla ilgili metinde Ebla'nın son kralı İş'ar-Damu zamanında, Nagar'ın prensi Ultum-huhu ile Ebla prensesi Tagris-Damu evlenmektedir. Gelin Nagar'a gelmiştir ve kraliçe olmuştur. Aynı zamanda Ebla'dan 42 kap şarap Nagar'a gönderilir (Qates, D. ve Qates, J. 2001: 381)

Bu dönem ticari ilişkilerini gösteren diğer metinler Tell Beydar'dan gelmektedir. Tell Beydar'da bulunan tabletlere göre yün üretimini Nagar kontrol etmektedir; aynı zamanda sıvı ticaretinde şarap ve zeytin yağ

önemlidir. Ayrıca Ebla metinlerine göre, koyun ve yün Nagar'dan tercih edilmektedir. Hayvan ticaretinde Nagar'da yetiştirilen “*kunga*” (*BARAN*) öne çıkmaktadır. *Kunga* yabani eşek ile onager'in (Asya eşeği) çiftleştirilmesinden elde edilmektedir ve taşıyıcılıkta kullanıldığı için daha değerlidir. Bu hayvanı Ebla, Nagar'dan istemektedir (Qates, D. ve Qates, J. 2001: 395).

Bunların yanı sıra bölgeler arası ilişkileri anlatan diğer bir örnek ise dansçı ve şarkıcılarıdır. Nagar'da bulunan uzman dansçılar ve şarkıcılar özellikle dini törenler için Ebla tarafından istenmektedir. Nagar'ın dansçıları ünlüdür ve Ebla'daki dansçılara öğretmenlik yapması için Nagar'dan dansçı getirilmiştir (Qates, D. ve Qates, J. 2001: 381).

Naram-Sin döneminde Mezopotamya ile Habur bölgesi arasındaki ilişkileri gösteren diğer bir örnek Tell Mozan/Ukresh'dendir. Ukresh'te bulunan 200 mühür Naram-Sin'in çok bilinmeyen kızına aittir. Bu kızın ismi Tar'am Agade'dir ve Ukresh yöneticisinin ya da oğlunun karısıdır (Qates, D. ve Qates, J. 2001: 383).

Diğer bir Hurrili yönetici olan Kral Atal-şen, Ukresh ve Nawar'ın kralı olduğunu söylemektedir. Burada adı geçen Nawar bizim bölgemiz olan Mardin için önemlidir. 3. binde Tell Mozan'a yakın bir kenttir ve belki de daha sonraki dönemlerdeki Nawala/Nabula olarak isimlendirilen kentle ilişkilidir ve bu kentin Kamışlı-Nusaybin bölgesinde olduğu düşünülmektedir (Qates, D. Ve Qates, J. 2001: 386). Bilindiği gibi Yeni Assur döneminde Girnawaz'da bulunan tabletlere göre buranın adı Nabula'dır (Erkanal 2007: 12).

Tell Mozan/Ukresh bölgemiz açısından bir diğer önemi ise bu dönemde bu bölgede iki büyük devletin bulunmasıdır. Bunlardan birisi kuzeyde Tell Brak/Nagar; diğeri ise güneyde Tell Mozan/Ukresh'tir. Bu yerleşmelerden hinterland olarak Nagar güneye bakarken, Ukresh kuzeye Tur Abdin Dağları'na bakmaktadır (Buccellati 2007: 9).

Ukresh'in maden yatakları da dağlık bir bölgededir. Bu konu Hurri mitolojisine de girmiştir. Bu mitolojide gümüş ile ilgili bir anlatım vardır. Buna göre gümüş erkektir ve annesi ile birlikte dağda yaşamaktadır. Annesinin anlattığına göre babası Kumarbi'dir (bu tanrı daha sonra Hitit mitolojisinde de

görülür). Kumarbi bütün toprakların sahibidir ve adalet dağıtmaktadır. Gümüş babasını aramak için dağlara, sonra Ukresh'e gider. Babası orda yoktur, çünkü babası dağlardaki köylere kontrol için gitmiştir (Buccellati 2007: 10). Bu mitolojide anlatılan dağlık alanın Tur Abdin Dağları olduğu sanılmaktadır. Tell Mozan, Tur Abdin dağlarına 5-10 km mesafedir ve burada düz oavadan çok rahatça görülmektedir.

Tell Mozan'da ele geçen silindir mühürlerin üzerindeki baskılar göstermiştir ki Ukresh'in yöneticisi Hurri'li'dir ve ismi Tupkish'dir. Burada bulunan sarayın da Kral Tupkish'e ait olduğu düşünülmektedir. Bu sarayda ele geçen buluntuda "İshar-kinum'un yerine geçen Tupkish tarafından yapılmıştır" ifadesi görülmektedir (Buccellati 2007: 1).

Bu yerleşmede ele geçen belgelere göre burası Hurriler'le ilişkili olduğu çok açıktır. Burada bulunan bir yazıt Tişhatal'a aittir ve iki önemi vardır: Birincisi bu yazıt tamamen Hurrice yazılmıştır ve ikincisi bir kral tarafından tapınak yapıldığından bahsedilmektedir. Bir başka veri de Sümer ve Akad ünvanı olarak bilinen kral kelimesi Hurrice " *Endan*" olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu unvan sadece Ukresh'te tespit edilmiştir (Buccellati 2007: 6).

Samarra'da bulunan bronz tablette, "Atal-şen Ukresh ve Nawar'ın kralıdır" demektir. Bu dönemde diğer bir önemli kent Nagar'dır. Bu isimde bir tanrı vardır ve bu tanrının kültü Habur bölgesinde yaygındır. Tell Brak'ta bulunan tablette de "Talpuş-atili Nagar ülkesinin güneşi" ifadesi geçmektedir. Bu iki tablete göre Tell Brak Nagar ise Ukresh ve Nawar'ın kralı da Atal-şen'dir (Salvini 1998: 100).

Hurri metinlerinde geçen Nawar kelimesi, Hurrice kök olarak otlak-otlatmak ile ilgili olmalıdır ve Haşim-nawar, Nawar-kanazi, Nawar-nişi, Nawar-tupki buna örnek gösterilir. Ayrıca Nawar ismi kült ile ilişkilidir. Hurri dininde bilinen *ağız yıkama* ritueli ile ilgili metinlerde bazı şehirler vardır bunlar arasında Talmuşşe, Nineveh, Urkesh ve Nawar da vardır. Bunlardan Urkini ve Nawari dağ adları ile ilişkilidir. Nawari Kaşyari/Tur Abdin ve Urkini şu an yeri bilinmeyen Napri Dağı ile birlikte geçmektedir (Salvini 1998: 108).

5.1.2.Lokalizasyon Önerileri

Tarihi olaylar ve olayların geçtiği yazılara göre bilim adamları bazı yerleşmeler için lokalizasyon önerilerinde bulunmaktadır. Bu verilerin ışığında bazı yerleşmeler ile eşleştirilme yapılırken, tarihi olaylarda geçen şehirlerle ilgili sadece hangi bölgede olabilecekleri konusunda yorumlar vardır. Buna göre Mardin ili sınırlarındaki yerleşmeler ile ya da Mardin bölgesinde olabileceği düşünülen ülke, devlet, şehirler hakkında genel bilgi verilecektir.

Yazılı belgelerde adı geçen yerleşmelerin lokalizasyonunda kentin dağ, nehir veya bir doğal geçit ile olan ilişkisine, kentin günümüzdeki ile antik çağlardaki adının benzerliklerine, yazılı belgelerden kesin olarak bilinen kent ile konumuna ve arkeolojik verileri göz önüne alınmalıdır (Köroğlu 1998: 10).

Bu dönemde Mardin il sınırlarında Tarihi Coğrafya açısından kesin olarak bilinen yerleşme yoktur. Bu dönemde adı geçen Mardaman ve Nawar isimleri Mardin sınırlarındaki yerleşmelerle ilişkilendirilmektedir (Kessler, 1980).

Mardin ismi MÖ 3.binde görülen Mardaman ismi ile ilişkilendirilmiştir. Mardaman ile ilgili kaynaklara bakılacak olursa MÖ. 3.bin sonunda III. Ur döneminde bazı Hurrili kentlerin lokalizasyonu ile ilgili olarak Torosların doğusu ve Zagroslar ilişkili görülmüş. Bu yerleşmelerden olan Ukresh (Tell Mozan) ve Nawar ile birlikte *Mardaman* ismi de geçmektedir (Salvini 1998: 108). Mardaman günümüz Mardin ili ile eşleştirilmektedir, fakat Mardin de erken döneme ait arkeolojik verilere ulaşılmamış, günümüz Mardin ilinde görülen kalıntılar Ortaçağ'a aittir. Bu nedenle Mardaman Mardin ili sınırlarındaki büyük höyüklerden birinde aranmalıdır.

Hurrili yönetici olan kral Atal-şen, Ukresh ve Nawar'ın kralı olduğunu söylemektedir. Burada adı geçen Nawar ismi Mardin için önemlidir. Nawar

MÖ 3. binde Tel Mozan'a yakın bir kenttir; belki de daha sonraki dönemlerdeki Nawala/Nabula olarak isimlendirilen kentle ilişkidir ve bu kentin Kamışlı-Nusaybin bölgesinde olduğu varsayılmaktadır (Qates, D. ve Qates, J. 2001: 386). Bilindiği gibi Yeni Assur döneminde Girnavaz'da bulunan tabletlere göre buranın adı Nabula'dır (Erkanal 2007: 12). Buna göre de Nawar, Geç Tunç Çağında Nawala, Yeni Assur Çağında Nabula olan Girnavaz yerleşmesinin Erken Tunç Çağı'ndaki ismi olabilir.

5.1.3.Etnik Yapı

Bu dönem yazılı kaynaklarda Hurrili ve Sami kavim, kişi, yer adlarına rastlamaktayız. Tell Beydar, Ebla, Tell Brak tabletlerinde Sami isimler yer alırken (Qates, D. ve Qates, J. 2001: 386). Tell Mozan, Tell Brak tabletlerinde Hurri isimlere rastlanmaktadır (Buccellati 2007: 6).

Tell Beydar Mardin ilinden doğan ve Suriye'de devam etip Habur nehri ile birleşen Awedj nehrinin kenarında yazılı belgelerin de bulunduğu önemli bir yerleşmedir. Bu yerleşmede bulunan tabletler bölgesi ve çevresi hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu tabletler Kuzey Suriye'nin en erken yazıtlarıdır. Lerberghe'ye göre bunlar Ebla metinlerinden biraz erken ya da çağdaştır. Bu metinler Ebla ve Mari metinleri gibi Samicedir ve bu metinlerde Hurrice'ye rastlanmamaktadır (Lerberghe 1996: 120).

Mardin sınırları içerisinde bu dönemde yazılı kaynaklara ulaşılan bir yerleşmeye henüz ulaşılmadığı için Suriye'deki yazılı kaynakların ışığında burada da Hurrili ve Sami halkların yaşadığı düşünülmektedir.

5.1.4.Yol Güzergahları

Günümüz Mardin ilinde Erken Tunç Çağı'nda yazılı kaynaklarda bahsedilen antik bir yol hakkında kesin bir veri yoktur. Akad Kralı Naram-Sin'in Pir Hüseyin'e düzenlediği seferde Mardin-Diyarbakır-Silvan yolunu kullandığı düşünülmektedir. Buna göre Naram-Sin dönemi metinler yıl isimleri

verilmektedir ve burada birinde Naram-Sin'in Dicle ve Fırat'ın kaynağına ulaştığı ve *Şenaminda*' da savaş kazandığı yıl olarak isimlendirilmiştir (Karg 1999: 237).

5.2.ORTA TUNÇ ÇAĞI

5.2.1.Tarihi Olaylar

Yazılı kaynaklardan elde edilen verilerin ışığında özellikle Mari metinlerine göre, Kuzey Suriye'den Kuzey Mezopotamya'ya, Doğu Dicle ve Zagros dağlarına ve bu dağların güneyine kadar olan bölgede halkın büyük çoğunluğunu Hurrice konuşan kesim oluşturmaktaydı (Wilhelm 1989: 12).

MÖ 2. bine tarihlenen Mari metinleri bu dönem bölgeler arası ilişkiler ve halklar hakkında bilgi edinmemiz açısından önemlidir. Bu metinlerde Türkiye'de Kültepe, Kargamış, Tell Açhana, Kuzey Suriye'de Ugarit, Qatna, Halep, Mari; Lübnan'da Biblos, Hazor; ve Güney Mezopotamya'da Larsa ve Eşnunna'dan bahsedilmekte ve bu yerleşmelerin yöneticileri ile bölgeler arası siyasi, ticari, savaşçı ve barışçı ilişkiler hakkında bilgi verilmektedir (Klengel 1992).

Mari metinlerinde adı geçen çoban göçebeler için "Jezire bölgesinden ve daha uzaklarda gelen sezonluk yerleşen göçebelendir" denilmektedir. (Akermans 2003: 311).

MÖ 2. bin Mari arşivleri birçok bölge hakkında bilgi edinmemizi sağlarken dönemin siyasi, kültürel yapısı, bölgeler arası savaşçı ve barışçı yollarla kurdukları ilişkileri anlatan önemli bir kaynaktır. Bu arşivlere göre Yukarı Dicle bölgesinin yaklaşık 100 km güneyinde bulunan Tell Leilan (Şubat-Enlil) Şamşi-Adad tarafından başkent yapılmıştır. Şamşi-Adad oğlu Yaşmah-Addu'yu Mari'ye, diğer oğlu İşme-Dagan'ı Ekallatum'a vali atamıştır (Klengel 1992: 49).

MÖ 2. bin'de Eski Babil dönemi yazıtlarında Kaşyari Dağları'nın kuzey sınırlarından ve bu sınırların kuzeyindeki ovadaki yerleşmelerden bahsedilmektedir. Bu döneme ait Mari'de bulunmuş Şamşı-Adad arşivlerindeki tabletlerde Kaşyari'nin kuzeyinden ve Mazı Dağı'ndan bahsedilmektedir. Bu metinlere göre Şamşı-Adad'ın oğullarından İşme-Dagan ve Yaşmah-Addu kendi bölgeleri gibi kabul ederek Ması/Masius/Tur Abdin ve kuzeyindeki bölgelerde hareket etmişlerdir (Karg 1999: 240).

Ayrıca Mari metinleri ışığında, dönem ve stil olarak aynı tarihe tarihlenen ve I. Şamşı-Adad'a ait olduğu düşünülen Louvre Yazıtı'nın bazı bilim adamlarınca Mardin'den geldiğine inanılmaktadır (Karg 1999: 240).

MÖ 2. bin Zimri-Lim dönemi metinlerine göre, bu kralın ajanları bölgede aktiftir. Bu metinlere göre Nahur yöneticisi Itur-Asdu tarafından yazılan ve Mari kralı Zimri-Lim dönemine ait mektupta, Kral Sinamum ve Tuşhum'un topraklarının Eluhut'un arazisine eşit olduğunu ama şimdi politik ilgisini o dönemde Mari'ye karşı olan Eluhut'a yönelttiğini anlatmaktadır. Itur-Asdu, Sinamum ve Tuşhum'u tekrar Mari'yle aynı tarafa çekebilmek için 20 gümüş mina bağışlamasını önermektedir. Burada bahsi geçen Eluhut, Viranşehir ile Mardin'in Derik ilçesini kapsamaktadır ve Derik'in tarihi coğrafyası için önemlidir (Karg 1999: 240).

MÖ. 2. bin için de Tell Mozan'dan önemli bilgiler edinmekteyiz. Burada bulunan MÖ. 2.bine tarihlendirilen taşınabilen ocaklar Hurriler'le ilişkilendirilmektedir ve Hurriler'in burada yaşamaya devam ettiğini savunmaktadırlar. Bu arkeolojik buluntuların yanı sıra MÖ 2. bin'e tarihlendirilen Mari mektuplarına göre Zimri-Lim buraya yönetici atamaktadır ve bunların ismi Terru ile Haziran'dır. Bu yöneticiler Amoritli'dir ve buradaki halk Hurrili'dir ve atanan Sami yöneticileri benimsememektedir. Bu metinde anlatıldığına göre buradaki yerel halk dağların kuzeyinde ve doğusunda yaşamaktadırlar ve Hurri kültürünü taşımaktadırlar (Buccellati 2007: 6).

MÖ 2. binde Orta Tunç Çağı'nda Mari metinlerinde Nagar ismi geçmektedir. Bu metine göre Kahat yöneticisi Kabija, Zimri-Lim'e onu ziyaret etmek istediğini fakat yoğun yağmur nedeniyle Nagar'dan Tabatum'a geri

dönmek zorunda kaldığını yazmıştır. Bu mektupla paralel olarak bölgeyi anlatan diğer bir mektupta ise Mari kralı Jahdun-Lim kral yolunu tarif etmektedir ve buna göre de kuzey güney yönünde bu yol Musulan-Kallahabri-Kahat-Nagar-Tabatum olarak anlatılmaktadır. Buradaki Kahat ile Tell Barri eşleştirilmektedir ve Tell Brak'ın kuzeyindedir. Tabatun ise Tell Taban ile eşleştirilmektedir ve günümüz Hasseke'nin güneyindedir (Matthews ve Eidem 1993: 203).

Bu döneme ait Tell Leilan'da bulunan diğer metinde ise Kahat prensi Ea-Malik'in, Tell Leilan kralı Til-Abna'ya (MÖ.1750) gönderdiği yazıt önemlidir. Buna göre Nagar kenti Kahat otoritesi altındadır. Bu yazıt ayrıca buradaki dini törenle ilgili bilgi vermektedir. Buna göre de tanrının heykeli seromonik tur için hazırlanmakta ve bu tur da Nagar'dan başlamaktadır. Bu dini gezi için benzer bir metin Mari'den gelmektedir. Buna göre Tanrı heykeli Nagar'dan Şubat- Enlil (Tell Leilan), Hazzikannum ve İlan-şura'ya götürülmektedir. Bundan sonraki tarihlerde yazıtlarda bir daha Nagar ismine rastlanmaz. Daha sonraki dönemlerde Nagar artık Nawar olarak kullanılmış olabilir (Matthews ve Eidem 1993: 204).

Tell Leilan'dan daha sonra bulunan ve Eski Babil Dönemine tarihlenen tablette Leilan kralı ile Kahat kralı Jamşi-Hatnu arasında geçen bir olayın anlatımında Kahat krallığı Nawar'dan bahsedilmektedir. Bu metinlerin sonucunda bu yerlerin lokalizasyonu konusunda yeni görüşler ortaya atılmıştır. Buna göre Çağ Çağ Vadisi'nde bulunan Tell Barri, Kahat ile eşleştirilirken Nawar'ın, Kamışlı-Nusaybin yakınlarında olduğu düşünülmektedir (Matthews ve Eidem 1993: 204).

Nawar Nawali bağlantısını anlatan diğer metinlerden Tell Leilan tabletlerine göre, önemli bir şehir olan Nawali Teşşup/Adad'ın kült merkezidir ve Tell Leilan'ın kuzeybatısındadır. Mari metinlerinde Nawala olarak geçen isim ise Nawali/Nawalu ile eşleştirilmektedir (Matthews ve Eidem 1993: 205).

Nawala, Yeni Assur dönemi metinlerinde geçen Nabula şehri ile eşleştirilmektedir ve Kamışlı-Nusaybin olduğu düşünülmektedir. Buna göre de 3. bin'de Atal-şen'nin yönettiği Nawar, MÖ 2. bin'de ve MÖ 1. bin'de

önemli kült merkezi Nawali/Nabula kentidir ve Gir-nawaz ile eşleştirilmektedir (Matthews ve Eidem 1993: 204).

Tell Leilan'da ele geçen yazıtta göre günümüz Suriye'deki Sindjar bölgesinde bulunan Tell Rimah'ın kuzeyinde bir yerleşme olan *Razama*'nın Hurri prens Hazip-Teşşup'tan ve bu yerleşmenin bir Hurri bölgesi olduğundan bahsedilmektedir (Salvini 1998: 111). Tell Leilan'da ele geçen başka bir metinden de Hurrice bir isim olan Ewri bilinmektedir. Bu kişi de Apum ülkesinde bir kentin yöneticisidir. Ayrıca aynı metinde *Nawali* kralı Hawur(ni)-atal ismi geçmektedir ve bu isim de Hurricedir (Salvini 1998: 112).

Yazılı kaynaklarda geçen diğer bir isim de Kumme'dir. Bu kent Yukarı Dicle Bölgesinde, Dicle'nin doğusunda gösterilmektedir ve burası Hurriiler için de önemli bir merkezdir çünkü Hurri tanrılarında Teşşup'un kült merkezidir. Bu kent Mardin sınırları içerisinde ya da komşu kültürleri içinde dolaylı bir bağlantısı vardır (Salvini 1998: 113). Kumme ile ilgili diğer bir yazılı kaynak da Mari'den gelmektedir. Bu metinde de bu yerleşmenin Hurri fırtına tanrısı Teşşup'un kült merkezi olduğundan bahsedilir. Fakat Mari metinlerinden, bu yerleşmenin Habur nehrinin doğusunda bulunduğu düşünülmektedir. Bu metinler Hurri fırtına tanrısına dua eden Kral Zimri-Lim'e aittir ve Hurrice yazılmıştır (Salvini 1998: 113).

Mari metinlerinde Ugiş ve onun kralı Terru bilinmektedir. Burda adı geçen Ugiş-Ukresh Tell Mozan'dır. Terru'dan 4 tane mektup bilinmektedir. Bu metinlerde Ugiş ile birlikte **Hurra** kenti anılmaktadır. Ugiş önemli bir Hurri kentidir. Bu kent Hurra ve Sinah ile birlikte anılmaktadır ve bu kentler Asnakkum krallığının kuzeyini oluşturmakta ve İdamaraz'ın başkentlerindendir (Kupper 1998).

Terru'nun Zimri-Lim'gönderdiği 44 nolu mektupta Hurra'da yaşayanların İşme-Addu yüzünden Sadum-Labua ile çatışmaya girdiklerini anlatmaktadır. Bunun yanı sıra İbal-El, Zimri-lim'e Hurra'da yaşayanlar ile Sinah beyinin Sadum-Labua'ya karşı saldırdıkların bahsederek, Sadum-Laua'nın İşme Addu'nun ölümünden sorumlu olduğunu ifade eder. Buradan anlaşılan

Sadum-Labua Asnakkum'un tahtındadır ve Terru'nun düşmanıdır (Kupper 1998).

Mari Arşivleri bölgeler arası ticari, kültürel ilişkileri anlatırken, bu arşivde Anadolu'dan Kültepe'den Assur'a giden ticaret yolu üzerinde yirmiye yakın yerleşme adı bilinmekte (Nahur, Mardaman, Qatara, Tarakum, Apum, Amaz, Burullum, Talyahum, Elahut, Tilla, Asihum, Iyati, Sagaratum) ve bunlardan bir kısmı da Mardin sınırlarında olmalıdır. Bu metinlere göre Lewy, Falkner, Veenhof, Gotze tarafından bazı öneriler yapılmıştır (Beitzel, 1992:36).

Mari metinlerinde ayrıca İdamaraz Bölgesinden bahsedilmektedir. İdamaraz'a bağlı krallıklar, İlanşura, Susa, Aslakka, Tarmani, Qa, Zalluhan, Amaz, Hurra, Sinah sayılırken Yukarı İdamaraz'da Nahur, Talhayum, Asnakkum ve Kirdahat sayılmaktadır. (Beitzel, 1992:50).

Hurra, Sinah ile sınırdır. Ukresh ile diplomatik ilişkileri vardır ve Asnakkum'a karşı ittifak içindedir. Aslakka'da yükselen ateş işaretleri Hurra'dan görülebilir. Hurra **Gırharrin-Ortaköy** ile ilişkili görülmekte, Hurra Bizans döneminde Lorren-Horren, Arapça Hurrin'dir (Astor, 1992:17).

Asihum, Şamşi Adad dönemi metinlerinde Şubat Enlil'den iki günlük yoldadır denilmektedir. Başka bir metinde Karana ile Asihum arasında koyun yünü kesenler ile ilgili bir problemten bahsedilmektedir ve buna göre de Asihum Karana'dan iki günlük yoldadır (Beitzel, 1992:46). Bu metinlere göre Tilla'dan ikinci durak Asihim'dir. Yeni Assur Dönemi Tell Halaf metinlerin de Asihi ismi geçmektedir. Lewy' ye göre Azeh, Azakh günümüz **İdil-Hazak** ile ilişkilendirilir (Astor, 1992:22).

Mardaman ile ilgili Mari metinlerinde Mardaman kralı ile Haburatum kralı arasındaki bir olay anlatılır. Şamşi Adad zamanında Haburatum, Razama ve Burullum tek bir memur tarafından yönetilmektedir. Tell Rimah'da ele geçen bir metine göre de Mardaman Karana bölgesinde iki şehirdir ve Karana kralına bağlıdır (Beitzel, 1992:39).

Falkner'e göre ticaret yolu üzerinde olan kentlerden Nahur, Tell Fahhariye ile ilişkili görülmektedir ve Ceylanpınar Çırcıp vadisinde aranmalıdır (Beitzel,1992:39).

Bu şehirler arasındaki Elahut, Derik Viranşehir arasında olmalıdır ve Burundum, Atmum, Mardaman, Nihriya ile bağlantıları vardır (Beitzel,1992:40).

Qatara, İşme-Dağın'a ait mektupta Ekallatum ve Assur'a Şubat-Enlil yönünde 2 günlük yoldadır ve surlarla çevrili bu şehir askeri ve ticari açıdan önemlidir (Beitzel,1992:49).

Talhayum, Eski Babil metinlerinde yeri tarif edilmektedir ve Tilla'dan bir günlük mesafeden fazla değildir denilmektedir. Bu şehir Burundum, Nahur ile bağlantılıdır ve Zergan ve Çırcıp vadilerini kapsamaktadır (Beitzel,1992:50).

MÖ 2. Bin'de İşme-Dagan kardeşine hitap ettiği bir metinde Tarrum, Sunhum ve Hatka'yı aldıktan sonra yedi gün kuşatmadan sonra Hurara'yı da aldım demektedir. Burada adı geçen Hatka, Bizans kalesi Attachas ile ilişkilendirilmektedir. Günümüzde Nusaybin'nin 17km kuzeyinde Arapçası Hattah olan, **Hatik-Adik/Yandere** köyü eşleştirilmektedir (Astor,1992:29).

5.2.2.Lokalizasyon Önerileri

Mari metinlerine göre Kültepe-Kaniş ile Assur başkenti arasında ticaret ağında yirmiye yakın yerleşmenin ismi bilinmektedir ve bulardan bir kısmı Mardin sınırlarında olmalıdır. Bunlardan Elahut, Nahur, Mardaman, Talyahum, Burundum (Beitzel,1992:36) Mardin sınırlarında, ovadaki büyük höyüklerde aranmalıdır.

Hurra Gırharrin-Ortaköy ile ilişkili görülmekte, Hurra Bizans döneminde Lorren-Horren, Arapça Hurrin'dir (Astor,1992:17).

Burada bahsi geçen Eluhut, Viranşehir ile Mardin'in Derik ilçesini kapsamaktadır ve Derik'in tarihi coğrafyası için önemlidir (Karg 1999: 240).

Nawala, Yeni Assur dönemi metinlerinde geçen Nabula şehri ile eşleştirilmektedir ve Kamışlı-Nusaybin olduğu düşünülmektedir. Buna göre de MÖ 3. bin'de Atal-şen'nin yönettiği Nawar, MÖ 2. bin'de ve MÖ 1. bin'de önemli kült merkezi Nawali/Nabula kentidir ve Gir-nawaz ile eşleştirilmektedir (Matthews ve Eidem 1993: 204).

Falkner'e göre ticaret yolu üzerinde olan kentlerden Nahur, Tell Fahhariye ile ilişkili görülmektedir ve Ceylanpınar Cırcıp vadisinde aranmalıdır (Beitzel,1992:39).

Talhayum Tilla'dan bir günlük mesafeden denilmektedir. Bu şehir Burundum, Nahur ile bağlantılıdır ve Zergan ve Çırcıp vadilerini kapsamaktadır (Beitzel,1992:50).

Hatka, Bizans kalesi Attachas ile ilişkilendirilmektedir. Günümüzde Nusaybin'nin 17km kuzeyinde Arapçası Hattah olan, Hatik-Adik/Yandere köyü eşleştirilmektedir (Astor,1992:29).

5.2.3.Etnik Yapı

Bu dönem yazılı kaynaklarda Hurrili ve Sami kavim, kişi, yer adlarına rastlamaktayız. Mari'de ele geçen tabletlerde, bölgede halk Hurrili'dir ve buraya Sami yöneticiler atanmaktadır ancak yerel halk onları pek kabul etmektedir.

Orta Tunç Çağında, Mari mektuplarında Hurrilerle ilgili bilgiler geçmektedir ve Hurrilerin Kuzey Cezire bölgesinde yaşadıklarından bahsedilmektedir. Tell Leilan'dan ele geçen yazıta göre günümüz Suriye'de Sindjar bölgesinde Tell Rimah'ın kuzeyinde *Razama*'nın Hurrili prens Hazip-Teşşup' tan bahsetmektedir ve bölge Hurri bölgesi olarak bahsedilmektedir (Salvini 1998: 111).

2.bin için de Tell Mozan'dan önemli bilgiler edinmekteyiz. Burada bulunan 2.bine tarihlendirilen taşınabilen ocaklar Hurrilerle

ilişkilendirilmektedir ve Hurrilerin burada yaşamaya devam ettiğini savunmaktadırlar. Bu arkeolojik buluntuların yanı sıra MÖ 2.bin'e tarihlendirilen Mari mektuplarına göre Zimri-Lim buraya yönetici atamaktadır ve bunların ismi Terru ile Haziran'dır. Bu yöneticiler Amorit'lidir ve buradaki halk Hurrilidir ve atanan Sami yöneticileri benimsememektedir. Bu metinde anlatıldığına göre buradaki yerel halk dağların kuzeyinde ve doğusunda yaşamaktadırlar ve Hurri kültürünü taşımaktadırlar (Buccellati 2007:6).

5.2.4.Yol Güzergahları

Mari Arşivleri bölgeler arası ticari, kültürel ilişkileri anlatırken, bu arşivde Anadolu'dan Kültepe'den Assur'a giden ticaret yolu üzerinde yirmiye yakın yerleşme adı bilinmekte (Nahur, Mardaman, Qatara, Tarakum, Apum, Amaz, Burullum, Talyakum, Elahut, Tilla, Asihum, Iyati, Sagaratum) ve bunlardan bir kısmı da Mardin sınırlarında olmalıdır. Bu metinlere göre Lewy, Falkner, Veenhof, Gotze tarafından bazı öneriler yapılmıştır (Beitzel,1992:36).

Bu ticaret yolu günümüz İpek yolu-Harran şarri ile ilişkili olmalıdır ve buradaki yerleşmelerin bir kısmı Mardin sınırları içerisinde olmalıdır.

5.3.GEÇ TUNÇ ÇAĞI

5.3.1.Tarihi Olaylar

Mitanni dönemindeki yazılı kaynaklara göre Fırat'dan, Habur Üçgenine, Yukarı Dicle Bölgesindeki Tur Abdin'e ve oradan Diyarbakır düzlüklerine, Keban Bölgesindeki tarımsal düzlükleri içeren Altınova'ya kadar yani İsuwa Bölgesi ve Dicle Nehri'nin doğu-batı bölümlerinin kuzeyi (Yunanca Arzanene olarak geçen bölge) yani Alşe Bölgesine kadar olan bölüm Mitanni bölgesidir ve halkın çoğunluğu Hurrilidir (Wilhem 1989: 25)

Hitit Döneminde I. Şuppiluliuma'nın Mitanni başkenti Waşşukanni'ye yaptığı seferde Kral Tuşrata'yı yenip bağımsız Mitanni devletini ortadan

kaldırıp, tahta Tuşrata'nın oğlu Mattiwaza'yı tahta oturttuğu antlaşma metninde kral *"Fırat Nehri'ni geçtim. Alşe ülkesine (Yukarı Dicle) ulaştım. Bölge merkezi Kutmar'ı (Batman suyunun doğusu) ele geçirdim. Buraları Alşe kralı Antar-atal'a hediye olarak verdim. Daha sonra bölge merkezi Suta'ya (Dicle ile Habur arası dağlık bölge) gittim, onu alt üst ettim ve Waşşukanni'ye vardım"* demektedir ki böylece bölge hakkında bilgi edinmekteyiz (Alp 2000: 93). Burada adı geçen Kutmar bizim bölgemiz için önemli ve bu isim Mari metinlerinde de Kumme olarak geçer. Yukarı Dicle bölgesinde önemli bir Hurri merkezidir (Salvani 1998: 113).

Bu sefer ile ilgili Astor'un yorumu, **İlanşura** Mari metinlerinde kral Zimri-Lim zamanında ve Hititlerin güneye yaptığı seferlerde geçen önemli bir isimdir. Bu bölge genelde Habur Üçgeni ve kuzeyi ile eşleştirilmektedir. Bu ülke ile ilgili metinler Mardin ile ilgili bilgiler vermektedir. Hititler bu ülkeye yaptıkları seferde bazı şehirleri ele geçirdiğinden bahsetmektedir. Bu şehirlerden birisi de Suda'dır. Bu şehir Mari metinlerinde geçen ve Nihriya ülkesinin sınırındadır. I. Şuppiliuma (M.Ö.1366) Işuwa, Alşe'yi aldıktan sonra Yukarı Dicle bölgesine gelir, burada Kutmar'ı yendikten sonra Suda'yı alır. Daha sonra da Mitanni devletinin başkenti Waşşukani'i ele geçirir (Astor 1992:7).

Assur Ticaret Döneminde, MÖ 2. binlerin başlarında gelişen Assur, Hititlerin Kuzey Suriye'ye doğru genişlemesi ve daha sonrada Geç Tunç Çağ'ında MÖ 1550'den sonra bölgede Mitanni Devleti'nin kurulması ile topraklarının bir kısmını kaybetmiştir. Mitanni Devletinin güçlenmesi ile de bu devlete bağlanmıştır. Assur'lu Kral I. Adadnirari'nin (MÖ 1295-1264) tahta geçmesi ile de Assur'un yükselişi tekrar başlamıştır. Bu kral Mitanni çekirdek bölgesini ve Fırat nehrine kadar olan bölgeyi kontrol altına almıştır. Bundan sonra Assur büyük bir güç olmuş ve Mitanni ülkesi artık tamamen Assur topraklarına bağlanmıştır. Bundan sonra da Mitanni şehirlerinde yerleşim devam etmiştir. Fakat buna yenilik olarak merkezi şehirlere bir grup Assurlu yönetici atanmıştır. Assur kralı kraliyet ailesinden bir kişiyi bu şehirlere

göndermekte ve bu kişi *Hanigalbat Kralı* ünvanı ile batı ülkelerini yönetmektedir. Gönderilen bu kral Habur bölgesinde Deir-Katlimmu'da oturmakta ve çevresini yönetmektedir (Cancık-Kirschbaum 2002: 514).

Bu süreç sonunda Mitanni devleti tamamen ortadan kalkmıştır. Geriye yalnızca kraliyet ünvanı tarihsel bir anı olarak kalmıştır. Bundan sonra artık Hititler'in karşısında yeni bir güç olarak Assurlar vardır (Cancık-Kirschbaum 2002: 514).

Bu dönemle ilgili olarak ve Mittanni Assur ilişkisini gösteren metinde Assur'lu I. Adadnirari'nin (MÖ 1295-1264) icraatlarını anlatanmaktadır ve buna göre

"Hanigalbat ülkesi kralı Şattuara'nın oğlu Vasaşatta, bana karşı düşmanca tavır alıp, sataşmalarda bulundu. Hatti ülkesinden yardım istedi. Hititler onun verdiği rüşvet hediyeleri aldılar, ancak ona yardım etmediler! Efendim Assur ülkesinin Tanrısının ... güçlü silahlarıyla, onun hüküm sürdüğü şehir Ta'idu'ya saldırıp ele geçirdi. Ayrıca Amasakku, Kahat, Şuru, Nabula, Hurra, Şuduhu ve Waşşukani şehirlerini ele geçirdim. Büyük tanrılar bana Ta'idu'dan İrride'ye; Eluhut'tan Kaşyari dağlarına ve Fırat kıyılarına kadar olan bölgeyi yönetmem için verdiler." demektedir (Cancık-Kirschbaum 2002: 514).

Bu metin Mardin tarihi coğrafyası için önemlidir. Burada adı geçen Nabula Girnavaz olduğu burada bulunan tabletlerde geçmesi ile de kanıtlanmıştır (Erkanal 2007: 9). Burada geçen şehir Hurra Kessler'e göre Girharrin-Ortaköydür (Kessler 1980).

Girnavaz'da bulunan bir tablet Orta Assur Dönemi'nin sonlarına I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) zamanına tarihlenir. Bu tablet üzerinde yazan *limmu* adına göre bu Assur kralının ilk yıllarına aittir. Bu belge bu dönemdeki Tarihi coğrafya için önemlidir. Bu belge de satış belgesi niteliğindedir. Burada *Yataya Ülkesinin adı geçmektedir*. Ayrıca III. Salmanassar ve II. Assurnasirpal seferlerindeki *Yatu/Yata, Matiate/Midyat* ismi geçmekte ve Tur Abdin ile ilişkili olmalıdır. Bu tabletin bulunduğu tabakalar Orta Assur geç devrine aittir. (Erkanal 1988: 278).

I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244)'deki seferinde Subartu ülkesinde olan Pabhi, Kudmuhi, Bussi, Mummi, Alzi kentlerini ele geçirdiğinden bahsetmektedir. Buradaki **Pabhi** Hitite Papanhi, Urartuca Babanahi olarak geçen yer sadece dağ ülkesi değil, Cudi Dağı ve Dicle'nin doğusunda, Assur Devletinin kuzeyinde birçok defa sefer düzenledikleri yerdir. **Kadmuhi** ise, Dicle'nin diğer tarafında batısı kıyısında, Tur Abdin'in doğu bölümünü kapsamaktadır. (Astor 1992: 12).

Orta Assur Çağı'nda MÖ 11 yüzyılda Assur eyaletleri Katmuhu, Sudu, Amasaki, Kulishinas isimleri bilinmektedir (Postgate 1995: fig.2).

Harrak, Orta Assur Çağı'nda Assur Mitanni ilişkilerini ele almakta ve bölgeler hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Adad-narari yazıtlarında bölge şehirlerinden Amasaku, Kahat, Shuru, Nabula, Hurra, Shuduha, Nahur bahseder. Bu dönem metinlerinde Nabula ile birlikte Kaşyari Dağlarının eteklerinde Pauza kentinin ismi geçmektedir. Harrak'a göre de Sudu Harran ile Ceylanpınar arasındadır. Shuru ise Savur'dur (Harrak 1987: 105).

5.3.2.Lokalizasyon Önerileri

Bu dönemle ilgili Mardin sınırlarında çok az yerleşme hakkında bilimiz vardır. Bunlardan sadece Girnavaz ve Ortaköy-Gırharin'de bu döneme ait arkeolojik buluntu hakkında bilimiz vardır. Bu dönem yazılı kaynaklarında Hurra, Shuru, Suda, Nabula bilinmektedir ve bu şehirler Mardin ile ilişkilidir.

Hurra Gırharrin-Ortaköy; Shuru günümüz Savur ve Nabula da Girnavaz'dır (Harrak 1987: 105).

5.3.3.Etnik Yapı

Bu dönemde bölgede güçlü devlet Mitanni bulunmaktadır. Yazılı kaynaklara göre bu devletin yöneticileri Hint-Ari, yerel halk ise Hurrili'dir. MÖ 2. bin ortalarından itibaren daha önce görülen Hurri ismi farklı devletlerce ve farklı dillerde farklı isimlerde kullanılmaktadır. Mitanni daha çok politik ve coğrafi olarak kullanılan Mitanni Krallığı, Kuzey Mezopotamya, Kuzey Irak ve

Yukarı Habur bölgesini kapsamaktadır. Bu devletin başkenti Habur kaynağının olduğu bölgede Mardin civarında olan Waşşukani'dir. Mitanni devleti halkının çoğunluğu Hurrili'dir ve yöneticiler Hint-Ari'dir. Devlet uluslararası yazışmalarda Akadça kullanırken, devlet içinde Hurrice kullanmaktadır. Mittanni kralları kendisine Hurrili kral derken Boğazköy metinlerinde Hititler Mitanni halkına Hurriler demektedir (Gelb 1944: 70) .

Ayrıca bölgede Assur etkisi de bulunmakta ve Sami halklar yaşamaktadır (Postgate 1995: fig.2).

5.3.4.Yol Güzergahları

Bu dönem yol güzergâhları hakkında fazla bilgi yoktur. Bu dönem de daha önceki dönemde kullanılan Harran-Şarri, günümüz İpek yolu kullanılmış olmalıdır.

5.4.DEMİR ÇAĞI

5.4.1.Tarihi Olaylar

Orta Assur Devrinde, Assur devleti askeri olarak güç kazanmaktadır. Özellikle I. Adad-nirari ve I. Tukulti-Ninurta zamanlarında Assurlular karşı konulamaz güç olmuşlar kuzeye, Hitit ülkesine yaptıkları seferleri artırmışlardır. I. Tiglat-pileser (M.Ö.1114-1076) bu dönemin son önemli kralıdır. Yukarı Dicle Vadisinde Muşkiler'le, Urartu olarak bilinen bölgede Nairililler'le ve Batıda Ahlamu-Aramilerle savaşmış. Fırat'ı geçerek Akdeniz'e kadar topraklarını genişlenmiştir, fakat ondan sonra yerine geçen krallar onun kadar başarılı olamamış ve topraklar küçülmüştür (Roaf 1996: 149).

MÖ 1200-900 yılları arkeoloji dünyasında karanlık dönem olarak bilinmektedir ve bu tarihler birçok kavimin göçleri ile anılmaktadır. Bu tarihlerde Mezopotamya'da Deniz Kavimleri, Muşkiler, Aramiler gibi yeni halklar bilinmektedir (Roaf 1996: 146). Bu karışık dönemden sonra Assur

siyaset sahnesine tekrar büyük bir güç olarak çıkmaktadır. Assur kralı II. Adad-nirari krallığı tekrar toparlar. Babil'i yener sonra Kadmu, Nisibin, Hanigalbat'ı alır ve Habur Bölgesini denetimi altına alır.

II. Tukulti-ninurta (MÖ 890-884), Assurnasirpal (MÖ 883-824) ve III. Salmaneser (MÖ 858-824) yıllarında 87 yıl boyunca Assur yeniden yükseliş yaşadktan sonra tekrar duraklama yaşamaktadır (Roaf 1996: 159). III. Salmaneser (MÖ 858-824) ve III. Tiglat-pileser (MÖ 744-727) arasındaki kralar zamanında 80 yıl boyunca Assur duraklama yaşamaktadır. Bu dönemde eyalet valileri krala ait olan yetkilerin bir kısmının kendilerinde olduğunu ve kralın yetkilerinin sınırlandığını söylemektedirler. Rasappa valisi kendi adına stel diktirmektedir. Bu gerileme döneminde salgın hastalıklar ve ayaklanmalar kaydedilmiştir. Guzana valisi Bur-saqate'nin ayaklandığı anlatılmaktadır. Bundan sonra III. Tiglat-pileser (MÖ 744-727) ile Assur Devleti tekrar yükselişe geçmiştir (Roaf 1996: 175).

Assur Devleti'nin Orta Assur döneminden itibaren Yeni Assur Dönemi sonuna kadar yaşadığı süreç genellenebilir ve bu süreçte çevresindeki devletlerle ilişkileri değişmektedir. Bu süreçte Assur Devleti'nin Mardin sınırlarındaki faaliyetleri de değişmektedir. Buna göre Assur Devleti'nin inişli çıkışlı bu süreçte Mardin bölgesine ve özellikle Kaşyari-TurAbdin dağlarına seferleri artmış, bölgenin tarihi coğrafyası hakkında birçok yer, dağ isimleri bilinmektedir.

Mardin Eşiği olarak bilinen dağlar Orta Çağ'da *Tur Abdin*, Klasik Çağ'da ise *Masius* olarak bilinir. Nusaybin kuzeyinde bu dağlar ve güneyinde Mezopotamya ovası bulunmaktadır. Bu dağ silsilesi çivi yazılı kaynaklarda Kaşyari Dağı olarak bilinir. Bu isim ilk olarak Akadça yazılmış Hitit başkenti Boğazköy'de bulunan bir tablette geçmektedir (Erkanal 2007: 5)

Bu dağ ismi Orta Asur dönemi I. Adadnirari (MÖ 1307-1275) ve I. Salmanassar (MÖ 1274-1245) metinlerinde geçmektedir. Daha sonraki Yeni Assur Dönemi metinlerinde de bu dağına rastlanmaktadır. Kral metinlerinin dışında bir defa üzüm bağlarının sayımı ile ilgili metinde Assurnbanipal Devri'ne (MÖ 669-629) ait metinde son defa görülmektedir (Erkanal 2007: 5).

Assur dönemi Assur kralarının seferlerde izlediği yollar bilinmektedir. Bunların bir kısmı Kaşyari Dağlarından geçmektedir. Bunlardan Assur orduları Assur'dan yola çıkıp güneye doğru ilerlemektedir ve *Şubnat* kaynağı olarak adlandırılan yere gelerek burada seferler için hazırlık yapmaktadırlar. *Şubnat* kaynağı günümüz Cizre'nin 20 km güneybatısındaki Babil köyünün bulunduğu yerdedir ve burada Assur dönemine ait stel de bulunmuştur. Burası bizim için önemlidir. *Kaşyari* Dağı'na giden yolun başlangıcıdır (Erkanal 2007: 6). Bu yol burada başlayıp Kaşyari Dağı'na doğru yönelip *İştarate* geçitinden geçtikten sonra *Kibakı*'ye ulaşmaktadır. Burası ise günümüz Kivah köyü ile eşleştirilmektedir. Kivah, Midyat karayolunun hemen kenarında ve İdil'in 25 km batısındadır. Midyat'a da 30 km mesafededir (Erkanal 2007: 7).

Bu yol güzargahı bundan sonrası konumuz açısından önemlidir, çünkü bir sonraki istasyon Mardin'nin Midyat ilçesidir. Kivah'tan sonraki istasyon *Matiate*, günümüz Midyat'dır. Bu metin Mardin'in tarihi coğrafyası için önemlidir.

II. Assurnasirpal'a (MÖ 884-858) ait metinde Kral *Matiate* ile şöyle demektedir: “*Kibakı'den ayrıldıktan sonra Matiate'ye yaklaştım. Matiate'yi tüm köylerle birlikte işgal ettim. 2800 askerini mağlup ederek çok sayıda ganimet aldım. Benden kaçıp sonradan ayaklarıma kapananları affettim. Evlerinde oturmalarına izin verdim, fakat kendilerini ağır savaş tazminatına bağlayarak başlarına memurlar diktim. Bir stel üzerine kabartmamı kazıtarak başarılarımı üzerlerine yazdırdım. Bu steli Matiate'de diktirdim. Daha sonra Maşula kalesini ve iki yerleşim yerini işgal ettim. 300 askerini savaşta mağlup ederek çok sayıda ganimet aldım. Daha sonra heryeri yakarak yok ettim.*” Burada Mardin tarihi coğrafyası açısından *Matiate* hakkında bilgi edinirken yakınında bulunan Maşula kalesi ve diğer iki kaleye değinildiğini görmekteyiz (Erkanal 2007: 7). Bu nedenle buraların da araştırılması gerekmektedir

Diğer bir Assur kralı III. Salmaneser da Midyat'a karşı sefer düzenlemiştir. Bu metinde de diğer metinle ortak özellikler bulunmaktadır. Buna göre de kral *İştarate* boğazını geçerek *Yatu* ülkesine sefer

düzenlemektedir. *Yatu* ülkesini tamamen ele geçirdiğini ve ganimet aldığını söylemektedir. Burada *Yatu* ülkesinden bahsedilmektedir (Erkanal 2007: 7).

Yatu, *Matiate* ile ilişkilidir. Buna göre *Yatu* için Sümerce *ülke* anlamına gelen tanımlama işareti kullanılmıştır. Bu işaretin Akadça'daki karşılığı ise *Matu*'dur. Buna göre Midyat'ın adı bu krala ait metinde *Matuyatu* olarak geçmektedir (Erkanal 2007: 7). Bu metinler de göstermiştir ki günümüzde olduğu gibi Midyat geçmişte de Tur Adin-Kaşyari'nin en önemli kentlerindendir.

Bundan sonraki yolun devamı da Mardin için önemlidir. II. Assurnasirpal'in Matiate'den sonraki durağı *Zazabuha* kentidir. Burada savaş olmamış ve sadece konaklandıktan sonra savaş tazminatı olarak bronz eşyalar, şarap, sığır ve koyun alınmıştır. Zazabuha günümüz Midyat-Dargeçit yolu üzerindeki Zaz köyü ile eşleştirilmektedir (Erkanal 2007: 7).

Buradan Assur orduları kuzeye yönelip günümüz Gercüş vadisinden geçerek Hasankeyf üzerinden Dicle nehrine ulaşmakta, nehir boyunca vadilerden devam ederek hem Doğu Anadolu'ya hem de Batman, Diyarbakır yönünde seferlerini tekrarlamışlardır. Günümüzde de İdil'den Hasankeyf'e gitmek için Kivak'tan Midyat'a ve oradan Gercüş'e aynı yol kullanılmakta ve Hasankeyf'e ulaştıktan sonra Batman'a devam edilmektedir (Erkanal 2007: 9).

Assurlu orduların izlediği yollardan diğeri ise Nusaybinden geçen yoldur. Burada yol devam ederken kuzeye de dönerek Çağ Çağ nehri boyunca devam etmekte ve Midyat'a ulaşmaktadır. Bu yol günümüzde de kullanılmaktadır, çünkü Çağ Çağ nehri derin bir vadi oluşturmakta ve Tur Abdin'i keserek doğal bir geçit oluşturmaktadır. Günümüzde de bu nehir takip edilerek Midyat'a yani eski Matiate'ye ulaşılmaktadır (Erkanal 2007: 9).

Kral yolları Assur merkezi ile eyaletleri arasında bağlantıları sağlayan yollardır. Bunlar hem ticari hem de siyasi olaylarda kullanılmış ve bir kısmı tarihi olaylarda bahsedilerek kayıt altına alınmıştır. Bu yolların Assurca adı *Harran-şarri* dir. Bu yollardan belki de en önemlisi Doğu Akdeniz sahillerinden başlayıp, doğu-batı yönünde Fırat'ı geçerek devam eden yoldur.

Bu yol Fırat'ı geçtikten sonra sırasıyla *Harranu*, *Guzana* ve *Naşibina* eyaletlerine ulaşmaktadır. Buradan ikiye ayrılmakta ve biri kuzeye yönelip Çağ Çağ yoluyla Midyat'a, diğeri ise Nusaybin'den doğuya devam edip Şubnat kaynağında Babil köyünde Kaşyari Yolu ile birleştikten sonra Assur merkezine giden yoldur (Erkanal 2007: 12).

Nusaybin Höyük Suriye sınırında şu an mayınlı arazinin içerisinde kalmıştır. Bu nedenle de burada kazılar gerçekleştirilememiştir. Burası için bilgiler sadece yazılı kaynaklara dayandırılmaktadır, arkeolojik verilerle desteklenmesi mümkün olmamıştır. Bu bölgeyi anlatan ilk yazılı belgeler Assur kralı II. Tiglatpileser (MÖ 966-935) dönemine aittir. Bu dönemde Nusaybin bölgesinde Arami halk olan Temanitler yaşamaktadır. Bu Arami halk bölgenin çevresinde *Huzirina* ve *Gidara* adıyla iki yeni devlet kurmuştur. Assur kralı II. Adadnirari tahta çıkınca (MÖ 912-891) Suriye üzerinden Akdeniz kıyılarını alarak kral yollarına sahip olmayı, böylece ekonomik olarak güç kazanmak istemektedir. Bu hedefe ulaşmasında bir engel vardır bu da Naşibina ve çevresindeki Arami halklardır. Burada Tur Abdin-Kaşyari dağı doğal kale görevi görmekte ve bu dağda ve arkasında bulunan Arami devletler Assur'un batı yönünde ilerlemesine engel oluşturmaktadır (Erkanal 2007: 13).

II. Adadnirari bu bölgeye hâkim olmak ve Arami gücünü kırmak için seferler düzenlemiştir. Bu bölgede Arami krallıkları arasında en güçlü olanı yöneticisi Nur-Hadad olan Naşibina Krallığı'dır. Bu krallığa yapılan iki seferden de başarı sağlanmaz, çünkü çevre Arami devletleri Naşibina'ya yardım etmektedir. Bunun üzerine Assur kralı yöntemini değiştirir ve önce daha küçük devletlere saldırır. Önce Huzirina'ya sefer düzenler ve burayı yenerek kralı Mamlu'yu esir alır. Daha sonra Naşibina'ya komşu olan Gidara'ya saldırır ve kralı Mukuru ile birlikte bu toprakları da ele geçirir (Erkanal 2007: 13).

Bundan sonra sıra asıl hedef olan Naşibina'ya gelmiştir. İyi bir savunmaya rağmen ani bir saldırı ile burayı da işgal eder ve kralı Nur-Hadad'ı esir alarak ülkesine döner. Bundan sonra Naşibina artık Assur Devleti'nin bir eyaleti konumundadır ve stratejik konumu nedeniyle önemini

korumuş ve daha sonraki dönemlerden günümüze kadar yerleşim devam etmiştir ve günümüzde Suriye ile sınır kapısı durumundadır (Erkanal 2007: 13).

MÖ 9. yüzyılda Tur Abdin Dağlarının güneyindeki bölge eyaletleri Nasibina, Huzirina, Guzana, Raqmat, Katmuhi, Tuşhan bilinmektedir Burada adı geçen eyaletlerden Raqmat Aramice'dir ve II. Adadnirari yıllıklarında geçmektedir ve Assurca **Gidara**'dır. Gidara Arami kentidir ve Nasibina ile Guzana arasındadır Shalmaneser zamanında Gidara, Huzirina ve Urrukka birlikte ayaklanma çıkartmıştır (Postgate, 1995:fig3). Huzirine Sultantepe olarak bilinmektedir, Urruka ise Hayat Erkanal'a göre Kemaliye Höyük'tür (Erkanal 1987: 364). Gidara ise Nusaybin ile Guzana-Tell Halaf arasında aranmalıdır.

Bu bölgede Nusaybin'nin batısında, Kemealiye Höyük'ün kuzeyinde Dara kenti bulunmaktadır ve Bizans dönemi önemli garnizon kentidir. Burada ilginç olan Procopius'a göre surların yapımı sırasında güney surların yapıldığı yerde toprak yığını olduğu ve düşman saldırılarında burada surun alttan tünel kazılarak yıkılabileceği fikriyle Bizanslılar tarafından düzleştirildiği anlatılmaktadır (Procopius II 1961: i-26). Dara'nın erken dönemleri belki bu düzeltme sırasında tahrip olmuştur, araştırılması gerekmektedir.

Mardin'e ulaşan yollara göre Elazığ-Harput üzerinden, Güneydoğu Toroslar'daki tek geçit olan Ergani-Maden geçitini aşarak, düzlüklere inilmekte ve buradaki ilk kent Amedi kentidir. Sonra Assurlar'ın Kaşyari, klasik dönemde Masius denilen **Mazı Dağı** geçitlerinden geçilerek Mardin'e ulaşılmaktadır (Sevin 2007: 13).

Bu bölge hakkında Herodot da bilgi vermektedir. Ona göre Matiene ya da Matienler ülkesi adını verdiği bölgeye girilmekte ve Mazı Dağı'nın güneyinden Mezopotamya ovasına inilmektedir (Sevin 2007: 13). Buradaki Matiene-Matienler ülkesi deyimi daha önce anlatılan Yeni Assur dönemi metinlerinde Midyat'ı anlatırken kullanılan Akadça **Matuyatu** ülkesini (Erkanal 2007: 7) çağrıştırmaktadır.

Bölgemizdeki halklardan birileri de Aramilerdir. Aramiler Mardin bölgesinde daha önceki dönemlerde bilinse de MÖ 1. binde artık bölgesel devletler kurmuşlardır.

MÖ 3. bin Ebla metinlerinde Aram, A-ra-ma (ki) geçmektedir (Lipiński, 2000: 26). Arami topluluğu MÖ 2. bin Emar metinlerinden de bilinmektedir (Lipiński 2000: 45).

Aramiler MÖ 2. bin ortalarından itibaren Kuzey Suriye ve Mezopotamya topraklarında görülmeye başlayan, yarı göçebe Batı Sami kökenli halktır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde Gaziantep-Zincirli (Sam'al Devleti) başta olmak üzere Bit-Zamani (Diyarbakır), Bit Bahiyani (Ceylanpınar-Mardin Bölgesi), Guzana, Nasibina önemli yerleşmeleridir. Aramiler Assur ve Geç Hitit devletleri ile yakın ilişkiler içindedirler Aramice uzun dönem kullanılmış ve Özellikle Pers döneminde çok yayılmıştır (Çeçen 2009: 21).

Aramilerin kökeni ile ilgili olarak Sutu ve Ahlamu isimleri ile karşılaşılır. MÖ 2. bin metinlerinde geçen bu isimler daha sonra Hitit kralı III. Hattuşili metinlerinde (MÖ 1267-1255) Ahlamu geçmektedir. Asur yıllıklarında I. Adad-nirari (MÖ 1305-1274) Mitannileri yendiği seferde Mitannilerin müttefikleri Hititler ve Ahlamu demektedir (Çeçen 2009: 24).

Arami isminin ilk olarak kullanıldığı ilk yazıt Assur Kralı I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) dönemine aittir ve Aramiler bu yıllıklarda Ahlamu Aramia olarak geçmektedir (Çeçen 2009: 24).

I. Tiglat-pileser'den sonra kral olan Asur-bel-kala'ya ait Kırık Obeliks'de Asur Arami çekişmelerini anlatmakta ve Aramiler hakkında bilgi vermektedir (Luckenbill 1986: 118). Kırık Obeliks olarak bilinen yazıt Giricano tabletleri ile çağdaş ve bu tabletlerinde ismi geçen İli-İddina, Assur-bel-kala döneminde göreve getirilmiş yüksek rütbeli kişidir (Radener-Schachner 2001:148).

MÖ 11.yüzyılda Assur ülkesinin bir kısmı Arami tehdidi altındadır. Bu dönemde Yukarı Habur bölgesindeki Assur Yolundan bahsedilmektedir ve bu yol üzerinde Assur yerleşmeleri tespit edilmiştir. Bunlara örnek ise Tell Taban (Tabete), Tell Bderi (Dur-Assur-ketti-leser), Tell Ağağa (Sadikanni) ve Tell as

Sayh Hamad'dır (Dur- katlimmu). Bu yol Habur Üçgeninden'den güneye devam etmekte idi. Bu dönemde bu yol üzerinde önemli bir kent olan Nisibis kentinde Arami halk olan *Temanitesliler* yaşamakta idiler. Bu dönemde Arami etkisinin artması ile Temanitesliler ile Bet-Baqyanlılar'dan bahsedilir ve bu Arami kavimler Yukarı Habur, Gozan, Nisibis, Gidara ve bu bölgenin çevresinde yaşamakta idiler. **Nisibis** Arami devleti merkezi idi ve Assur kralı II. Adad-nirari (MÖ 896) tarafından yıkılır. Buranın Assurca ismi ise Naşibina ve ilk Arami yöneticisinin ismi ise Nur-Hadad'dır. Burada yaşayan Temanitesliler güneyli Arami kavimdiler ve Assur kralı II. Adad-nirari (MÖ 911-891) dönemindeki kayıtlara göre de 3 tane liderleri bilinmektedir. Bunlar Nur-Hadad, Mamli ve Muquru'dur (Lipiński 2000: 109).

Mardin sınırları içerisinde kalan yerleşmelerle ilgili diğer bir metin de III. Adad-nirari ve II. Sargon dönemi metinlerdir. Bu metinlerde geçen Aridu şehri, Gozan bölgesinde içindedir ve **Tell Arada** ile ilişkilendirilir. Bu metinlerde Aridu şehrinin yakınında olan başka kent ise Kubanaşe'dir ve Lipiński bu kent için günümüz Çakır köyü/ Gırbel-Gırbellla höyük ile eşleştirir (Lipiński 2000: 126); Kessler ise Tell Hanafiz höyük ile eşleştirir (Kessler 1980: 236)

Mardin sınırları için Yeni Assur döneminde merkezi günümüz Diyarbakır antik ismi Amed olan Arami bölgesi Bet-Zammani önemlidir. Bu isim Assur kralı II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884) öncesinde görülmez. Bu Arami devletinin sınırları Diyarbakırın güneyini, Karacadağ çevresini ve Tur Abdin'nin batı taraflarını İzalla-Azalla bölgesini kapsamaktadır (Lipiński 2000: 136). Yani günümüz Mardin sınırlarının batısındaki bir kısmını içerisine almaktadır.

Mardin sınırlarındaki yerleşmelerle ilgili lokalizasyonlarda önemli bir antik kent ise Ta'idu idi. Bazı bilim adamları bu yerleşmeyi Mardin sınırları içerisine yerleştirmektedirler. Bunun içinde önerilen yerleşmelerden birisi de Mardin Kızıltepe merkezinde bulunan büyük bir höyük olan Tell Ermen höyüğüdür. Lipiński'ye göre Ta'idu kenti Dicle kenarında değildi ve Hitit, Mitanni siyasi olaylarının anlatıldığı Harran ve Waşşukani ile ilgili metinlerde geçmektedir ve bu bölge ile ilişkilendirilir (Lipiński 2000: 142) .

Buna göre de Lipiński bu kentin **Tell Ermen**'de aranmasını önerir. Ona göre MÖ 14. yüzyılda Ta'idu, Nawar devletinin başı idi ve I. Tiglath-pileser (M.Ö. 114-1076) döneminde Amasaki ile Sudu arasındadır (Lipiński 2000: 143). Nawar ve Amasaki'nin Nusaybin bölgesinde olduğu düşünülmektedir. Lipiński'ye göre Sudu, Harran-Ceylanpınar hattının kuzeyinde, **Derik** bölgesinde hatta **Tell Bisme** ile eşleştirilmektedir (Lipiński 2000: 144).

Assur metinlerinde geçen önemli bir bölge ise Damdammusa'dır. II. Assurnasirpal metinlerine göre, Assurlu ordular Amida'ya giderken Barzanistum ülkesini geçtikten sonra Damdammusa'ya ulaşmaktadır. Bilim adamları burada adı geçen Barzanistum'un İzalla-Azalla ülkesinde günümüz Karacadağ bölgesinde olduğunu düşünmektedirler ve burası şarap üretimi ile ilişkili görülmektedir (Lipiński 2000: 145). Günümüzde Midyat'ın kuzeydoğusunda Anıtlı-Hah harabelerinin kuzeybatısında Barzan isimli bir yerleşme bulunmaktadır.

Mardin ismi ile ilgili bu dönem için Süryanice Marda/Merda olarak bilinir. Erken Bizans döneminde John Epiphaneia, metinlerinde Marda Kalesinden bahseder. Yeni Assur dönemindeki Aramice metinlerde Marde cesur/cesaretli anlamındadır ve kişi ile ilgili olmalıdır. MÖ 7.yüzyıl metinde Marda-(a), Bet Zammi bölgesinde Amida yolu üzerindedir ve ismi Marde-Mardu'dur. Herodot'a göre de etimolojik olarak Akamenid dönemi İranlı bir göçebe kabile ile ilişkilendirilir (Lipiński 2000: 146).

Ayrıca antik kaynaklarda Amadan Dağı'ndan bahsedilmekte ve bu dağ Tur Abdin'nin batısında ve günümüz Mardin'in kuzeyindeki **İzzetpaşa** mevki ile ilişkilendirilmiştir. Bu dağın geçtiği metinde antik Karania kentinden bahsedilmektedir ve Lipiński'ye göre burası Mardin Kızıltepe yolunun batısında Kaşyari Dağları'nın başladığı ve Zergan Çayı'nın doğduğu kaynağın kıyısında büyük bir höyük olan **Tell Harzem** ile ilişkilidir (Lipiński 2000: 146).

II. Assurnasirpal yıllıklarında Amadan Dağları'nda ayrıca iki tane şehirden bahsedilir ki bunlar U-ma-li-a ve Hi-ra-a-nu'dur. Günümüzde Mardin'nin güneydoğusunda **Gülharrin** köyünde büyük bir höyük vardır ve adı

Gülharrindir. Burası Bizans dönemindeki Horren; II. Assurnasirpal dönemi yazıtlarında Hiran ve 2.bin metinlerinde ise Hurra kentidir (Lipiński 2000: 147).

Günümüzde İpek Yolu olarak bilinen yol Antik Çağda kral yolu (Harran şarri) olarak bilinmektedir. Bu yol Tell Halaf'dan (Guzana) çıkar ve Naşibina'ya (Nusaybin) ulaşmaktadır. Bununla ilgili yazılı belge Tell Halaf'da da ele geçmiştir. Girnavaz ise Çağ Çağ Vadisi'ndeki yolu kontrol etmektedir (Erkanal 1985: 202).

Bu döneme ait en önemli bilgi Girnavaz'dan gelmektedir. Girnavaz'da bulunan tablet bölge tarihi coğrafyası hakkında bilgi vermektedir. Daha önceki yıllarda bulunan tabletler gibi bahçe satışı ile ilgilidir. Hatta önceki bulunan tabletlerdeki şahit isimleri bile aynıdır. Burada *'anlaşmayı bozan taraf Urrakka'da oturan Adad'ın kucağına 1 mina altın, 10 mina gümüş koyacak ve satış fiyatının 10 mislini sahibine ödenecektir'* ifadesi yer alır. Burada Adad ve Şala'nın kült merkezi Urrakka şehrinin Girnavaz'a çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Urrakka Naşibina'yı batıya bağlayan kral yolunun üzerinde, batı istikametinde ilk istasyondur. Bu nedenle Naşibina'ya göre bir günlük yoldadır. Kessler Suriye sınırında Suriye tarafındaki Tell Amuda ile eşleştirilirken, Hayat Erkanal'a göre burası **Kemaliye Höyükle** eşleştirilmektedir (Erkanal 1987: 364).

Zadok, filolojik araştırmalarla yer adları hakkında bilgi vermektedir. Bu isimlerin bazıları Mardin ve çevresiyle ilgilidir. Zadok çalışmasında önerilerde bulunmaktadır. Buna göre **Asihi**, Habur bölgesinde ve Gozan ve Nabula birlikte geçmektedir (Zadok 1995: 231)

Kubanaşe, Aridi yakınlarında; İngula, Gozan ile Naşibina arasındadır. Urrukka kent için, Kessler Amuda ile Donbaz ise Kemaliye Höyükle eşleştirirken, Nashef Amuda'yı Kulishinas ile eşleştirmektedir (Zadok 1995: 234).

Nasibina bölgesinde adı geçen yerleşmelerden Kukibi, Çağçağ nehrinin ağzında olmalıdır. La-ap-si-a, Pa-u-za ve Saraku dağların eteklerindeki kentlerdir (Zadok 1995: 236).

Bahiani Arami krallıklarındandır ve Tell Halaf ve kuzeyini kapsamaktadır. II. Adad-nirari (MÖ 911-891), Hanigalbat üzerine düzenlediği seferde Habur nehrini geçtiğini, Arami ülkesi olan **Bahiani**'de Guzana-Tell Halaf'ı aldığını oradan da sonra Sikanu ulaştığını söylemiştir (Grayson 1976: 90).

Bu dönem için II. Assurnasirpal seferlerini değerlendiren Kessler ve Liverani burada adı geçen kentler, nehirler, dağlar ve geçitler hakkında bilgi vermektedir. Bu seferlere göre kullanılan yol Şubnat Kayanağı olarak geçen günümüz Babil köyündern başlar. Buradan İstarate geçidine ve oradan Kibaki'ye gelmektedir. İstarate geçidi günümüz İdil-Midyat yolu üzerindedir ve günümüz Kurtuluş köyünün olduğu dağlık alanda olduğu düşünülmektedir. Bu köyün yerel halk arasındaki ismi İstavran'dır.

İstarate geçidinden Midyat'a devam eden yol günümüz Kivak, bu dönemde Kibaki olan kentte oluşur. Buradan devam eden yol Midyat-Matiate'e ulaşmaktadır. Daha donra burada günümüz İzbirak-Zaz kentine ulaşılır. Assur kaynaklarında bu kentin adı Zazabuka'dır. Buradan çıkan yol batıya yönelir ve Savur'a ulaşmaktadır. Bu yol üzerinde günümüz Kilitli-Dereği yerleşmesi bulunmaktadır ve bu yolun antik ismi İrsia'dır. Buradan sonraki istasyon ise Madaranzu'dur. Burası da günümüz Ahmedî köyüdür. Burdan Savur'a ulaşmaktadır (Kessler, 1980).

Burada adı geçen kentlerden Matiate, Zazabuka, İrsia, Madaranzu ve Savur Mardin sınırları içerisinde.

5.4.2.Lokalizasyon Önerileri

Bu dönem yazılı kaynaklardan bilinen yerleşmelerin sayısı artmıştır. Ve daha önemlisi bu dönemde Mardin sınırlarında Gırnava kazısından ele geçen tablet de buranın ismi Nabula olarak bilinmektedir (Erkanal 1987: 364).

Kemaliye Höyük bu dönem metinlerinde geçen Urukka ile eşleştirilmektedir (Erkanal 1987: 364).

Lipiński Kubanaşe için günümüz Çakır köyü/ Gırbel-Gırbella önermektedir (Lipiński 2000: 109).

Nusaybin bu dönemde Nasibina'dır ve önemli bir Arami eyaletidir (Lipiński 2000: 109).

Gülharrin köyünde büyük bir höyük vardır ve adı Gülharrindir. Burası Bizans dönemindeki Horren; II. Assurnasirpal dönemi yazıtlarında Hiran ve MÖ 2. bin metinlerinde ise Hurra kentidir (Lipiński 2000: 147).

Mardin ismi Süryanice Marda/Merda olarak bilinir. Yeni Assur dönemindeki Aramice metinlerde Marde cesur/cesaretli anlamındadır ve kişi ilgili olmalıdır. MÖ 7. yüzyıl metinde Marda-(a), Bet Zammi bölgesinde Amida yolu üzerindedir ve ismi Marde-Mardu'dur. Herodot'a göre de etimolojik olarak Akamenid dönemi İranlı bir göçebe kabile ilişkilendirilir (Lipiński 2000: 146).

İzbırak-Zaz Yeni Assur dönemi kentlerinden Zazabuka ile eşleştirilmektedir (Erkanal 2007: 7).

Midyat, Yeni Assur dönemi kaynaklarda Matiate olarak bilinmektedir(Erkanal 2007: 7).

Dereici-Kilit, bu dönemde adı geçen İrşia ile eşleştirilmektedir(Kessler, 1980)

Ahmetli'nin ise Assur kaynaklarında adı geçen Madaranzu olduğu düşünülmektedir (Kessler, 1980).

5.4.3.Etnik Yapı

Bu dönemin başında karanlık çağ olarak adlandırılan dönem yaşanmakta ve bu dönem kaynaklarında birçok yeni kavimlerden bahsedilmektedir.

MÖ1200-900 yılları arkeoloji dünyasında karanlık dönem olarak bilinmektedir ve bu tarihler birçok kavimin göçleri ile anılmaktadır. Bu tarihlerde Mezopotamya'da Deniz Kavimleri, Muşkiler, Aramiler gibi yeni halklar bilinmektedir. Bu karışık dönemden sonra Assur siyaset sahnesine tekrar büyük bir güç olarak çıkmaktadır (Roaf, 1996:146).

Assurlular büyük bir güç olurken, Aramiler bölgesel eyaletler kurmaktadır ve bunlar arasında Bit-Zamani, Bahiyani, Gidara, Guzana, Harranu ve Nasibina Mardin ve çevresinde kurulan önemlilerindendir (Kessler 1980: 236).

5.4.4.Yol Güzergahları

İpek Yolu olarak bilinen yol Antik Çağ'da kral yolu (Harran şarri) olarak bilinmektedir. Bu yol Tell Halaf'dan (Guzana) çıkan yol Naşibina'ya (Nusaybin) ulaşmaktadır. Bunla ilgili yazılı belge Tell Halaf'da ele geçmiştir. Girnavaz ise Çağ Çağ vadisindeki yolu kontrol etmektedir (Erkanal 1985: 202).

Assur dönemi Assur kralarının seferlerde izlediği yollar bilinmektedir. Bunların bir kısmı Kaşyari Dağlarından geçmektedir. Bunlardan Assur orduları Assur'dan yola çıkıp güneye doğru ilerlemektedir ve *Şubnat* kaynağı olarak adlandırılan yere gelerek burada seferler için hazırlık yapmaktadırlar. *Şubnat* kaynağı günümüz Cizre'nin 20km güneybatısındaki Babil köyünün bulunduğu yerdedir ve burada Assur dönemine ait stel de bulunmuştur. Burası bizim için önemlidir. *Kaşyari* dağına giden yolun başlangıcıdır (Erkanal 2007: 6). Buradan çıktıktan sonra Kaşyari Dağına doğru yönelip *İştarate* geçitinden geçtikten sonra *Kibakî*'ye ulaşmaktadır. Burası ise günümüz Kivah köyü ile eşleştirilmektedir. Kivah, Midyat karayolunun hemen kenarında ve İdil'in 25 km batısındadır, Midyata da 30 km mesafededir (Erkanal 2007: 7).

Kivah'tan sonraki istasyon *Matiate*, günümüz Midyat'tır. Bu metin Mardin'nin tarihi coğrafyası için önemlidir. Bundan sonraki yolun devamı da Mardin için önemlidir. *Matiate*'den sonraki II. Assurnasirpal'in diğer durağı *Zazabuha* kentidir. Burada savaş olmamış ve sadece konaklandıktan sonra savaş tazminatı olarak bronz eşyalar, şarap, sığır ve koyun alınmıştır. Bazı bilim adamlarına göre *Zazabuha* günümüz Midyat-Dargeçit yolu üzerindeki Zaz köyü ile eşleştirilmektedir (Erkanal 2007: 7).

Buradan Assur orduları kuzeye yönelip günümüz Gercüş vadisinden geçerek Hasankeyf üzerinden Dicle nehrine ulaşmakta, nehir boyunca vadilerden devam ederek hem Doğu Anadolu'ya hem de Batman, Diyarbakır yönünde seferlerini tekrarlamışlardır. Günümüzde de İdil'den Hasankeyf'e gitmek için Kivak'tan Midyat'a ve oradan Gercüş'e aynı yol kullanılmakta ve Hasankeyf'e ulaştıktan sonra Batman'a devam etmektedir (Erkanal 2007: 9).

Assurlu orduların izlediği yollardan diğeri ise Nusaybinden geçen yoldur. Burada yol devam ederken kuzeye de dönerek Çağ Çağ nehri boyunca devam etmekte ve Midyat'a ulaşmaktadır. Günümüzde de bu yol kullanılmaktadır, çünkü Çağ çağ nehri derin bir vadi oluşturmakta ve Tur Abdin'i keserek doğal bir geçit oluşturmaktadır. Günümüzde de bu nehir takip edilerek Midyat'a yani eski *Matiate*'ye ulaşılmaktadır (Erkanal 2007: 9).

BÖLÜM-6

SONUÇ

Mardin tarihi coğrafyası çalışmasında arkeolojik, filolojik ve tarihi kaynaklar değerlendirilmiştir. Bölge sınırları belirlenmiş, Mardin sınırları tespit edilmiş, günümüz coğrafyasında dağlar, ovalar, vadiler, nehirler detaylı olarak incelenerek tarih içindeki konumları irdelenmiştir. Bölgenin coğrafyasının tespitinde farklı haritalar, yerel isimler incelenmiş, yerleşmelerin isimlerinin zaman içindeki değişimleri değerlendirilmiştir.

Günümüz yolları, geçitleri incelenmiş Mardin ili topografyası 3Ds Max programıyla ayağa kaldırılmış ve yerleşmelerin konumları, boyutları, birbirlerine olan mesafeleri değerlendirilmiştir. Buna göre Erken Tunç Çağı'nda belirlenen yerleşmeler Tur Abdin Dağları'nın güneyindeki ovada tespit edilmiştir. Orta Tunç Çağı'nda ise dağlık alanda yerleşme az iken Geç Tunç Çağı'ndan itibaren Tur Abdin Dağları'nda da yerleşmeler artmaya başlamış ve Yeni Assur Dönemi'nde ovanın yanı sıra dağlık alanda ve vadilerde yerleşme sayısı oldukça artmıştır. Yeni Assur Dönemi'ne ait yazılı kaynaklardan Mardin tarihi coğrafyası açısından önemli olan birçok dağ, geçit ve yerleşme adı bilinmektedir.

Bunlara ilaveten, yazılı kaynaklar ışığında Mardin ilindeki yerleşmelerin çevre kültürler ile ilişkileri tespit edilmiştir. Yazılı kaynaklar dışında bölgedeki arkeolojik buluntuların değerlendirilmesiyle Mardin ili yerleşmelerinin çevre kültürlerle paralel kültürler barındırdığı anlaşılmaktadır. Oratay çıkan verilere göre Mardin yerleşmeleri Mezopotamya, Suriye, Yukarı Dicle Havzası kültürleri ile ortak bir kültür içerisindedir.

Yazılı kaynakların değerlendirilmesiyle Erken Tunç Çağı'nda adı geçen Mardaman ve Nawar kentleri Mardin ili ilişkilendirilmektedir. Mardaman Mardin ili ile Nawar da Girnavaz yerleşmesi ile eşleştirilmektedir.

Orta Tunç Çağı'nda Assur Ticaret ilişkilerinin artması ve bu ticarete bağlı olarak yeni kentler ve ticaret yollarının kurulmasıyla Mardin ilinde de yeni kentlerin kurulmuş olabileceği çıkarılmaktadır. Bu dönemde Kültepe-Kaniş'ten Assur başkentine giden ticari yolda kurulan kentlerden Nahur, Burundum, Talyahum ve Hurra'nın Mardin sınırları içinde olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde kullanılan ticari yolun günümüz İpek Yolu ile ilgili olduğu var sayılmaktadır.

Geç Tunç Çağı'nda bölgede kurulan Mitanni Devleti büyük bir güçtür. Bu dönem Hitit ve Assur devletleri bu bölgede egemenlik kurmak ve üstünlük sağlamak istemişlerdir. Bu nedenle bu devletlerden Hititler'in ve Assurlar'ın Yukarı Habur ve kuzeyindeki Kaşyari olarak bilinen dağlık alana seferleri bilinmektedir.

Bu seferlerde adı geçen şehirlerden Gırharrin, Hurra, Shudu-Savur, Nabula-Girnavaz Mardin sınırları içindedir ve Mardin tarihi coğrafyası açısından önemlidir. Ayrıca bu döneme tarhlenen Girnavaz/Nabula'da bulunan tarla satışı ile ilgili tablet bölgenin tarihi coğrafyası ve çevresi hakkında bilgi vermesi açısından önem arz etmektedir.

Yeni Assur Dönemi'nde, Assur'un artık imparatorluk olmasıyla bölgede büyük bir gücü elinde tutmasıyla bölgeler arası siyasi, tarihi olaylar artmıştır. Bununla ilişkili olarak yazılı kaynaklardan, sayıları artan seferler ve bunlara bağlı olarak da daha fazla kent, dağ, nehir, geçit adı hakkında bilgi edinmekteyiz. Bu durum bölge tarihi coğrafyası açısından büyük önem taşımaktadır. Buna göre bölgede eyaletler artmaktadır. Bu eyaletlerin en önemlisi Naşibina'dır ve günümüz Nusaybin kentidir. Bunun dışında Tur Abdin / Kaşyari Dağı, Çağ Çağ/ Harmiş nehri, Mazı/ İzalla Dağı ve İştarate geçitleri bilinirken, Nabula/Girnavaz, Harrin/ Gırharrin, Urrukka/Kemaliye, Midyat/Matiye, izbırak/Zaz, Zazabuka, Savur gibi kentlerde de lokalizasyon önerileri yapılabilmektedir.

Bu dönemde ovada nehir kenarlarında büyük eyalet kentleri ve onların çevresinde küçük kentler kurulurken, dağlık bölgede de kent sayısının arttığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

ABU'L-FARAC ,1987

Abu'l-Farac Tarihi. Ankara.

AKKERMANS, P. VE G.M. SCHWARTZ 2003

The Archaeology of Syria. Cambridge University Pres

AKTÜRE, S. 1994

Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

ALGAZE, G., R. BREUNINGER, C. LIGHTFOOT VE M. ROSENBERG 1991

"The Tigris-Euphrates archaeological reconnaissance project: A preliminary report of the 1989-1990 seasons", Anatolica XVII, 175-240.

ALFANSO, L. 2010

A Hitite seal from Kavuşan Höyük Anatolian Studies Vol. 60,s1-6 Journal of the British Institute of Archaeology Ankara

ALP, S. 2000

Hitit Çağında Anadolu. Tübitak Yayınları, Ankara.

ANASTASIO, S. 1999

"Prospection archéologique du Haut-Khabur occidentale (Syrie du N.E.). Preliminary Information on the Pottery of the Iron Age", A. Hausleiter and A. Reiche (Ed.), Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia, Ugarit-Verlag, Münster, 173-191.

ASTOR, M. G. 1992

"The North Mesopotamian Kingdom of İlanşura ", Mari in Retrospect, Fifty years of Mari and Mari, G. D. Young (Ed.), Eisenbrauns, Winona Lake, 1-33.

ATALAY,İ. VE K.MORTAN, 1997

Türkiye Bölgesel Coğrafyası. İnkilap Yayınları, İstanbul.

AY, E. 1993

Mardin Bölgesi Zergan Çayı ve Çevresi Arkeolojik Değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji-Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

AY, E. 1995

"Girharrin Höyüğü'nün Arkeolojik Değerlendirilmesi" Erkanal, A. et al. (Eds.) Studies for Ancient Near Eastern Cultures. In Memoriam İ. Metin Akyurt, Bahattin Devam, Arkeoloji ve Sanat Yayın. İstanbul s.13-29

AY, E 1999

Yukarı Habur Bölgesi İki Cırcıp Vadisi ve Çevresinin Arkeolojik Araştırması. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi.

BAGH T. 2003

"The Relationship Between Levantine Painted Ware, Syra/Cilician Ware and Khabur Ware and The Chronological Implications". M. Bietak (Ed) The Synchronisation of Civilizations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C. II. Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

BARTL K. 2001

"Eastern Anatolia in the Early Iron Age", J. Eichman and H. Parzinger (Ed.), Migration und Kulturtransfer. Der Wandel vorder- und zentralasiatischer Kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. Vorchristlichen Jahrtausend. Actes des Internationalen Kolloquiums. 23-26 November 1999 Berlin. Bonn: 383-410

BAŞTÜRK, E 2006

Assur Devletinin Yukarı Dicle Yayılımı Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

BEITZEL, B.J. 1992

"The Old Assyrian Caravan Road in the Mari Royal Archives" Young, G.D. (Ed.) Mari in Retrospect: Fifty Years of Mari and Mari Studies. Eisenbrauns

BEKİN, D 2009

Tarihin Işığında Mardin, Ankara.

BELL, G. & MANGO, M.M. 1982

The Churches and Monasteries of the Tur 'Abdin Pindar Press London

BIELINSKI P. 2003

"Ninivite V Burials at Tell Rijim"
E. Rova & H. Weiss The Origins of the North Mesopotamian Civilization
Ninivite V Chronology, Economy, Society Subartu IX Brepols, 2003"

BLAYLOCK, S. 1999

"Iron Age Pottery from Tille Höyük, South-Eastern Turkey", A. Hausleiter and A. Reiche (Ed.), Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia, Ugarit-Verlag, Münster: 263-286.

BUCCELLATI, G. ve BUCCELLATI, M.K. 2007.

Urkish and the Question of the Hurrian Homeland Bulletin Of The Georgian National Academy Of Sciences, 175, No:2, 1-11.

BURNEY C. 1980

"Aspects of the Excavations in the Altınova, Elazığ", Anatolian Studies 30: 157-167.

BURTON-BROWN 1951

T. Burton Brown, Excavations in Azerbaijan 1948. London

CANCIK-KIRSCHBAUM, E.2002

"Mücadele ve Barış İçinde Bir Arada Varolma: Hattuşa ve Kuzey Mezopotamya Devletleri Mitanni ve Assur". (Ed.)Jacob, W. Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 tanrılı halk=Die Hethiter und ihr reich:das volk der 1000 götter Publisher: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 507-519.

CURVERS, H. H. 1988

"The Period VII Pottery", M. N. van Loon (Ed.), Hammam et Turkman II. Report on the University of Amsterdam's 1981-1984 Excavations in Syria. Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul: 396-456.

ÇEÇEN, H.2009

Aramiler ve Anadolu'daki Arami Kültürü. Arkeoloji ve Sanat Dergisi.Sayı:30,İstanbul.s.21-31.

ÇEVİK, A. 2007

"İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat veYöresi(Tur Abdin)'Nin Tarihi Coğrafyası" İ. Özcoşar (Ed.), Makalelerle Mardin Tarih-Coğrafya 1 İstanbul, 105-141.

ÇİLİNGİROĞLU, A. 2001

"Migrations in the Lake Van Basin: East Anatolia in the Late 2. Millenium B.C. and the foundation of a kingdom", R. Eichmann and H. Parzinger (Ed.), Migration und Kulturtransfer. Der Wandel vorder-und zentralasiatischer kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. vorchristlichen Jahrtausend. Acten des Internationalen Kolloquiums. 23-26 November 1999 Berlin, Bonn: 371-381.

DEWİNG, H. B. 1961

Procopius. Buildings, General Index to Procopius Heinemann/Harvard Univ. London/Cambridge

DEWİNG, H. B. 1961

Procopius. History of the Wars, Books I-II

DIAKONOFF, I.M. & KASHKAI, S.M. 1981

Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes 9: Geographical Names According to Urtian Texts TAVO, Beihefte, Publisher:Reichert; Wiesbaden

DORNEMANN, R. H. 1992

"Early Second Millenium Ceramic Parallels between Tell Hadidi-Azu and Mari", Mari in Retrospect, Fifty years of Mari and Mari, G. D. Young (Ed.), Eisenbrauns, Winona Lake, 77-112.

DUPRÉ, S. 1983

Porsuk I La céramique de l'age du bronze et de l'age du fer, Éditions Recherché sur les civilisations. Paris.

EHRICH, R.W. 1992

Chronologies in Old World Archaeology. Univ. of Chicago Press, Chicago.

EINWAG, B. 1998

Die Keramik aus dem Bereich des Palastes A in Tall Bi'a/Tuttul und das Problem der Frühen Mittleren Bronzezeit, Münchener Vorderasiatische Studien 19. Profil Verlag, München-Wien.

ENGİN, A. 1997

Kilis-Oylum Höyük Buluntularının ışığı altında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin M.Ö. 2. bin Seramiği. Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara

ENGİN, A. 2003

Orta Fırat Bölgesi'nin Eski Tunç Çağı Seramiği İçerisinde Gre Virike Buluntularının Yeri ve önemi. Hacettepe Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara

ERİM, A. 2007

Kerküşti Höyüğü Kurtarma Kazıları, TÜBA-AR, Seri:10,132-136.

ERKANAL, A. 1984

"Girnavaz Kazısının Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi " Araştırma Sonuçları Toplantısı ,I: 69-73.Ankara

ERKANAL, A.1997

Cudi Dağı Araştırmaları XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi 6-10/vii/1987-İstanbul sy.185-189, AKDITYK Türk Tarih Kurumu,

ERKANAL, A.; ERKANAL, H.1989

Archaeologischer Überblick Über Die Provinz Mardin Emre, K. et al. (Eds.) Anatolia & the Ancient Near East: Studies in Honor of Tahsin Özgüç, TTK, Ankara,129-135.

ERKANAL, H. 1984

" 1982 Girnavaz Kazıları" Kazı Sonuçları Toplantısı, V: 131-135.Ankara

ERKANAL, H. 1985

" 1983 Girnavaz Kazıları" Kazı Sonuçları Toplantısı, VI: 121-135.Ankara

ERKANAL, H. 1986

" 1984 Girnavaz Kazıları" Kazı Sonuçları Toplantısı, VII. 201-210. Ankara

ERKANAL, H. 1988

" 1986 Girnavaz Kazıları" Kazı Sonuçları Toplantısı, IX. 361-371. Ankara

ERKANAL, H. 1989

" 1987 Girnavaz Kazıları" Kazı Sonuçları Toplantısı, X. 273-286. Ankara

ERKANAL, H. 1990

" 1988 Girnavaz Kazıları" Kazı Sonuçları Toplantısı, XI. 261-275. Ankara

ERKANAL, H. 1991

" 1989 Girnavaz Kazıları" Kazı Sonuçları Toplantısı, XII. 277-293. Ankar

ERKANAL, H. 2007

"Mezopotamya'ya Açılan Kapı: Nusaybin"İ. Özcoşar (Ed.), Makalelerle Mardin Tarih-Coğrafya 1 İstanbul, 1-16

FUNGSMANN, E. 1958

Hama: Foullies et recherchees de la Fondation Carlsberg 1931-1938. II. 1: L'architecture des périodes pré-hellénistiques, Nationalmuseets Skrifter IV. Nationalmuseet, Copenhagen.

GELB, 1944

Hurrians and Subarians. Chicago

GRAYSON K,R.1976

Grayson, Assyrian Royal Inscriptions II, Weisbaden, 1976.

GÜMÜŞÇÜ, O. 2010

Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. Kış/2100.Sayı 52:79-104

GÜNERİ, S. 2002

"Cultural Connections between Anatolia and Caucasus-Central Anatolia During the Late Bronze Age-Early Iron Age (In the Light of the 1987 Sos Höyük Excavations and North-eastern Turkey Surveys, Carried out Between 1985-1997)" Anatolia Antiqua X, 11-77.

HARRAK, A. 1987

Assyria & Hanigalbat. Publisher: Georg Olms, Hildesheim

HAUPTMANN H. 1976

"Norşun Tepe Kazıları, 1972", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi 1972 Çalışmaları. Ankara: 41-100

İPLİKÇİOĞLU, B. 1997

Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya. Türk Tarih Kurumu. Ankara

ISSAR, A VE ZOHAR, M. 2007

Climate Chance Environment and History of the Near East. Springer-Heidelberg

JAMIESON, A. S. 1999

"Neo-Assyrian Pottery from Tell Ahmar", A. Hausleiter and A. Reiche (Ed.), Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia, Ugarit-Verlag, Münster, 287-308.

KARG, N. 1999

"Gre Dimse 1998: Başlangıç Raporu," N. Tuna ve J. Öztürk (Ed.), Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi: 1998 Yılı Çalışmaları. METU, Ankara,237-297.

KARG, N. 2001

"Gre Dimse 1999, İlk Sonuçlar", N. Tuna ve J. Velibeyoğlu (Ed.), Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını

Kurtarma Projesi: 1999 Yılı Çalışmaları. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 643-670.

KASCHAU, G. 1999

Lidar Höyük: Die Keramik der Mittleren Bronzezeit. Archaeologica Euphratien 3. Mainz am Rhein: Zabern.

KELLY-BUCCELATİ, M. 2004

“Andirons at Urkesh: New Evidence for the Hurrian Identity of Early Trans-Caucasian Culture”, A.Sagona (Ed.) A view from the highlands: Archaeological studies in honour of Charles Burney. Ancient Near Eastern studies. Supplement;12. Peeters,Belgium,67-89.

KESSLER, K. 1980

Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens TAVO, Beihefte Pub.Reichert, Wiesbaden.

KESSLER 1995

K.Kessler, “Şubria, Urartu and Assur: Topographical Questions Around the Tigris Sources”, Neo-Assyrian Geography, 1995,55–67.

KLENGEL, H. 1992

Syria 3000 to 300 B.C. A Handbook of Political History Akademie Verlag, Berlin.

KOLINSKI, R. 2000

Tell Rijim, Iraq: Middle Bronze Age Layers. BAR International Series 837. Oxford. BAR

KOZBE, G, K. KÖROĞLU VE H. SAĞLAMTEMİR 2004

“Kavuşan Höyük 2001 Yılı Kazısı”, N. Tuna ve diğ. (Ed.) Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi: 2001 Yılı Çalışmaları. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 463-505.

KOZBE,G,K. M. ERDALKIRAN VE S. ONA 2007

“ Diyarbakır/Bismil Kavuşan Höyük 2006 Yılı Kazı Raporu” 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1.Cilt, 28-1 Haziran Kocaeli, Ankara, 385-398.

KOZBE, G. 2006

“Çanak Çömlek Gelenekleri Işığında Geç Tunç Çağı Sonundan Demir Çağı Sonuna dek Yukarı Dicle Bölgesi'nde Assur Varlığı”B. Avunç (Ed.), Hayat Erkanal'a Armağan Kültürlerin Yansıması.İstanbul, 496-510

KÖROĞLU, K., 1998

Üçtepe I-Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır-Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

KÖROĞLU, K 2010

Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar. İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

KREPPNER, F. J. 2006

Die Keramik Des >Roten Hauses< von Tall Sêh Hamad/Dür-Katlimmu. Eine Betrachtung der Keramik Nordmesopotamiens aus der zweiten Hälfte des 7. und aus dem 6. Jahrhundert v. Chr. Berichte Der Ausgrabung Tall Sêh Hamad/Dür-Katlimmu 7. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

KUPPER, J.-R. 1998

Lettres royales du temps de Zimri-Lim Pub. ERC, Paris

LANERI, N. 2006

"A Preliminary Report of the Archaeological Excavations at Hirbemerdon Tepe, Southeastern Turkey, 2005", *Anatolica* XXXI, 153-189.

LANERI, N. 2008

"The Hiremerdon Tepe Archaeological Project 2006-2007 A. preliminary report on the Middle Bronze Age 'architectural complex' and the survey of the site catchment area.", *Anatolica* XXXIV, 177-241.

LEBEAU, M. 2000

Stratified Archaeological Evidence and Compared Periodizations in the Syrian Jezirah During The Third Millennium B.C." C. Marro, et Hauptmann (Ed.) *Chronologies des Pays Du Caucase et de L'euphrate Aux IV-III Millenaires*, *Varia Anatolica* XI. Paris.167-193

LERBERGHE, van K. 1996

The Beydar Tablets and the History of the Northern Jazirah. (ed.)İsmail, F. Et. *Administrative Documents from Tell Beydar*. Subartu II. Brepol, 1-198.

LIVERANI, M. 1962

Studies on the annals of Ashurnasirpal II, 2: Topographical analysis *Quaderni di Geografia Storica*, Roma.

LIVERANI, M. 1992

Studies on the annals of Ashurnasirpal II, 2: Topographical analysis Pub.La Sapienza, Roma

LUCKENBILL, D. D. , 1926

Ancient Records of Assyria And Babylonia: Historical Records of Assyria from the Earliest Times to Sargon I. Chicago

LUCKENBILL, D.D, 1968

Ancient Records of Assyria and Babylonia: Historical records of Assyria, from the earlist times to Sargon Greenwood Press

MALLOWAN, M. E. L. 1947

“The Excavations at Brak and Tall Chagar Bazar”, Iraq IX, 1-259.

MATNEY, T. 1999

“Ziyaret Tepe’de, Yüzey Araştırması ve Yüzeyaltı Taraması, Diyarbakır İli, 1997-1998 ”, N. Tuna ve J. Öztürk (Ed.) Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi: 1999 Yılı Çalışmaları. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 297-333.

MATNEY, T., M. ROAF, J. MACGINNIS VE H. MCDONALD 20004

“Ziyaret Tepe Kazıları,2001 N. Tuna ve J. Öztürk (Ed.) Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi: 1999 Yılı Çalışmaları. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 387-425.

MATNEY VE DİĞERLERİ 2011

“Excavations at Ziyaret Tepe,Diyarbakır Province, Turkey, 2009–2010 Season”, Anatolica XXXVII,2011, 67–114.

MATTHEWS, D ve EİDEM, J. 1993

“Tell Brak and Nagar”, Iraq 55, 201-206.

MATTHIAE, P. 1981

Ebla: An Empire Rediscovered. New York: Doubleday and Company.

MEIJER, D. J. W. 1986

A Survey in Northeastern Syria. Leiden: Nederlands Historisch Achaeologisch Instituute Istanbul.

MORANDİ BONACOSSİ, D. 1999

“Die Eisenzeitliche Keramik der TAVO-Geländebegehung des Unteren Habur-Gebiets”, A. Hausleiter and A. Reiche (Ed.), Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South- Eastern Anatolia, Ugarit-Verlag, Münster: 193-229.

MÜLLER, U. 1999A

“Die Eisenzeitliche Keramik des Lidar Höyük”, A. Hausleiter ve A. Reiche (Ed.), Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia. Alter Tumskunde des Vorderen Orient 10. Ugarit-Verlag, Münster, 403-434.

MÜLLER, U. 1999B

“Die Eisenzeitliche Stratigraphie von Lidar Höyük”, A. Çilingiroğlu and R. J. Matthews(Ed.), Anatolian Iron Age 4, Anatolian Studies 49, Ankara, 1999b: 123-132.

NASHEF, K. 1991

Répertoire Géographique des Textes Cunéiforme 4: Die Orts- und Gewässernamen der altassyrischen Zeit TAVO, Beihefte L. Reichert Verlag Wiesbaden

NIGRO, L. 1998

"Ebla and Ceramic Provinces of Northern Syria in the Middle Bronze Age: Relationships and Interaction with Pottery Horizon of Upper Mesopotamia", M. Lebeau (Ed.), Subartu IV, About Subartu, Studies Devoted to Upper Mesopotamia 1, Landscape, Archaeology, Settlement. Brepols, Tournhout, 271-305.

NORTHEDEGE, A. 1988

"The Stratigraphy of the Excavations", A. Northedge ve diğ. (Ed.), The Stratigraphy of the Excavations, Excavations at 'Ana. Iraq Archaeological Reports 1. British School of Archaeology Iraq, Warminster: 25-53.

OATES, D. ,J. OATES, H. AND MCDONALD 2001

Excavations at Tell Brak, vol. 2: Nagar in the Third Millenium, (McDonald Institute Monographs), British School of Archaeology in Iraq (Cambridge-London)

OZAN, A. 2007

"Arkeolojik Veriler Işığında Dicle, Botan ve Garzan Vadilerinde Demir Çağlar", Uluslararası Siirt Sempozyumu/International Symposium of Siirt Papers, 2007, 87-92.

ÖNEN, T. I. 2006

Salat Tepe Buluntuları Işığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Erken Demir Çağ Kültürel Yapısı. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÖKSE, A.TUBA 1999

Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demir Çağ Yerleşim Tarihi, *Belleten*, 62, T.T.K. Yayınları, Ankara. s.299-337

ÖKSE, A.T. 2009

"Salat Tepe Orta Tunç Çağı Seramiklerinin Stratigrafik Dağılımı ve Tarihlendirilmesi" A.G.Türkmenoğlu ve Diğerleri (Ed.) Türkiye Arkeolojisi'nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar, ODTU Arkeometri

ÖKSE, A.T., E. ATAY, M. EROĞLU & Y. TAN. 2009

Yukarı Dicle Havzasının Mardin ile Şırnak Arasında Kalan Bölümünün Tunç Çağları ve Demir Çağları Kültürel Yapısı. TÜBA-AR 12: 25-48.

ÖKSE, A.T., A. GÖRMÜŞ, E. ATAY, Y. MULUK, M. EROĞLU, S. TORPIL, A.A. BAYRAKTAR, Y. TAN, N. BALKAN ATLI, L. ASTRUC & N. KAYACAN. 2009

Ilisu Barajı İnşaat Sahası Yüzey Araştırmasında Belirlenen Arkeolojik Alanlar. TÜBA-Kültür Envanteri Dergisi 7: 71-94.

ÖKSE, T, A. GÖRMÜŞ VE E. ATAY 2010

A rural Iron Age site at Zeviya Tivilki: in the construction zone of the Ilisu Dam, south-eastern Turkey Antiquity Project Gallery, issue: March 2010, Volume 84,

ÖZFIRAT, A. 2005

Üçtepe II Tunç Çağları Kazı ve Yüzey Araştırması Işığında. Ege Yayınları, İstanbul.

ÖZTAN A. 2008

"2006 Yılı Acemhöyük Kazıları".29. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, 28 Mayıs-01 Haziran 2007 Kocaeli, Ankara, 515-525.

PARKER, J. B., A. CREEKMORE VE C. EASTON 2001

"Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTRAP): Boztepe Yüzey Araştırması Kazıları, Talavaş Tepe Yöntemli Yüzey Araştırması, 1999 Ön Rapor ", N. Tuna ve diğ. (Ed.), Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 565-591.

PARKER, J. B. VE A. CREEKMORE 2002

"The Upper Tigris Archaeological Research Project: a final report from the 1999 field season", Anatolian Studies 52, 19-74.

PARKER, J. B. VE L. S. DODD 2003

"The Early Second Millennium Ceramic Assemblage from Kenan Tepe, Southeastern Turkey. A preliminary assessment". Anatolian Studies 53, 33-69.

PARAYRE, D. 1986

Des Hurrites et des Pots: Questions Ouvertes À Propose de la Cêramäque du Habur et de la Cêramique Bichrome. Editions Recherche sur les Civilisations, Paris.

POSTGATE, C., D. OATES VE J. OATES 1997

The Excavations at Tell Al-Rimah: The Pottery. Iraq Archaeological Reports 4. British School of Archaeology in Iraq, Warminster.

POSTGATE, J.N 1995

Assyria: the Home Provinces LIVERANI, M. (Ed.) Neo-Assyrian geography Pub.La Sapienza, Roma. sy. 1-17.

PFALZNER, P. 1995

Mittanische Und Mittelassyrische Keramik. Eine Chronologisch, Funktionale Und Produktionsökonomische Analyse Tall Sêh Hamad Dietrich Reimer Verlag, Berlin

PREUSSER,C. 1911.

Nordmesopotamische Baudenkmäler altchristlicher und islamischer Zeit

PRUSS,A.2000

"The Metallic Ware of Upper Mesopotamia;Definition, Chronology and Distribution"C. Marro, et Hauptmann (Ed.) Chronologies des Pays Du Caucase et de L'euphrate Aux IV-III Millenaires, Varia Anatolica XI. Paris.193-203

RADENER-SCHACHNER 2001

K. Radner-A. Schachner, "Tuşhan'dan Amediye: Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular", Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998Yılı Çalışmaları, 2001, 729-776

RADNER, K. 2004

"Das Mittelassyrische Tontafelarchiv von Girican/Dunnu-sa-Uzırbı", A. Schachner (Ed.), Subartu XIV, 2004

REICHE, A. 1999

"Iron Age Pottery from Tell Rad Shaqrah (North-East Syria)", A. Hausleiter ve A. Reiche (Ed.), Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South- Eastern Anatolia. Ugarit- Verlag, Münster, 231-259.

ROAF, M. 1996

Mezopotamya ve Eski Yakındoğu, Atlaslı Uygarlıklar Ansiklopedisi 9, İstanbul,

ROVA, E. 2000

"Early Third Millenium BC. Painted Pottery Traditions In Jezirah"
C. Marro, et Hauptmann (Ed.) Chronologies des Pays Du Caucase et de L'euphrate Aux IV-III Millenaires, Varia Anatolica XI. Paris.231-255

ROVA, E. 2003

"Tell Karrana 3: Ceramic Evidence for the Late Uruk/Ninive V Transition" E. Rova & H.Weiss The Origins of the North Mesopotamian Civilization Ninivite V Chronology, Economy, Society Subartu IX Brepols, 2003"

SAGONA, A. 2000

"Sos Höyük and the Erzurum Region in The Late Prehistory: A Provisional Chronology for Northest Anatolia"
C. Marro, et Hauptmann (Ed.) Chronologies des Pays Du Caucase et de L'euphrate Aux IV-III Millenaires, Varia Anatolica XI. Paris.

SAĞLAMTİMUR, H. 2007

"Arkeolojik Veriler Işığında Siirt ve Çevresi", Uluslararası Siirt Sempozyumu, 2007, 73-85

SAĞLAMTİMUR, H. VE A. OZAN 2008

"Siirt-Türbe Höyük Kazısı, Ön Rapor", Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi X (2007/2), 1-32.

SALVANİ, M. 1998

"The Earliest Evidence of the Hurrians Before the Furmation of the Reign of

Mittanni", G. Buccellati ve M.K. Buccellati (Ed.), Urkesh and the Hurrians Studies in Honor of Lloyd cotsen. Bibliotheca Mesopotamica Volume 26. Urkesh/Mozan Studies 3, Undena Publications, Malibu, 99-115.

SCHACHNER 2005

"Birkleyn Mağaraları (Dicle Tüneli) Yüzey Araştırması 2004", 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, 2005, 367-384

SCHACHNER, A. VE Ş. SCHACHNER 2002

"Vier Sitzbilder aus Bit-Bihiani" Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie Herausgegeben von Walther Sallaberger in Verbindung mit U. Seidl, G. Wilhelm. Walter de Gruyter. B.d.92, s.106-123.

SCHACHNER, A. 2003

"From the Bronze to the Iron Age: Identifying Changes in the Upper Tigris Region. The Case of Gricano", B. Fischer et al (Ed.), Identifying Chages: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions. Proceedings of the International Workshop, Istanbul, November 8-9, 2002, 151-163.

SCHACHNER, A. 2002

"2000 Yılı Giricano Kazıları Ön Raporu", N. Tuna ve diğ. (Ed.), Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi, 2001 Yılı Çalışmaları. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 549-613

SCHACHNER, A. 2004

"2001 Yılı Giricano Kazıları", N. Tuna ve diğ. (Ed.), Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi, 2001 Yılı Çalışmaları. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 505-547.

SCHMIDT, A. 1999

"Die Keramik der Areale A-F in Kar-Tukulti- Ninurta", A. Hausleiter ve A. Reiche (Ed.), Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia. Alter Tumskunde des Vorderen Orient 10. Ugarit-Verlag, Münster, 61-90

SCHNEIDER, E. 1999

"Assyrische Gefobformen aus Tell Sheikh Hassan (Syrien) und ihre Stellung innerhalb der Keramik des assyrischen Einflubgebietes", A. Hausleiter ve A. Reiche (Ed.), Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia. Alter Tumskunde des Vorderen Orient 10. Ugarit-Verlag, Münster, 347-375

SCHWARTZ,M.G.,H.H. CURVERS, S. DUNHAM VE B. STUART 2003

"A Third-Millennium B.C. Elite Tomb and Other New Evidence from Tell el-Marra, Syria". American Journal of Archaeology, 107 (3), 325-362.

SMİTH, A.T., THOMPSON T. T. 2004

"Urartu and the Southern Caucasian Political Tradition", A. Sagona (Ed.), A View from the Highlands. Archaeological Studies in Honour of Charles Burney.. Ancient Near Eastern Studies Supp. 12, Herent: 557-580

SEVİN, V. 1995

İmikuşığı I. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

SEVİN, V. 2007.

Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I. TTK Yayınları. VI.Dizi, Sayı:50

SEVIN, V. 2001

Anadolu'nun tarihi coğrafyası 1. T.T.K. Yayınları, Ankara.

SEVİN, V., KAVAKLI, E., 1996

"Van Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü", Belleten 60, 1-35.

SINCLAIR, T.A.1989.

Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey, 3.

STEINKELLER, P. 1998

The Historical Background of Urkesh and the Hurrian Beginnings in Northern Mesopotamia ed. Buccellati, G, ve Kelly-Buccelatti, M. *Urkesh and the Hurrians: Studies in honor of Llyod Cotsen Bibliotheca Mesopotamica* volume 26. PUBLISHER Malibu

SUMMERS, G. D. 1993

Tille Höyük 4. The Late Bronze Age and the Iron Age Transition-Geç Bronz Çağ ve Geç Bronz Çağından Demir Çağına Geçiş. The British Institute of Archaeology, Ankara.

ŞENYURT, Y. 2006

Büyükardıç, Doğu Anadolu'da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları 2. Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi, Ankara.

TALBERT, R. J. A. 2000

Barrington atlas of the Greek and Roman world.

TAVERNIER, J.B. 1713

Les Six Voyages de M. Jean-Baptiste Tavernier en ,Perse , I, Rouen

TEKÇAM, T. 2007

Arkeoloji sözlüğü alfa yayınları

TEKİN, H. 2004

"Hakemi Use 2001 Yılı Kazısı İlk Sonuçları", N. Tuna ve diğ. (Ed.), Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 425.

TÜRKSOY, T. 2007

Demir Çağı'nda Diyarbakır Bölgesi. Marmara Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

UYSAL, B. 2006

"Kertvin, Nusaybin Bölgesi'nde Bulunan Önemli Bir Ninive 5 Merkezi"B. Avunç (Ed.), Hayat Erkanal'a Armağan Kùltürlerin Yansıması.İstanbul, 746-758

VELİBEYOĞLU, J., A. SCHANER VE Ş. SCHANER 2002

"Botan Vadisi ve Çattepe (Tilli) Yüzey Araştırmalarının İlk Sonuçları", N. Tuna ve J. Velibeyoğlu (Ed.), Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kùltür Varlıklarını Kurtarma Projesi: 2000 Yılı Çalışmaları. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 783-836.

WEİSS, H.ve COURTY, M. 1993.

"The Genesis and Collapse of the Akkadian Empire: The Accidental Refraction of Historical Law. (ed.) Liverani,M. *Akkad The First World Empire:History of the Ancient Near East/Studies-V.* 131-157. Pub. Padova.

WİLHELM, G. 1989

The Hurrians. Aris & Phillips Ltd, Wiltshire, England.

WINN, M. M. 1980

"The Early Iron Age Pottery", M. N. Van Loon (Ed.), Korucutepe 3, Studies in Ancient Civilisations. North-Holland Publishing Company, Amsterdam-NewYork-Oxford,155-175.

WOSSINK, A 2009

Challenging Climate Chance Competition and Cooperation among Pastoralist and Agriculturalist in Northern Mesopotamia (c. 3000-1600 B.C.) Sidestone Press,Leiden.

YAKAR, J. 2000

Ethnoarchaeology of Anatolia. Rural Socio-Economy in the Bronze and Iron Ages. Jerusalem.

ZADOK,R. 1995

The Ethno-Linguistic Character of the Jezireh and Adjacent Regions in the 9th-7th Centuries, Liverani . (Ed.) Neo-Assyrian geography Pub.La Sapienza, Roma. sy. 217-282.

MARDİN VALİLİĞİ 2000

Yaşayan Tarih:Mardin. İstanbul

<http://www.mardin.gov.tr/web/mardinvaliligi/detay.asp?id=124&kategori=MA RDİN&album=COĞRAFYASI>

ÖZGEÇMİŞ

Murat Eroğlu, 1974'de Ankara'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Ankara'da tamamladıktan sonra 1998-2002'de Hacettepe Üniversitesinde Arkeoloji Bölümünde okudu.

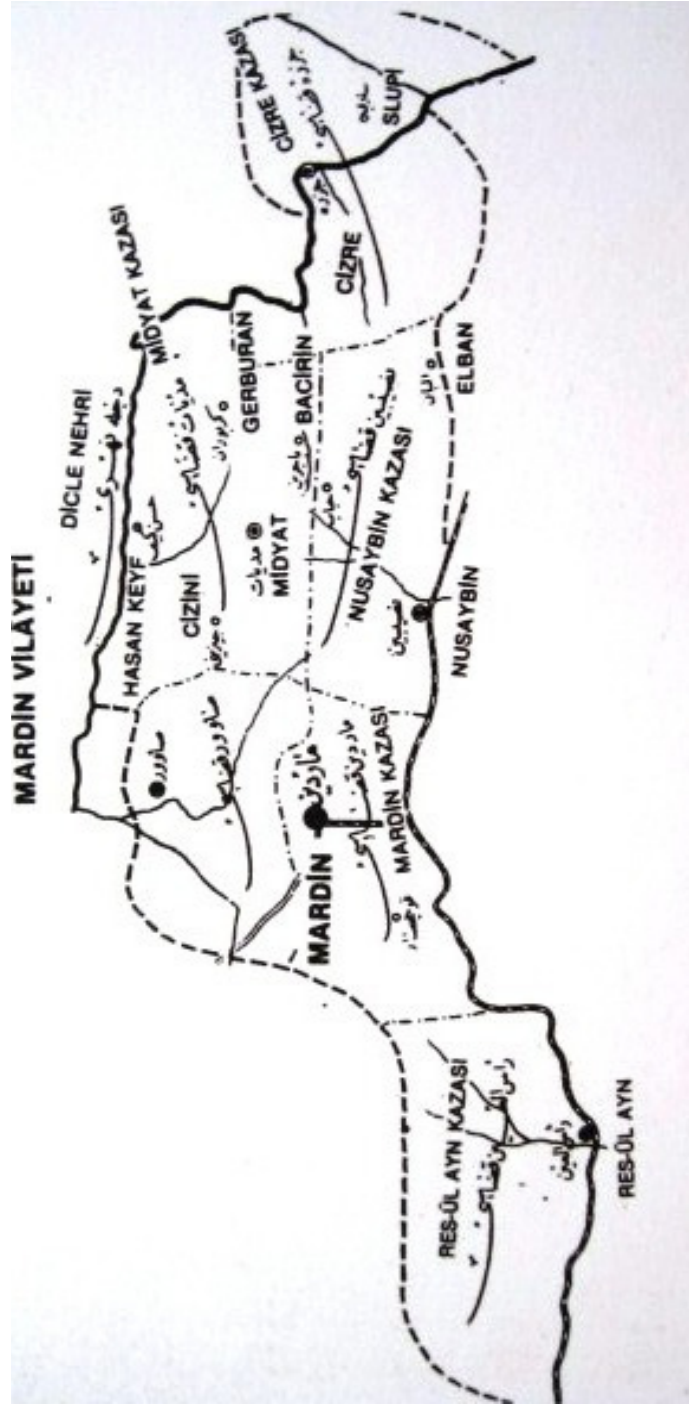
1999'dan beri Kilis, Çorum, İskenderun, Diyarbakır'da kazılara katıldı. Mardin'de Ilısu Barajı Şantiye Alanı'ndaki kazılara devam etmektedir.

Yapmış olduğu çalışma:

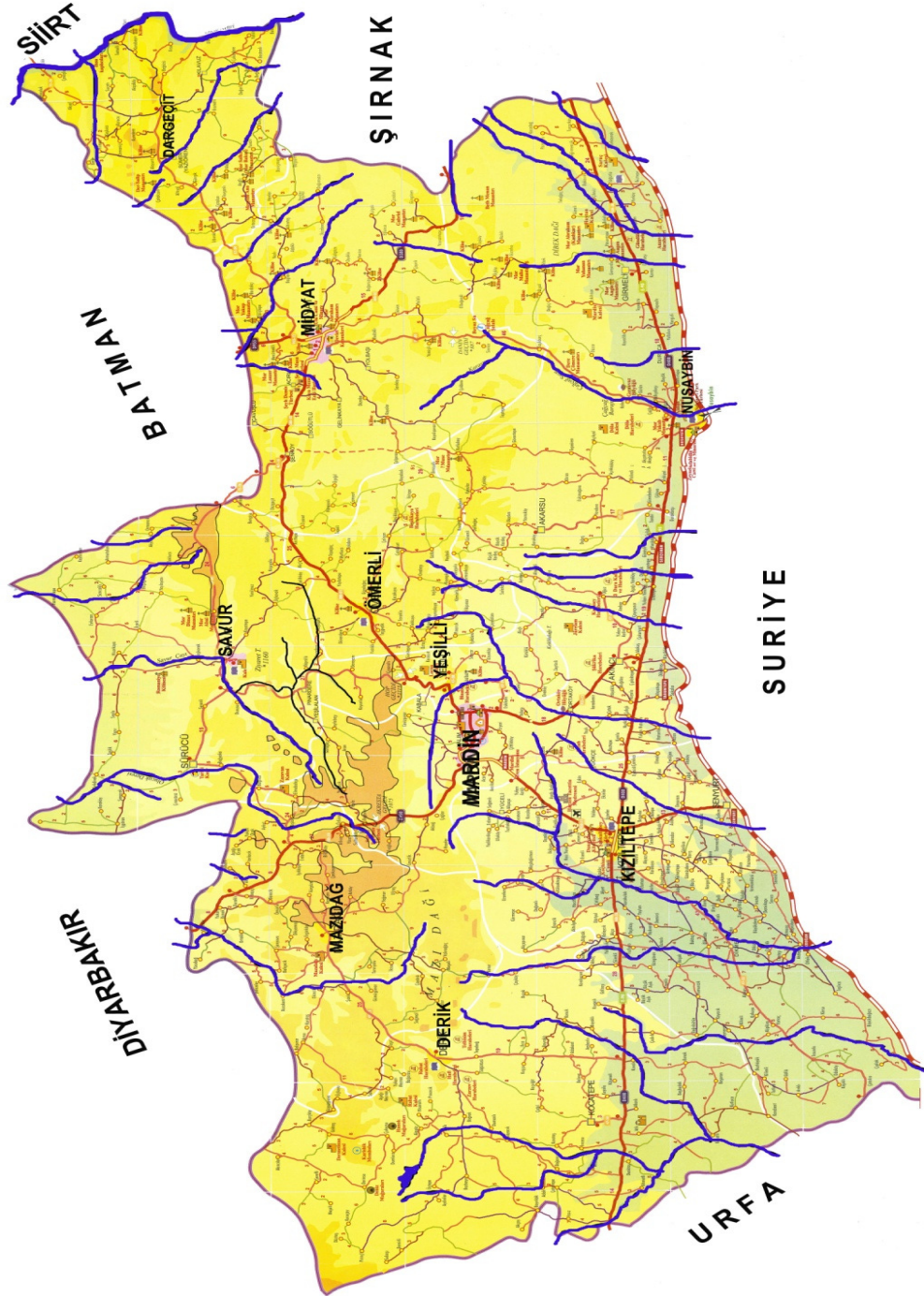
"Yukarı Dicle Havzasının Mardin ile Şırnak Arasında Kalan Bölümünün Tunç Çağları ve Demir Çağları Kültürel Yapısı". TÜBA-AR 12: 25-48.

"Ilısu Barajı İnşaat Sahası Yüzey Araştırmasında Belirlenen Arkeolojik Alanlar". TÜBA-Kültür Envanteri Dergisi 7: 71-94.

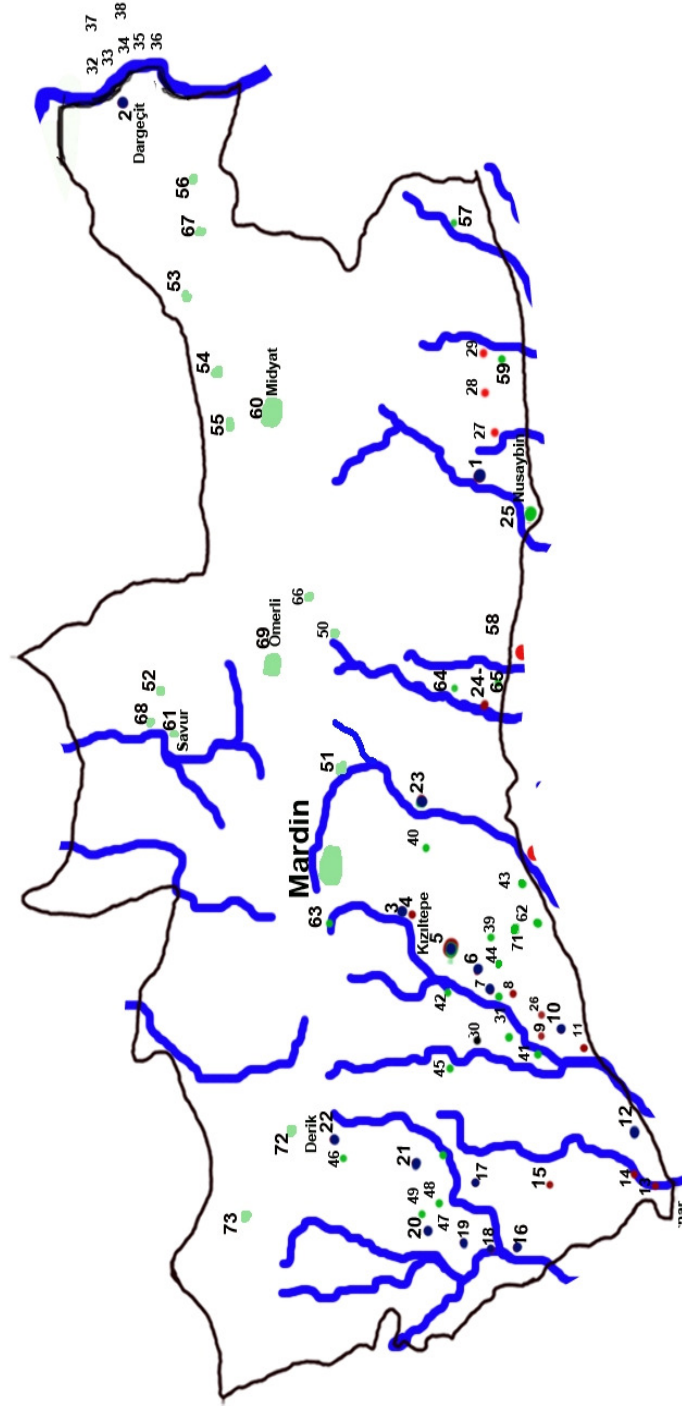
yayınların çalışmalarına katılmıştır.

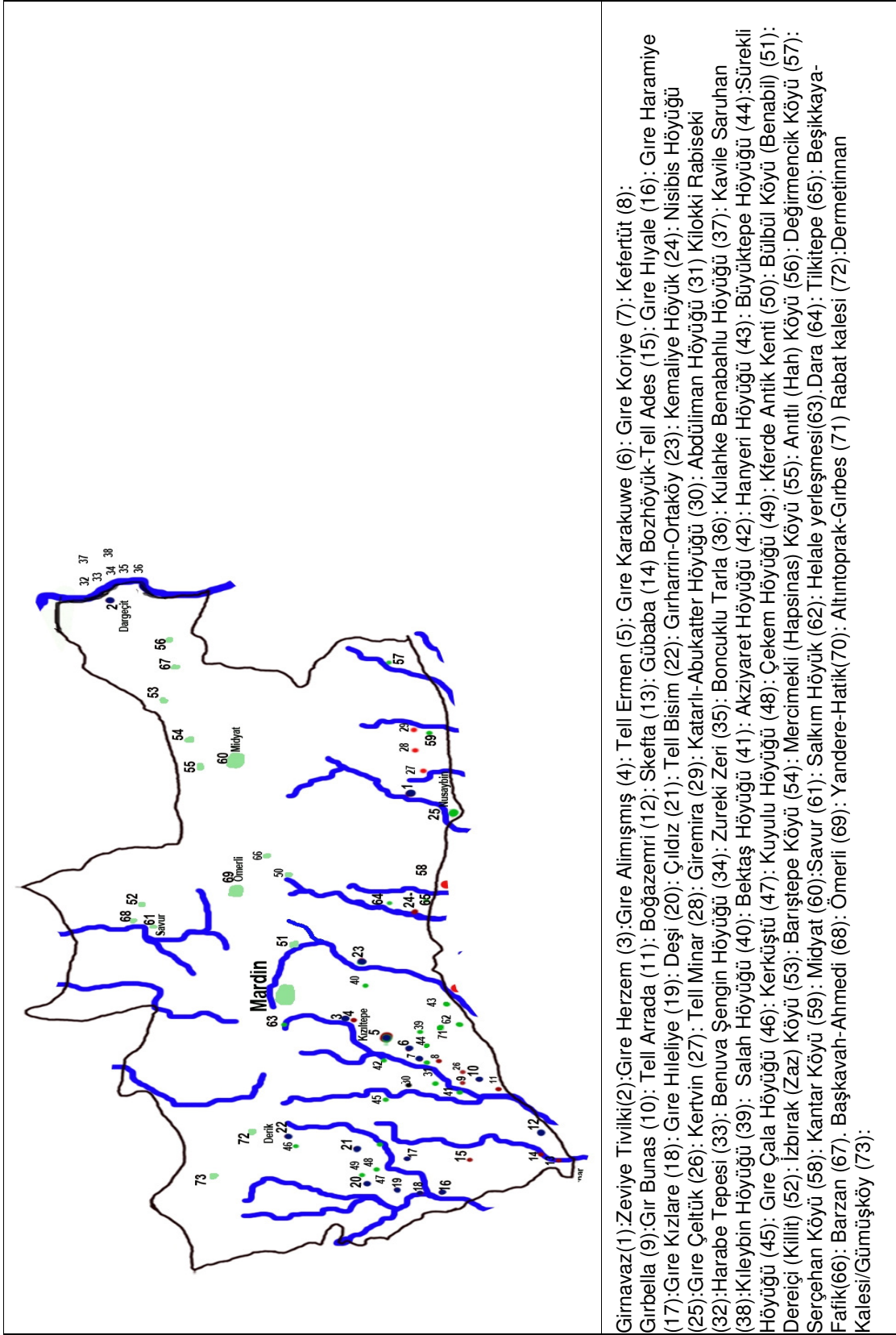
Harita 1: 1920'lerde Mardin Vilayeti (Bekin 2009).

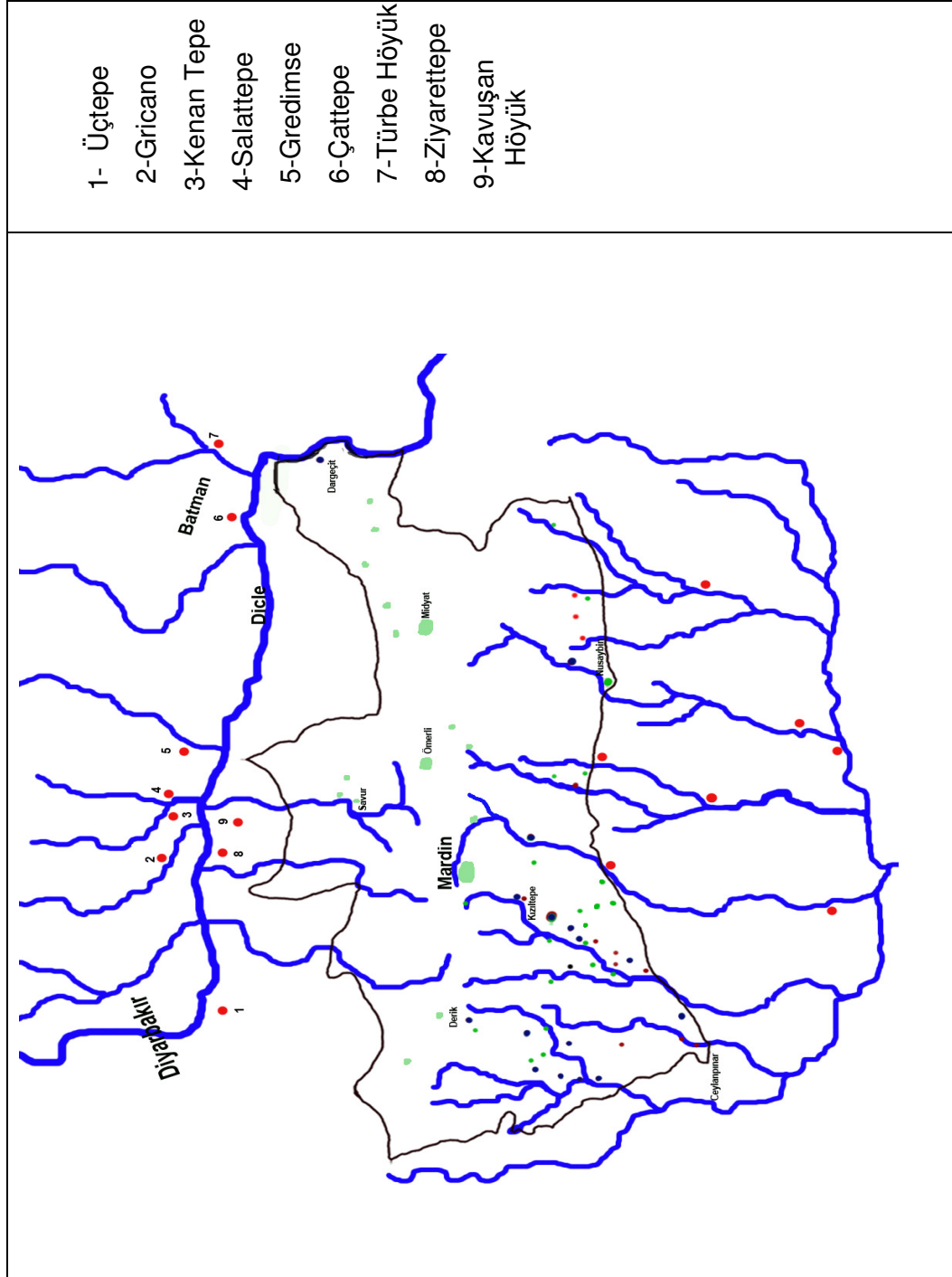
Harita 2: 1990'dan sonra Mardin sınırları, çevre iller ve Mardin ilçeleri

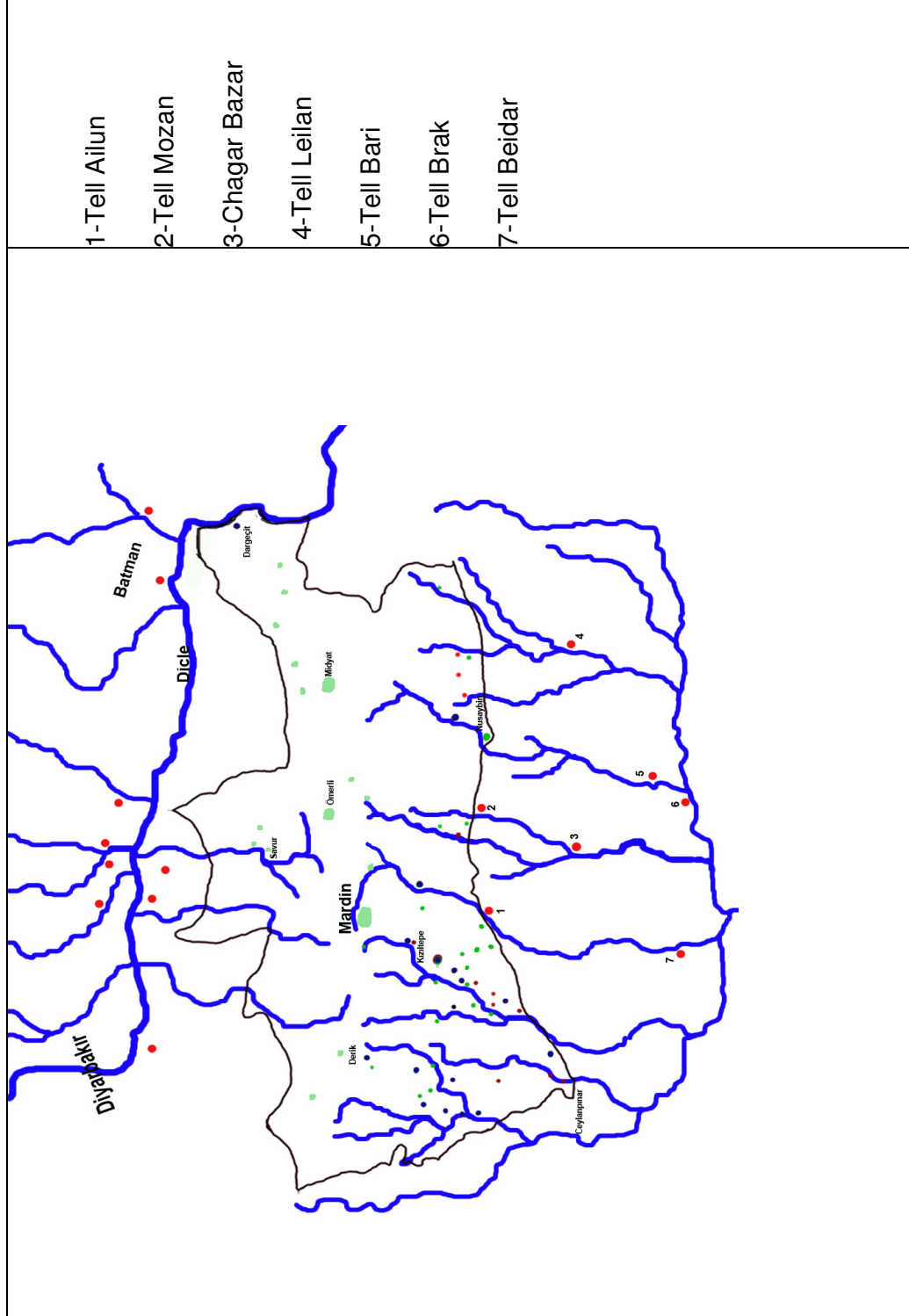
Harita 3: Mardin ilinde tespit edilen yerleşmeler

Harita 4: Mardin ilinde tespit edilen yerleşmeler

Harita 5: Mardin İli Kuzeyinde Yukarı Dicle Havzası Yerleşmeleri

Harita 6: Mardin İli Güneyinde Yukarı Habur Bölgesi Yerleşmeleri

Harita 7: Mardin'den Mezopotamya Ovasına ve Gırharrin-Ortaköy Höyük'e Bakış

Harita 8: Mardin Kalesinden Kızıltepe Ovası'na bakış

Harita 9: Tell Brak'dan Mardin'e, Kaşyari Dağlarına Bakış (Oates,2001).

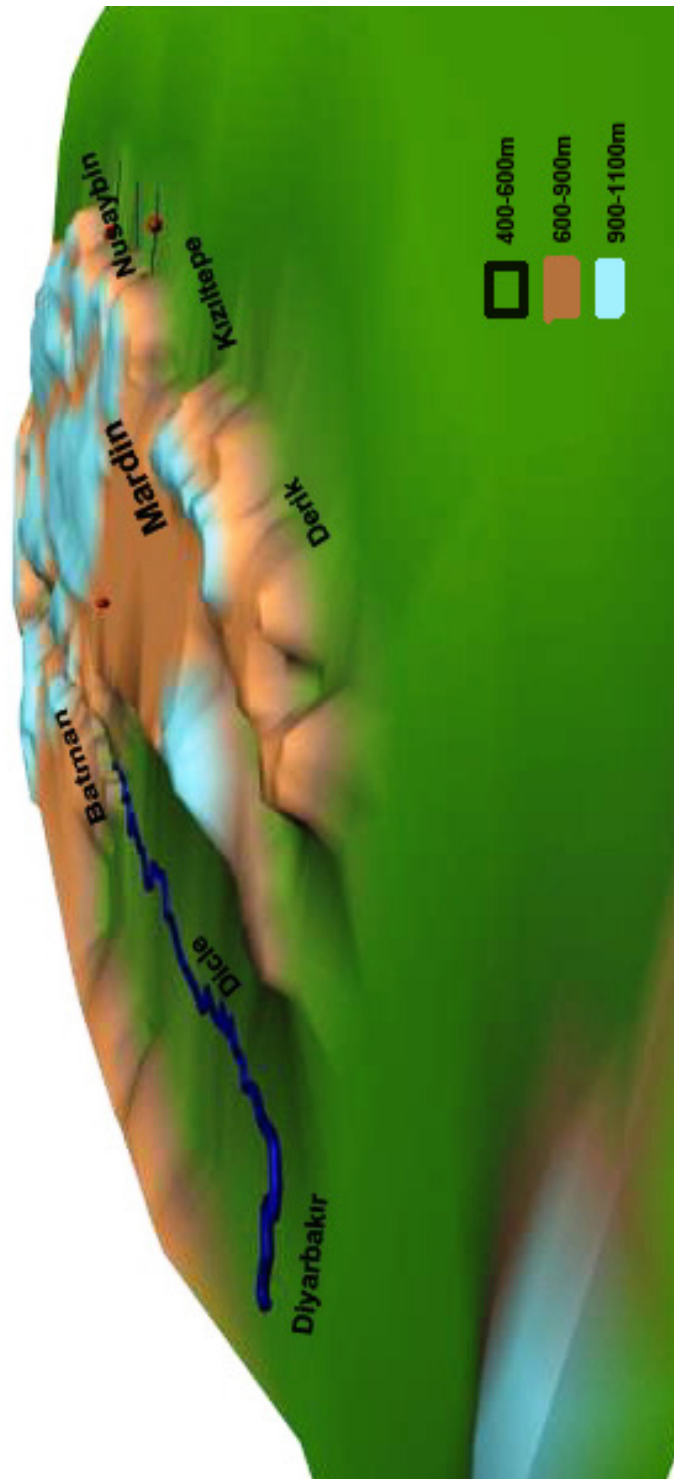
Harita 10: Tell Mozan'dan Kaşyari Dağlarına Bakış (Kelly-Buccelati, 2004).

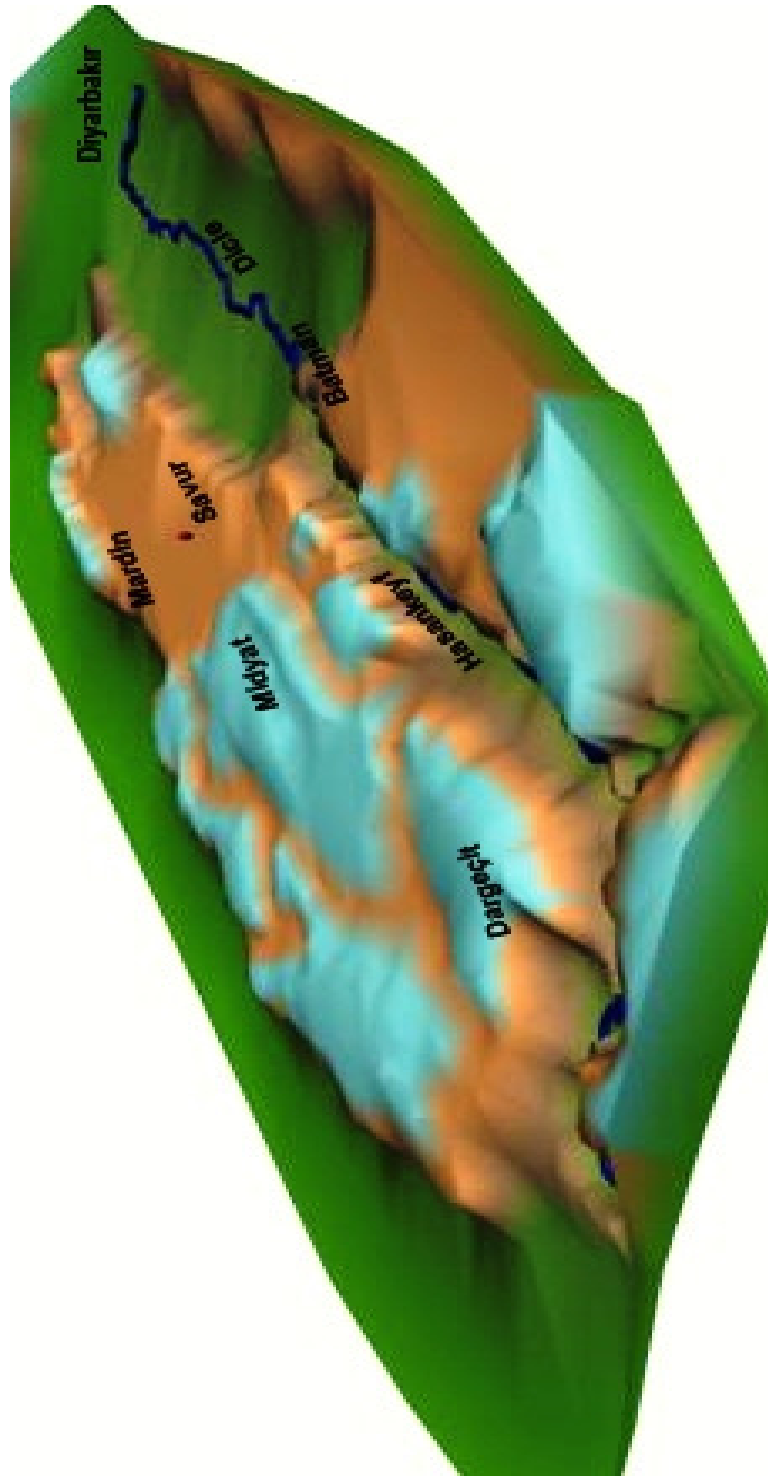
Harita 11: Ilisu Barajı Şantiye Alanından ve Tespit Edilen Yerleşmelerden Görünüş (Ökse 2009).

Harita 12: Dicle nehri Cizre Yönünde Akış

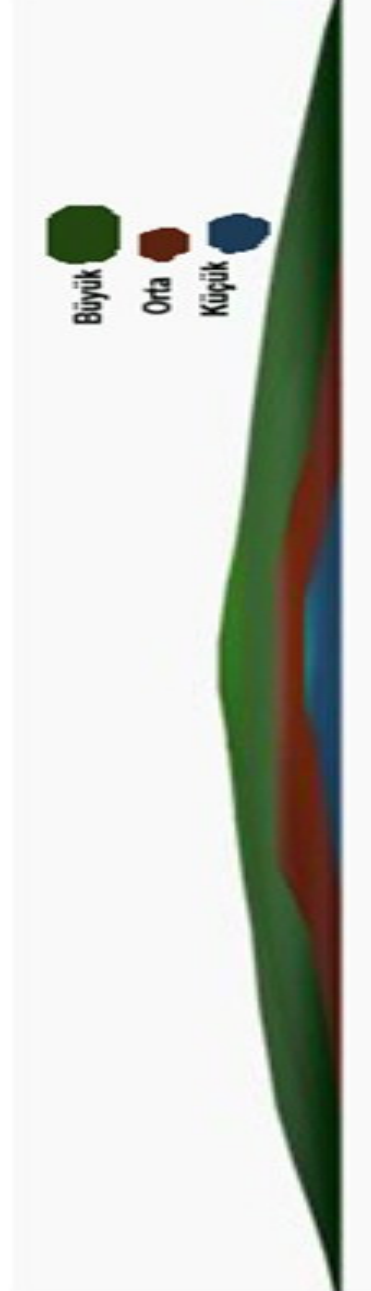
Harita 13: Yukarı Dicle Havzası ve Yukarı Habur Bölgesi arasında Mardin Eşiğine Batı Yönünden Bakış

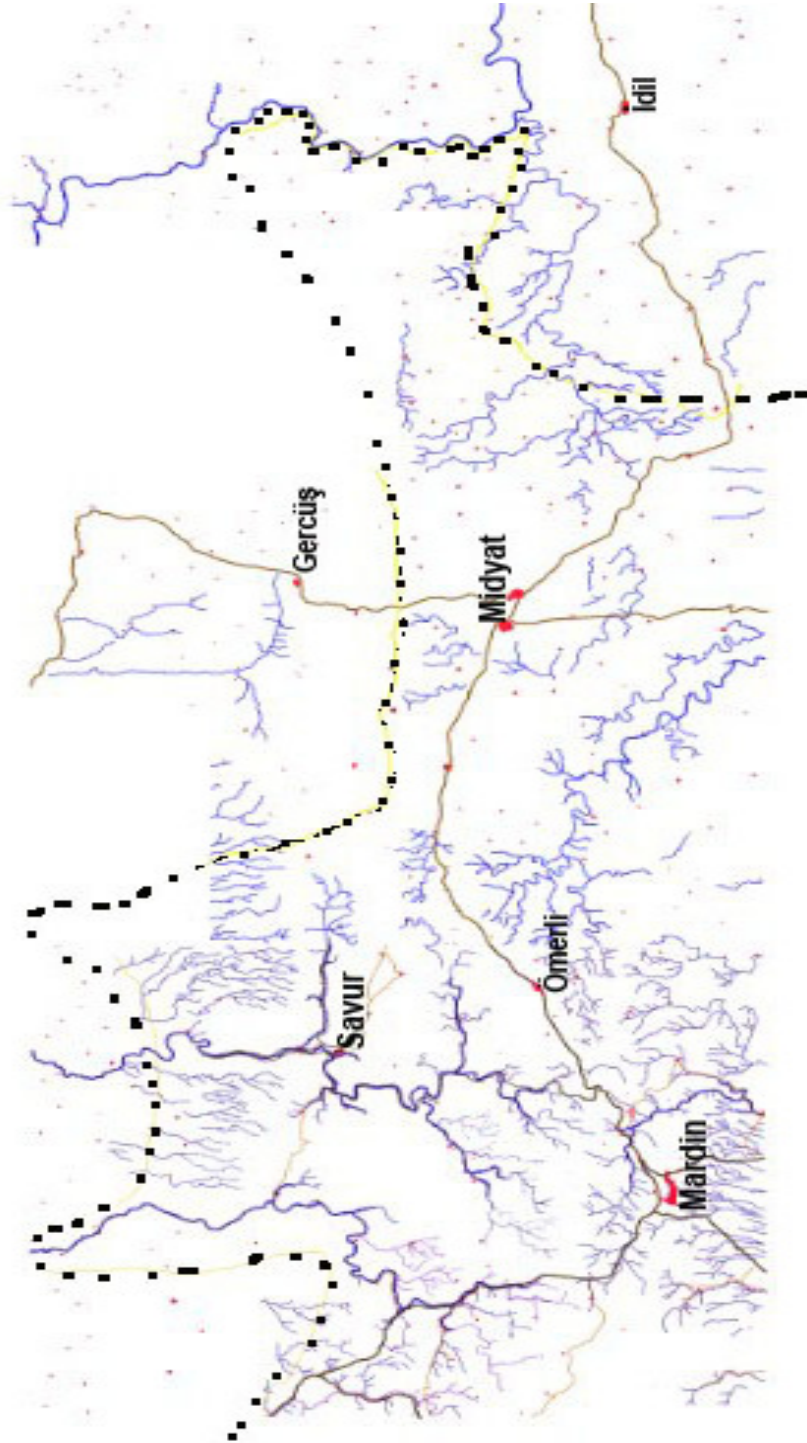
Harita 14: Mardin'e Doğu Yönünden, Batman'dan bakış

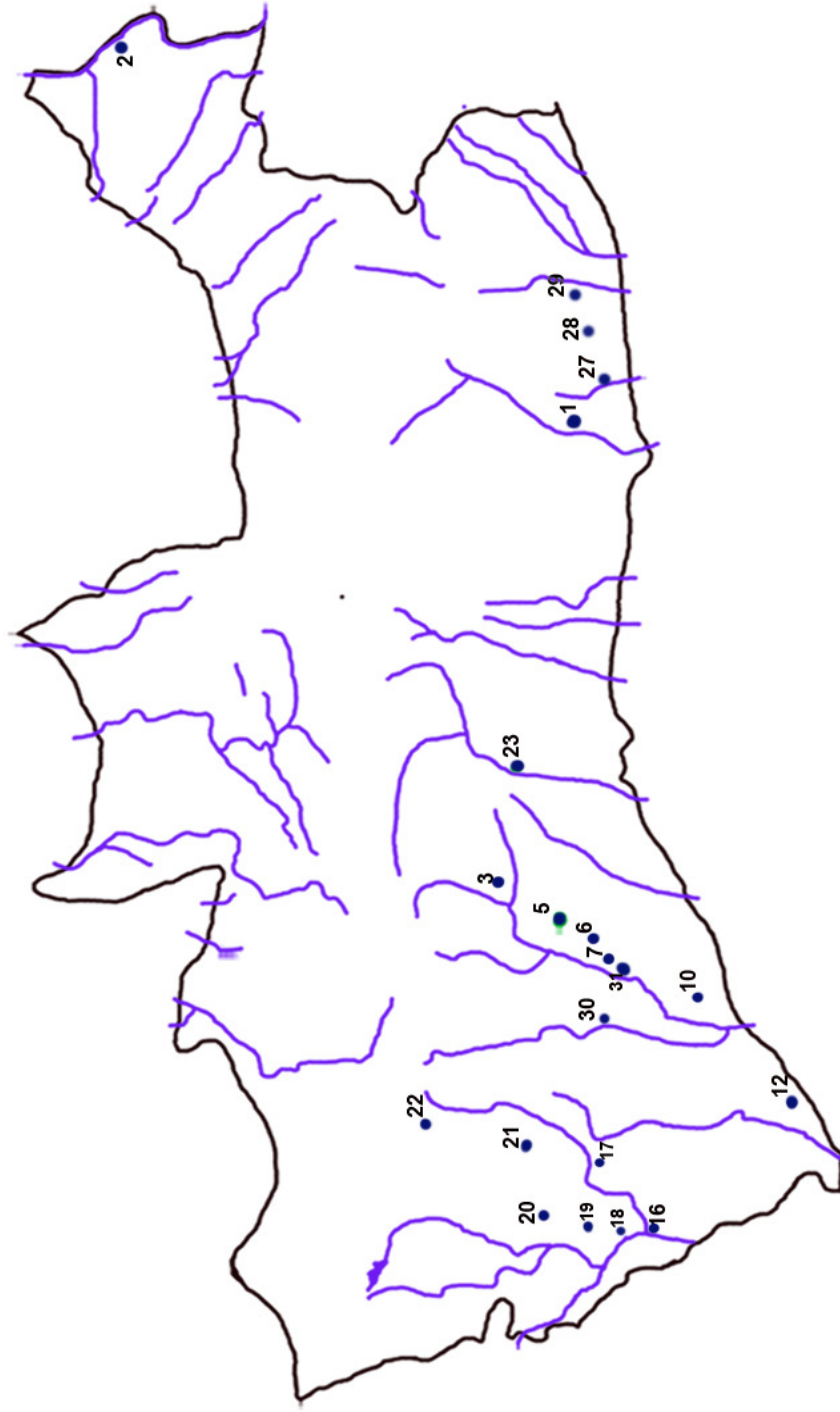
Harita 15: Mardin'in güneyinden Suriye'den bakış

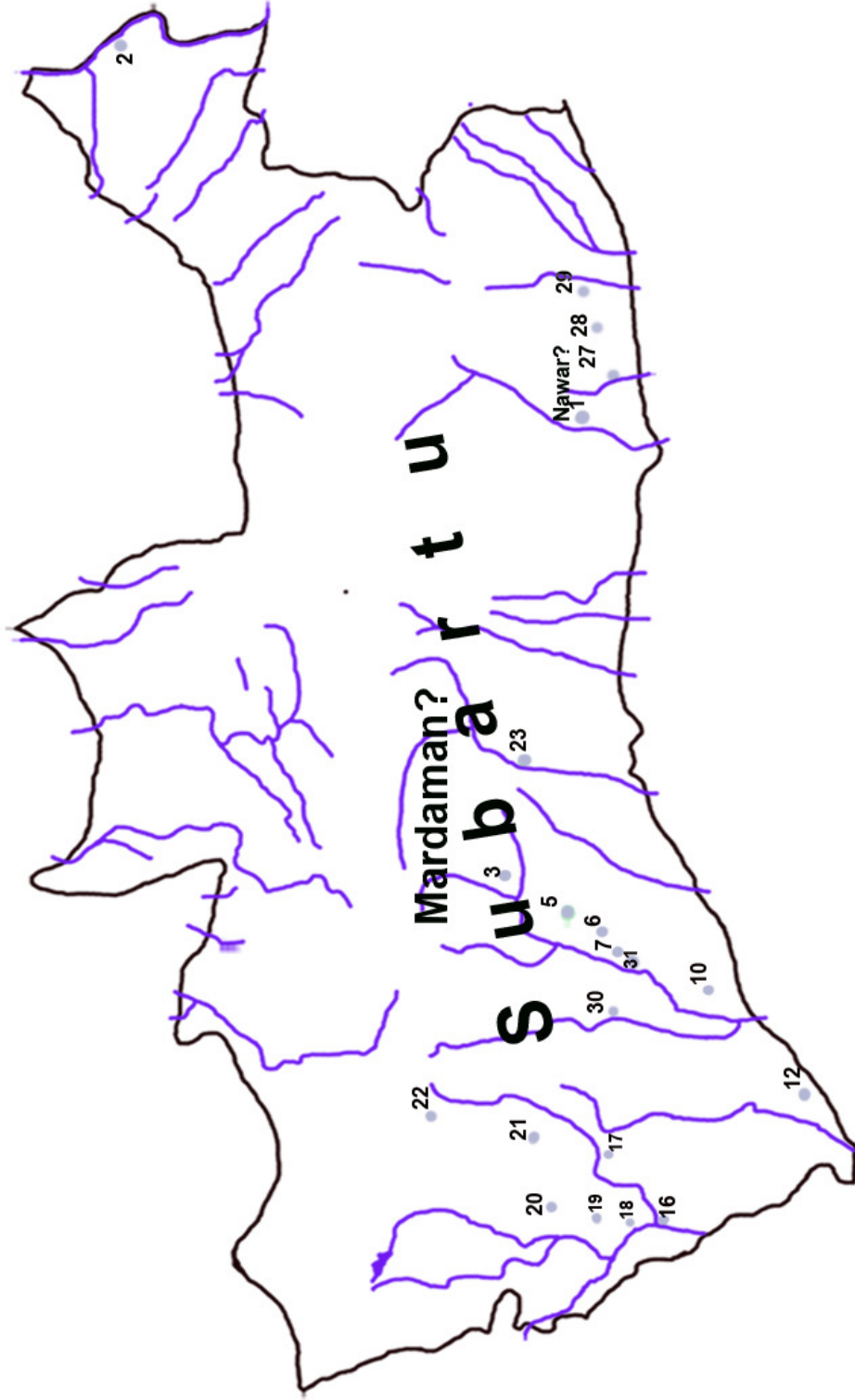
Harita 16:Tespit edilen yerleşmelerin boyutları

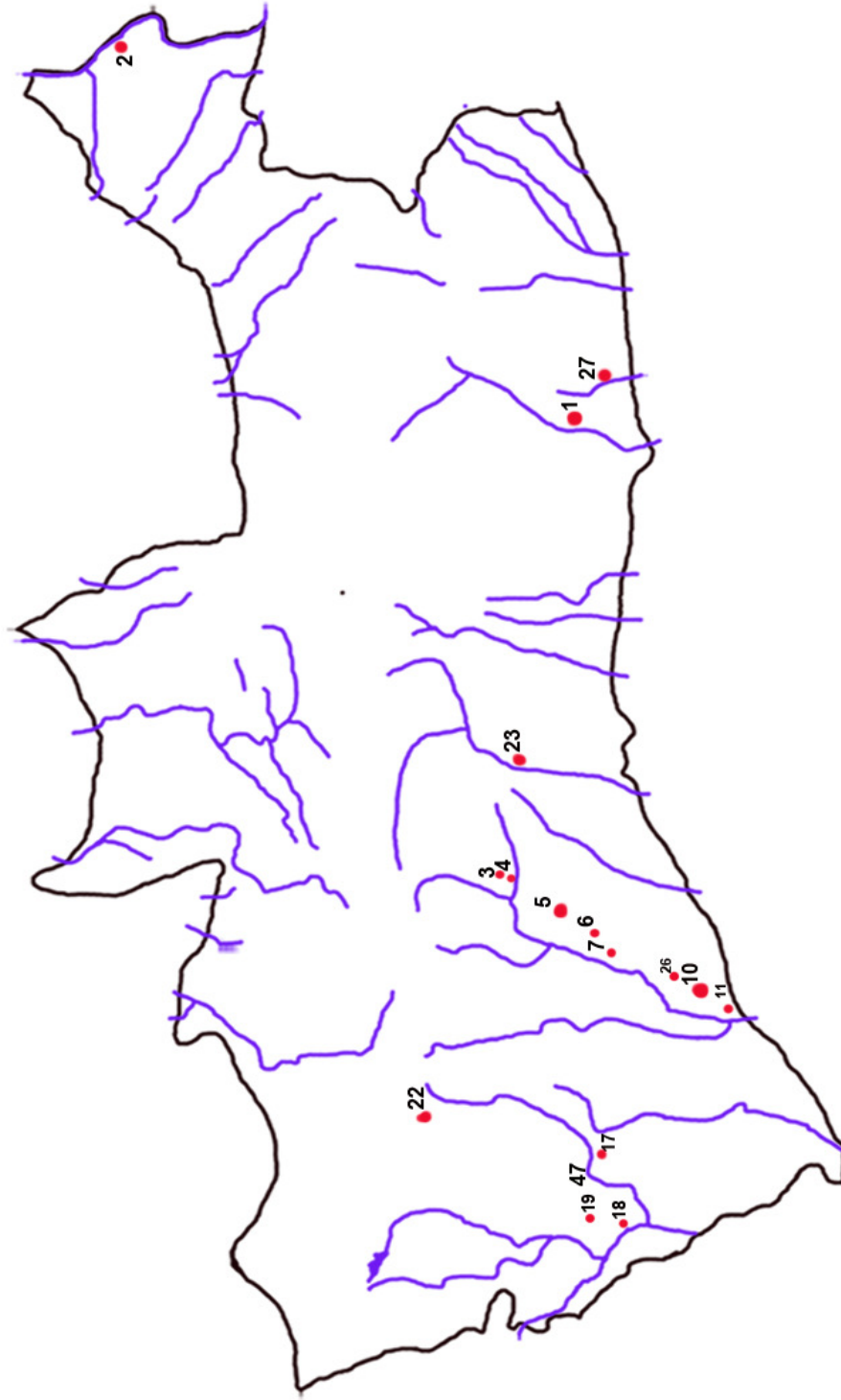
Harita 17: Mardin'inin büyük nehirleri, mevsimlik dereleri ve ana yolları

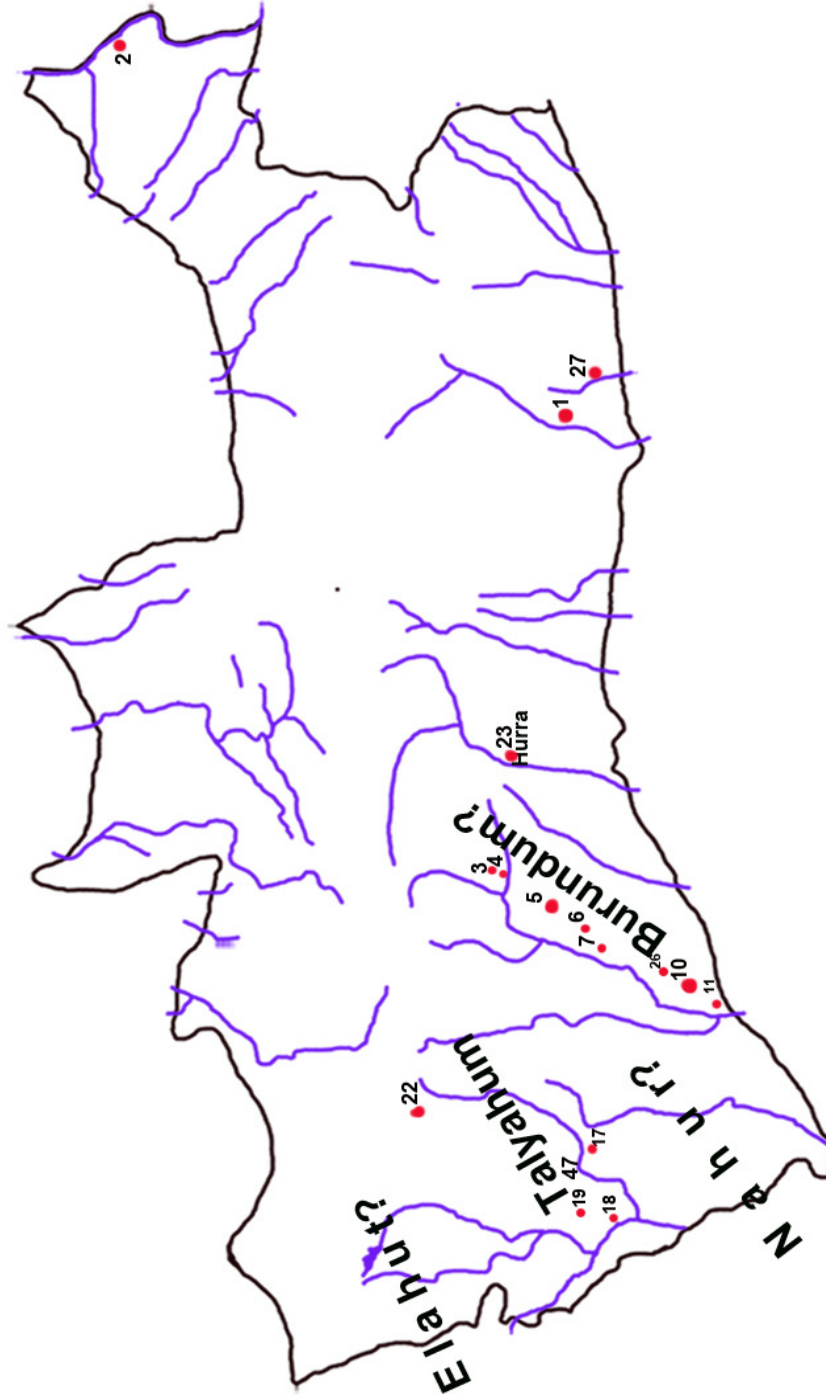
Harita:18 Mardin İlinde tespit edilen Erken Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşmeler

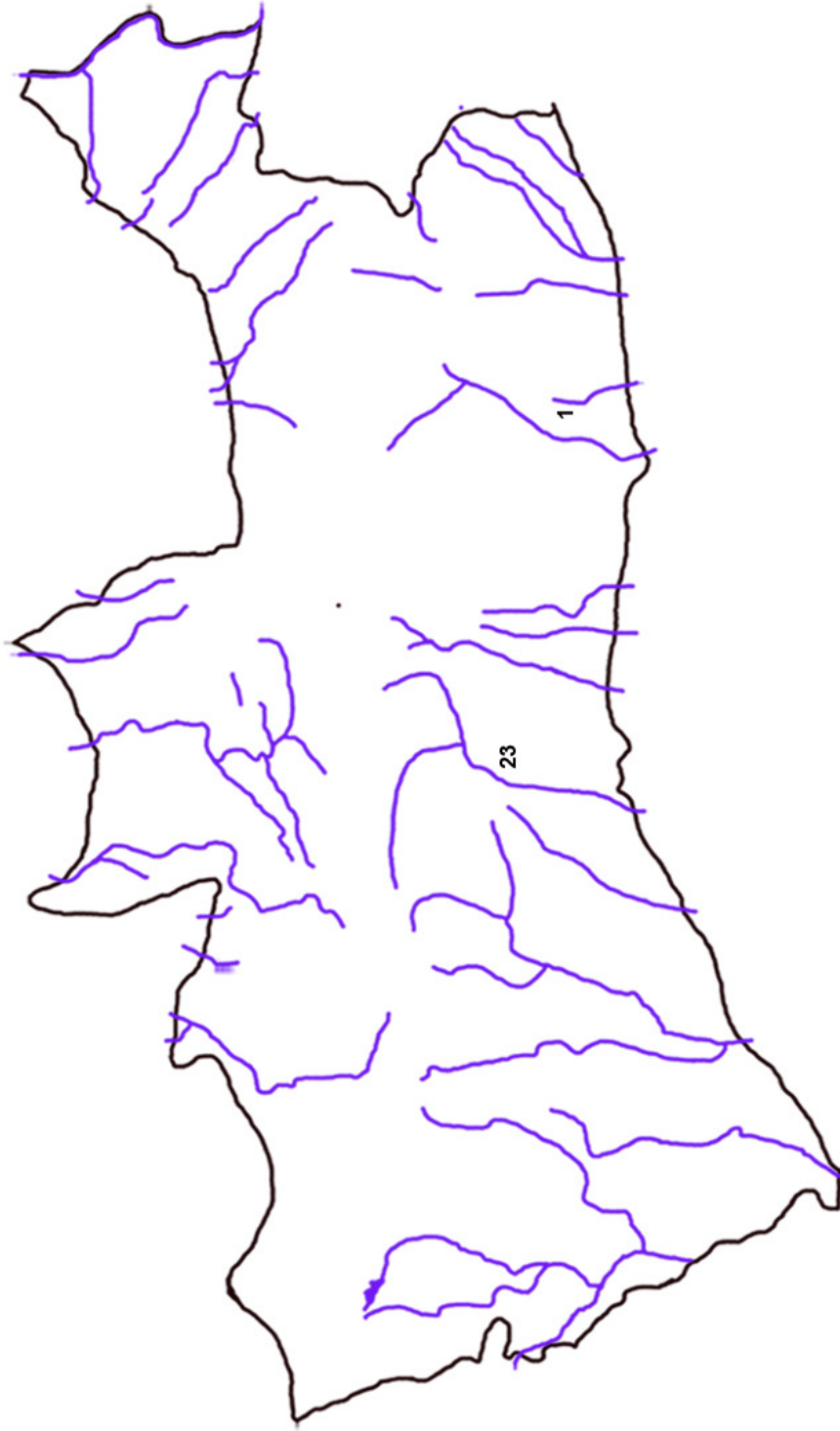
Harita 19: Erken Tunç Çağı için Lokalizasyon Önerileri

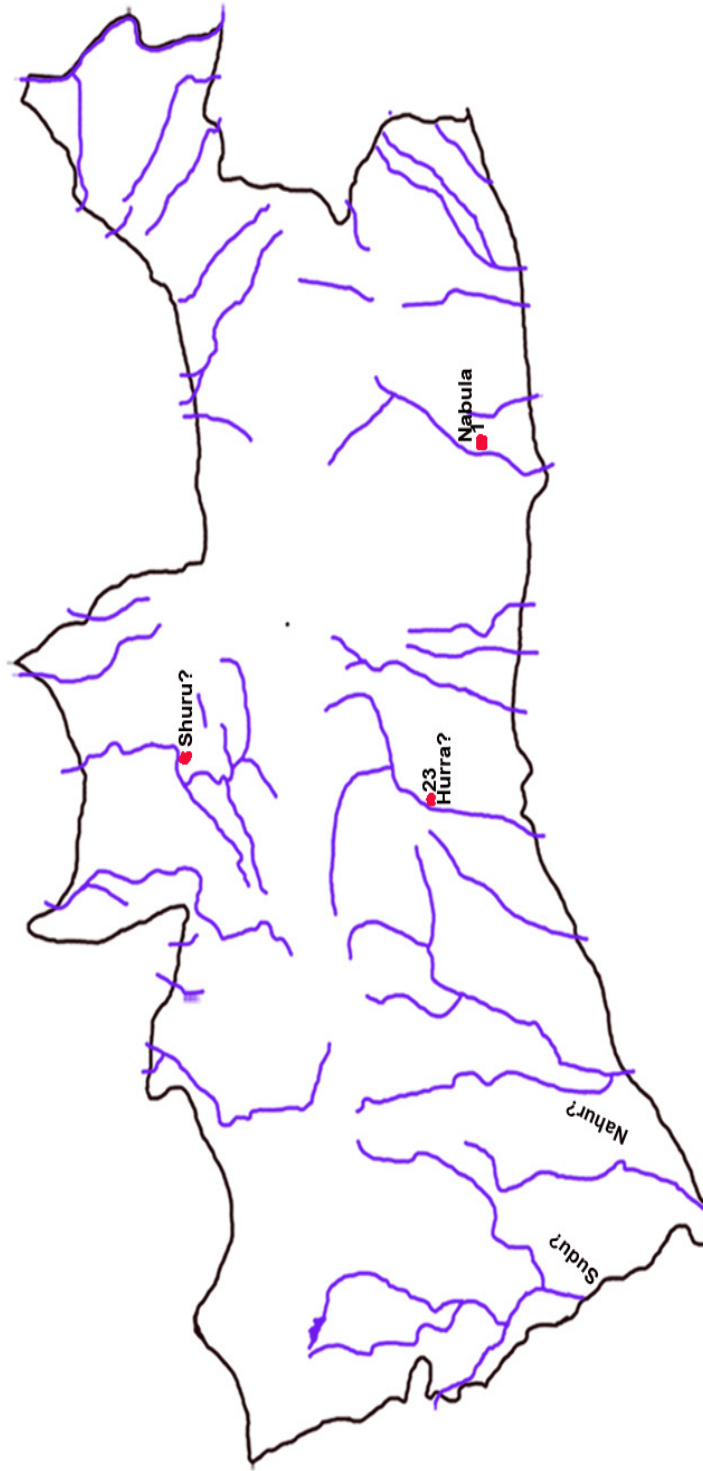
Harita 20: Mardin İlinde tespit edilen Orta Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşmeler

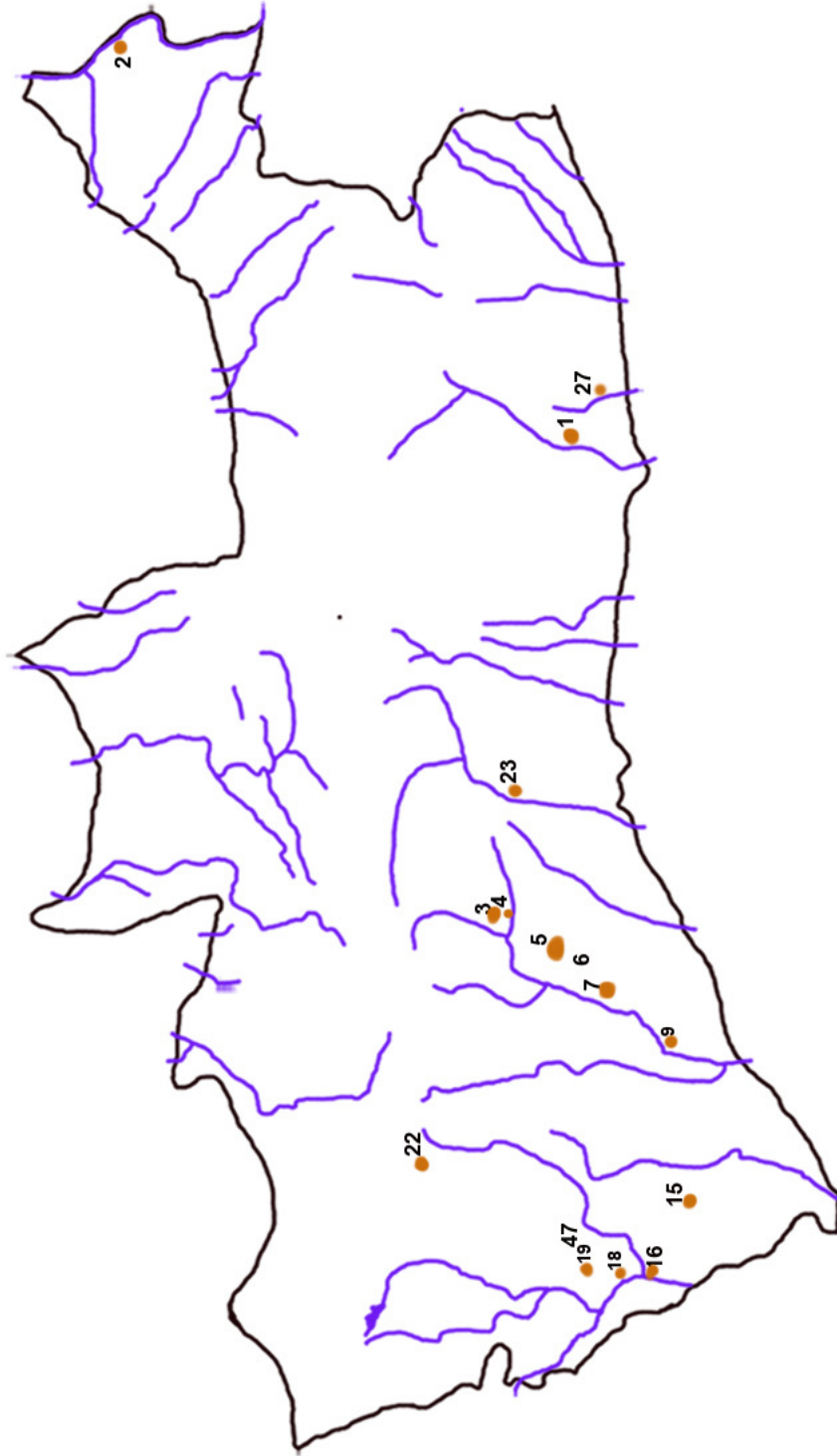
Harita 21: Orta Tunç Çağı için Lokalizasyon Önerileri

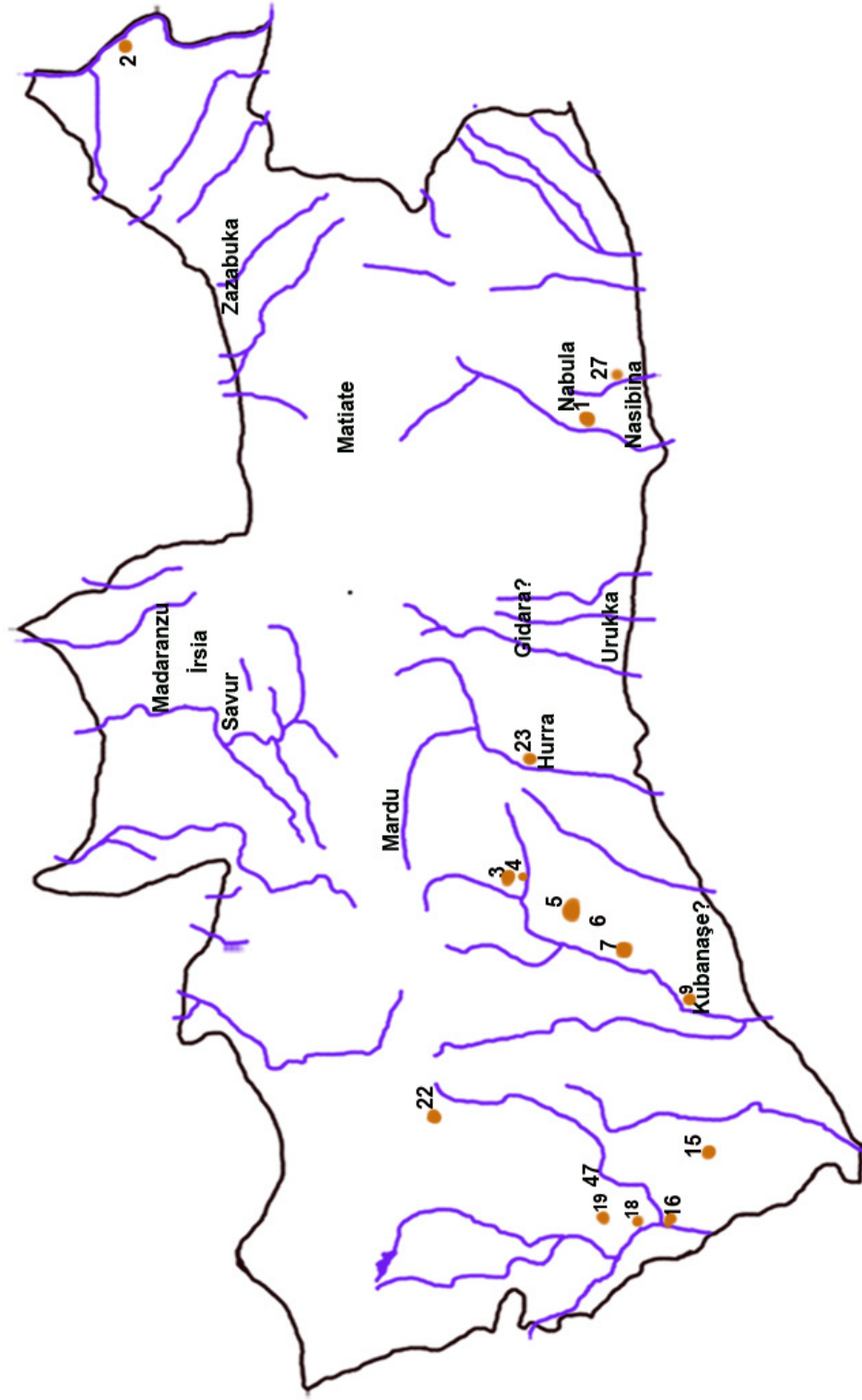
Harita 22: Mardin İlinde tespit edilen Geç Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşmeler

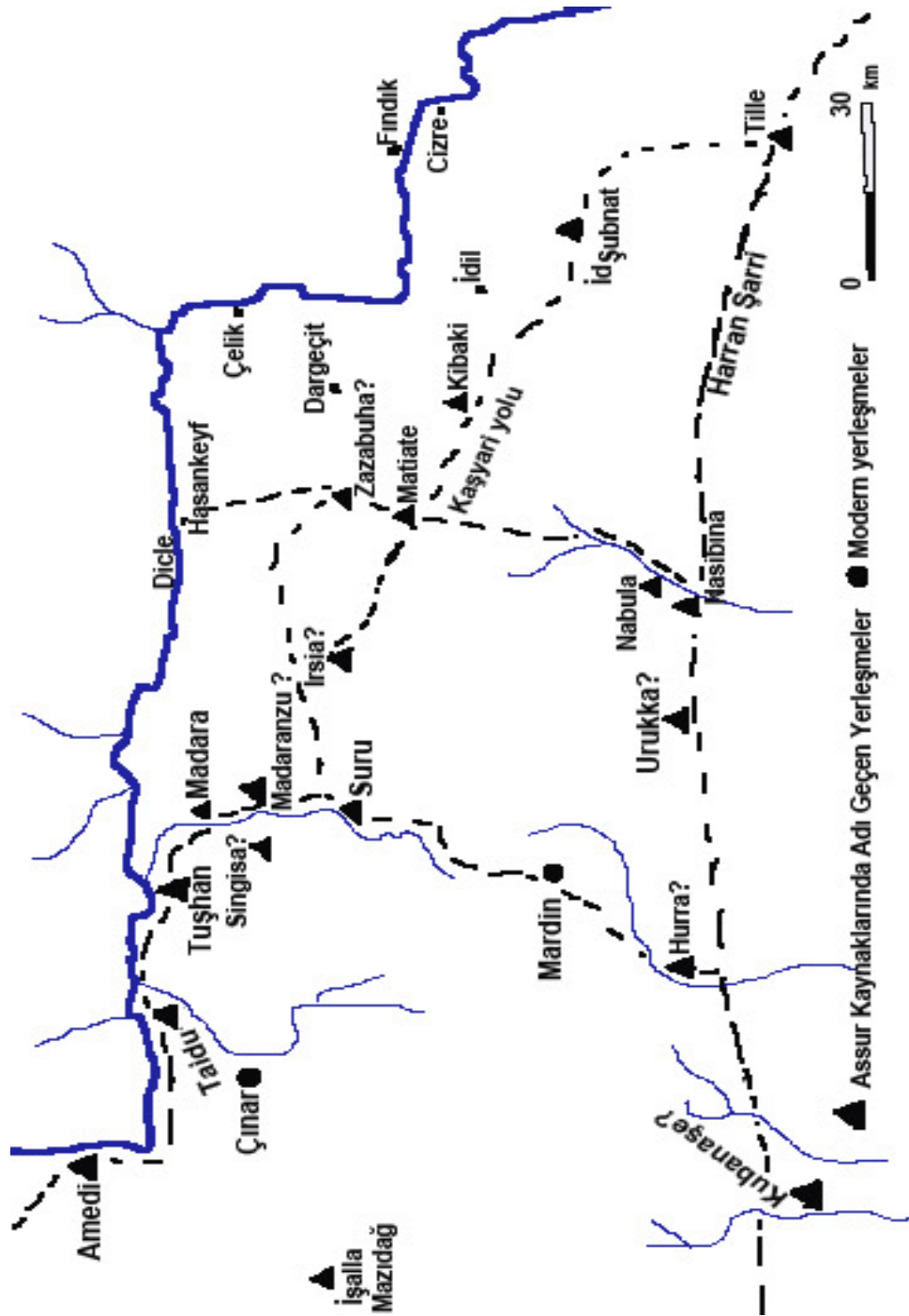
Harita 23: Genç Tunç Çağı'ı için Lokalizasyon Önerileri

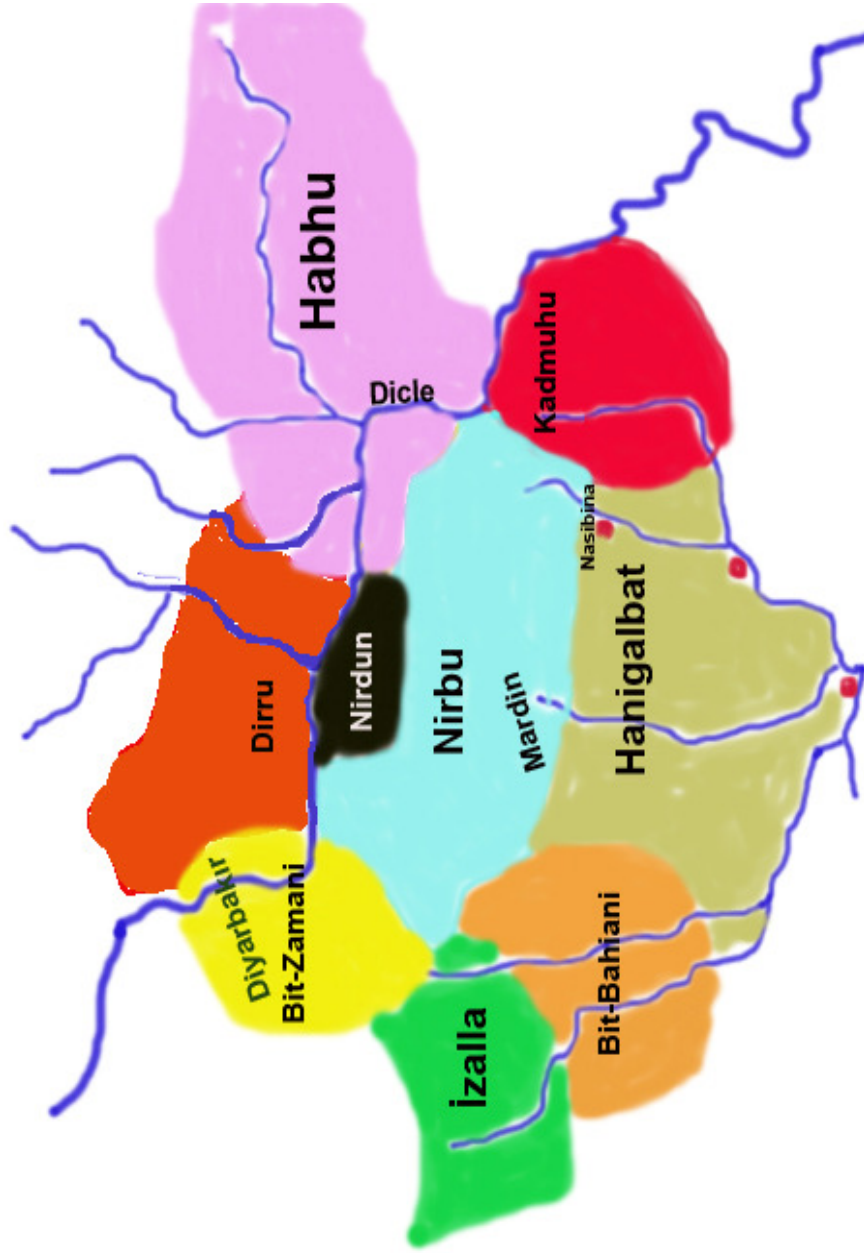
Harita 24: Mardin İlinde tespit edilen Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen yerleşmeler

Harita 25: Yeni Assur Dönemi için Lokalizasyon Önerileri

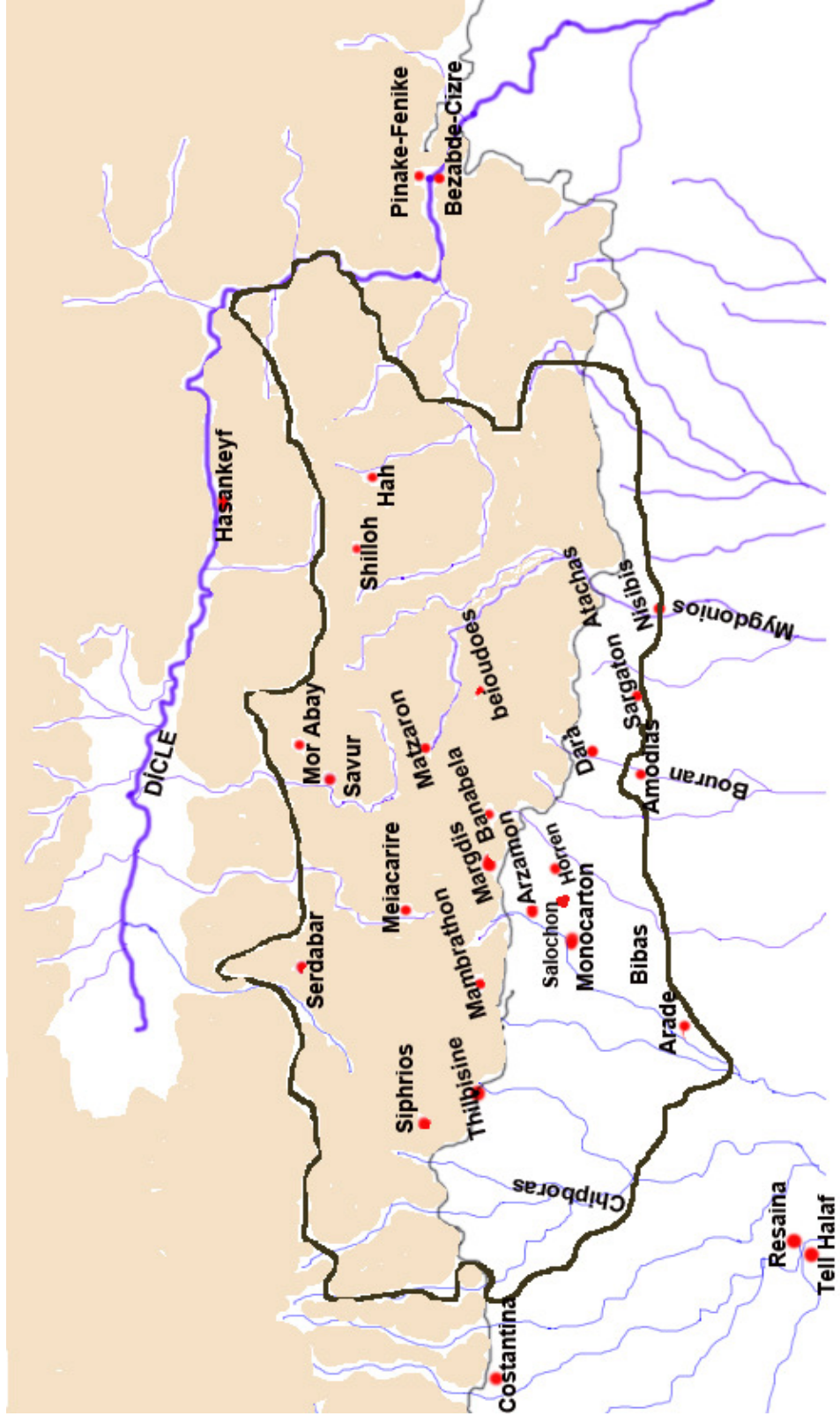
Harita 26: Mardin ili Yeni Assur Döneminde bilinen antik yollar (Kessler 1980).

Harita 27: Yeni Assur Döneminde Mardin ve çevresi (Liverani 1992)

Harita 28: Yeni Assur Döneminde Mardin ve Çevresi (Radener-Schachner 2001).

Harita 29: Mardin ili ve Roma yerleşmeleri (Talbert 2000).

Yerleşmeler	DÖNEMLER							Hell-Roma	Ortaçağ
	Paleolitik	Neolitik	Kalkolitik	ETÇ	OTÇ	GTÇ	DÇ-Y.Assur		
1.Girnevaz:			X	X	X	X	X		
2.Zeviye Tivilki:							X		
3.Gire Herzem:				X	X		X	X	X
4.Gire Alımışmış:			X		X		X		
5.Tell Ermen:				X	X		X	X	X
6.Gire Karakuwe:				X	X			X	
7.Gire Koriye:			X	X	X		X		X
8.Kefertüt:			X					X	X
9. Gırbella							X		
10.Gır Bunas:				X	X			X	
11.Tell Arrada:					X			X	
12.Boğazemri:			X	X					
13.Skefta:			X						
14.Gübaba:			X						
15. Bozhöyük									
16. Gire Hıyale:			X	X			X		
17.Gire Haramiye:			X	X	X				
18.Gire Kızlare:			X	X	X		X		
19. Gire Hileliye:				X	X		X		
20.Deşi:				X					
21.Çıldız:				X					
22.Tell Bisim			X	X	X				
23.Girharrin				X	X		X		
24.Kemaliyeh.									
25.Nisibis									
26.Gire Çeltük:					X				X
27.Kertvin				X	X		X		
28.TellMinar				X					
29.Giremira				X					
30.Katarlı				X					
31.Abdülîmam				X					

Tablo 1: Mardin İli'ndeki Yerleşmeler ve Tespit Edilen Dönemler

Yerleşmeler	Hellenistik-Roma	Demir Çağı-Yeni Assur	Geç Tunç Çağı	Orta Tunç Çağı	Erken Tunç Çağı
1.Girnavaz:		Nabula*	Nabula*	Nawali(?)	Nawar(?)
2.ZeviyaTivilki:					
3.Gire Herzem:	Arzoman				
4.Gire Alımışmış:					
5.Tell Ermen:	Monocartan				
6.Gire Karakuwe:					
7.Gire Koriye:					
8.Kefertüt:					
9. Gırbella		Kubanaşe(?)			
10.Gır Bunas:					
11.Tell Arrada:	Rene	Aridu	Aridu		
12.Boğazemri:					
13.Skefta:					
14.Gübaba:					
15. Bozhöyük					
16. Gire Hıyale:					
17.Gire Haramiye:					
18.Gire Kızlare:					
19. Gire Hileliye:					
20.Deşi:					
21.Çıldız:					
22.Tell Bisim	Thilbesine				
23.Girharrin	Horren/Lorne	Harin	Hurra	Hurra	
24.Kemaliyeh.		Urukka(?)			
25.Nisibis	Nisibis	Nasibina			
26.Gire Çeltük:					
27.Kertvin					
28.TellMinar					
29.Giremira					
30.Abukatter/Katarlı					
31.Abdülislam					
32. Kilokki Rabiseki					
33. Harabe Tepesi					
34. Benuva Şengin					
35. Zureki Zeri					
36. Boncuklu T.					

Yerleşmeler	Hellenistik-Roma	Demir Çağı-Yeni Assur	Geç Tunç Çağı	Orta Tunç Çağı	Erken Tunç Çağı
37. Kulahke Benabahlu					
38. Kavile Saruhan					
39. Kileybin					
40. Salah Höyüğü	Salachon				
41. Bektaş Höyüğü					
42. Akziyaret Höyüğü					
43. Hanyeri Höyüğü					
44. Büyüktepe Höyüğü					
45. Sürekli Höyüğü					
46. Gire Çala					
47. Kerküştü					
48. Kuyulu Höyüğü					
49. Çekem Höyüğü					
50. Kferde Antik Kenti/Göllüköy					
51. Bülbül (Benabil) Köyü					
52. Dereici (Killit)		İrsia			
53. İzbirak (Zaz) Köyü		Zazabuka			
54. Barıştepe Köyü					
55. Mercimekli (Hapsinas) Köyü					
56. Anth (Hah) Köyü					
57. Değirmencik Köyü					
58. Serçehan Köyü	Sargathon				
59. Kantar Köyü					
60. Midyat		Matiante			
61. Savur		Sura			
62. Salkım Hoyuk					
63. Kampus-Helale					
64. Dara	Anastasiapolis	Gidara/Qatara(?)			
65. Tilkitepe					
66. Beşikkaya/Fafih	Beiudaes				
67. Barzan					

Yerleşmeler	Hellenistik-Roma	Demir Çağı-Yeni Assur	Geç Tunç Çağı	Orta Tunç Çağı	Erken Tunç Çağı
68. Başkavak /Ahmedi		Madaranzu			
69.Ömerli	Matzaron				
70.Yandere-Hatik	Atachas				
71.Altıntoprak/Gırbes/Tilbes	Bibas				
72.Rabat kalesi	Siphrios				
73.Dermetinnan Kalesi/Gümüşköy					
Mardin	Margdis	Marde		Mardama n	Mardaman
				Nahur	
				Talhayum	
				Burundum	
				Elahut	
		Pauza			
		Katmuhu			
Kaşyari		Kaşyari	Kaşyari		
Kivah		Kibaki			
Babil		Şubnat			
Kurtuluş		İstarate			
Tille		Tilule			
Mazı dağı	İzala	İzalla-Azalla			
İdil-Hazak		Asihu			
Çağçağ nehri	Mygdonios	Harmiş			
Dara Nehri	Bouran				
Zergan nehri	Arzamon				
Cırcıp Nehri	Chisboras/Ab orras				

Tablo 2: Mardin İli'nde tespit edilen Yerleşmeler ve Dönem İçindeki İsim önerileri

ANADOLU		MEZOPOTAMYA	
Göreceli Kronoloji	Mutlak Kronoloji	Göreceli Kronoloji	Mutlak Kronoloji
Erken Tunç Çağı MÖ 3000-2000		Erhanedanlar Dönemi MÖ3000-2350	Mesalim (Kiş Kralı) Urnanshe Akurgal,Enannatum, Enannatum I, Entemena, Enannatum II, Enentarzi, Lugallanda, Uru'inimgina (Lagaş Kralları) (MÖ 2600-2350) Meskalandug, Akalandug, Mesannepada, A'annipada, Mesklagnuna, Elulu, Balulu (Ur Kralları) (MÖ 2600-2350)
		Akad Dönemi (MÖ 2350-2100)	Sargon (MÖ 2334-2279)
			Rimuş (MÖ 2278-2270)
			Maniştuşu (MÖ 2269-2255)
			Naram-Sin (MÖ 2254-2218)
			Şar-kali-şarri (MÖ 2217-2193)
			Dudu (MÖ 2189-2169)
			Şu-Turul (MÖ 2168-2154)
			Ur-Nammu (MÖ 2112-2095)
		III. Ur Dönemi (MÖ 2100-2000)	Şulgi (MÖ 2094-2047)
			Amar-Sin (MÖ 2046-2038)
			Şu-Sin (MÖ2037-2029)
			İbbni-Sin (MÖ 2028-2004)

Tablo 3: Erken Tunç Çağı mutlak kronoloji (Ehrich, Köroğlu, Roaf'a göre oluşturulmuştur)

BC	LC/EJ	Southern Mesopotamia	Northern Mesopotamia	Tell Brak	Tell Leilan	Amuq	Porter/Cooper N. Euphrates
3300–3000	LC5	Late Uruk	Late Uruk	G			Phase 1
3000–2900	EJ 0	ED I-early ED III	Post-Uruk	H		G	
2900–2600	EJ I		Ninevite 5	J	IIIa–c		Phase 2
2600–2500	EJ II		ED IIIa	K	III d		Phase 3
2500–2300	EJ III		ED IIIb	L	IIa	I	Phase 4
2300–2100	EJ IV		Akkadian	M	IIb		Phase 5
2100–2000	EJ V	Ur II	Post-Akkadian	N	IIc/“Habur Hatus”	J	Phase 6
2000–1800		Isin-Larsa	MBA I				
1800–1600		Old Bab.	MBA II/ Khabur	P	I		

Ur 2010, Table 1. (based on Akkermans and Schwartz 2003; Cooper 2006, 6–26; Lebeau 2000; Oates et al. 2001, Tab. 1; Wright and Rupley 2001).

	L Ch-EBA	Early EBA	Late EBA	MBA Contexts
Giricano	Trench 06: Ninevite-5			
Aşağı Salat	Level 7	Level 6-4 and Graves: Plain Ninevite-5		
Kenantepe	Area F, G, H: Late Uruk & Ninevite-5			
Ziyarettepe		Op. E area 1A: Ninevite-5	Op. E step 6. D: DROB	
Salat Tepe		Wash Layer: Ninevite-5		
Üçtepe			Level 13-12: Metallic Ware & DROB	Metallic Ware DROB
Hirbemerdon			Sub-Phase B: DROB	
Kavuşan Höyük				
Müslüman Tepe	Graves with Proto Ninevite, Ninevite-5 and Metallic Ware			

Tablo 4: Erken Tunç Çağı Göreceli Kronoloji (Ökse, 2008).

Göreceli Kronoloji	Mutlak Kronoloji	İsim	Tarih	Eski Babil	Mari	Eski Assur
Orta Tunç Çağı (MÖ 2000-1500)		İşar-Erta (MÖ 2017-1985-2005)	Naplanum (MÖ 2025-2005)			
		Şu-İlşu (MÖ 1984-1975)	Enişum (MÖ 2004-1977)			
		İddin-Dagan (MÖ 1974-1954)	Samlum (MÖ 1961-1942)			
		İşme-Dagan (MÖ 1953-1935)	Zadaya (MÖ 1941-1933)			
		Lipte-İşar (MÖ 1934-1924)	Gungunum (MÖ 1932-1905)			
			Abisare (MÖ 1905-1885)			
Karum Kaneş II (yak. MÖ 1980-1780)			Rim-Sin (MÖ 1882-1763)	Sumu-abum (MÖ 1884-1881)		
				Sumu-İa El (MÖ 1880-1845)		I. Enişum
				Saolum (MÖ 1844-1831)		İkumum
						I. Sarğon
				Apli-Sin (1830-1813)		II. Puzur-Assur
						II. Enişum
	HITİTLER			Sin-muallit (MÖ 1812-1793)	Yakur-Lim	II. Enişum
	Pinana			Hammurabi (MÖ 1792-1750)	Yaşma-Ağad (MÖ 1796-1780)	I. Şarış-Ağad (MÖ 1813-1761)
Karum Kaneş IB (yak. MÖ 1780-1680)	Anitta			Samsu-İluna (MÖ 1749-1712)	Zimri-Lim (MÖ 1779-1757)	II. İşme-Dagan (MÖ 1780-1741)
	Ladarna (1680-1650)					
	Hattuşili I (MÖ 1650-1620)					
	Murşili I (MÖ 1620-1590)					
	Hattuşili (MÖ 1590-1560)					
	Zidanta I (MÖ 1560-1550)					
	Ammuna (MÖ 1550-1530)					
	Huzzişina (MÖ 1530-1525)					
	Telipinu (MÖ 1525-1500)					

Tablo 5: Orta Tunç Çağı mutlak kronoloji (Ökse, 2008)

	EVRE	DRÖB	RBW	HABUR	NUZI	Mass	Salat Tepe	Ziyarettepe	Kenantepe	Hirbemerdon
MÖ 1400	OTÇ-GTÇ (Habur 4)						1			
MÖ 1500								BBB		Sub-Phase A
MÖ 1600	OTÇ III (Habur 3)						2		C2 & D4	
MÖ 1700	OTÇ II (Habur 2-3)						3			
MÖ 1800	OTÇ I (Habur 1)									
MÖ 1900										

	EVRELER	Salat Tepe	Ziyarettepe	Kenantepe	Hirbemerdon
MÖ 1400	OTÇ-GTÇ Habur 4 (1550-1400)				
MÖ 1500					
MÖ 1600	OTÇ III (1650-1550)	2 (1690-1520) iki örnek	Brightly Burned Building (1700-1500)		Sub-Phase A- er (1700-1500)
MÖ 1700	OTÇ II (1800-1650)	2 (1740-1610) tek örnek		C2 & D4 (1900-1600)	
MÖ 1800	OTÇ I (2000-1800)				
MÖ 1900					

Tablo 6: Orta Tunç Çağı Göreceli Kronoloji tablosu (Ökse,2009)

ANADOLU				
Göreceli Kronoloji	Mutlak Kronoloji		Mutlak Kronoloji	
	HİTİTLER	Kassit	Mitanni (MÖ 1500-1274)	Orta Assur
	Hantili II (1500-1450)	Gandaş	Kirta	Assur-ubalit (1365-1330)
	Zidanta II	Agum	I. Şuttarna	Enlil-nirari (1329-1320)
	Huzziya II	I. Kaştiliaş	Parratarna	Arik-den-eli (1319-1308)
	Muwattali I		Parsatatar	I Adad-nirari (1307-1275)
	Tuthaliya II (1450-1420)	II. Agum (1570?)	Sauşatar	I. Şalmaneser (1274-1245)
	Arnuwanda I (1420-1400)	I. Burnaburiaş	I. Artatama	I. Tukulti-Ninurta (1244-1208)
Genç Tunç Çağı (MÖ 1550-1200)	Tuthaliya III (1400-1380)	Karaindaş (1415)	II. Şuttarna	I. Assur-reş-işi (1132-1115)
	Tuthaliya (1380)	I. Kurigalzu	Tuşratta, Artaşummar	I. Tiglat-pileser (1114-1076)
	Hattuşili	I. Kadaşman-Enlil	Şattiwaza	Aşared-apil-Ekur (1075-1074)
	Şuppiluliuma I (1380-1340)	II. Burnaburiaş (1375-1347)	I. Şattuara	Assur-bel-kala (1073-1056)
	Arnuwanda II (1340-1339)		Wasaşatta	II. Eriba-Adad (1055-1054)
	Murşili II (1339-1306)		II. Şattuara	IV. Şamşi-Adad (1053-1050)
	Muwattali II (1306-1282)			
	Murşili III (1282-1275)			
	Hattuşili III (1275-1250)			
	Tuthaliya IV (1250-1220)			
	Karunta			
	Arnuwanda III (1220-1215)			
	Şuppiluliuma II (1215-1200)			

Tablo 7: Geç Tunç Çağı mutlak kronoloji (Köroğlu 2010 ve Alp 2000)

II. Asur-rabi.....	1012-972
II. Asur-res-işı.....	971-967
II. Tiglat-pileser.....	966-935
II. Asur-dan	934-912
II. Adad-nirari.....	911-891
II. Tukulti-Ninurta.....	890-884
II. Asurnasirpal.....	883-859
III. Şalmaneser.....	858-824
V. Şamşı-Adad.....	823-811
III. Adad-nirari.....	810-783
IV. Şalmaneser.....	782-773
III. Assur-dan.....	772-755
V. Assur-nirari.....	754-745
III. Tiglat-pileser.....	744-727
V. Şalmaneser.....	726-722
II. Sargon.....	721-705
Sennaherib.....	704-681
Esarhaddon.....	680-669
Asurbanipal.....	668-627
Asur-etel-ilani..... ^I	626-?
Sin-şumu-lişir.....	?
Sin-şarra-işkun.....	?-612
II. Assur-ubalit.....	611-609

Tablo 8: Yeni Assur Dönemi mutlak kronoloji (Köroğlu 2010).

1

2

Tablo 9: 1.Erken Demir Çağı El Yapımı Seramik (Ökse 1999)

2. Yeni Assur Standart Seramik (Ökse 1999)

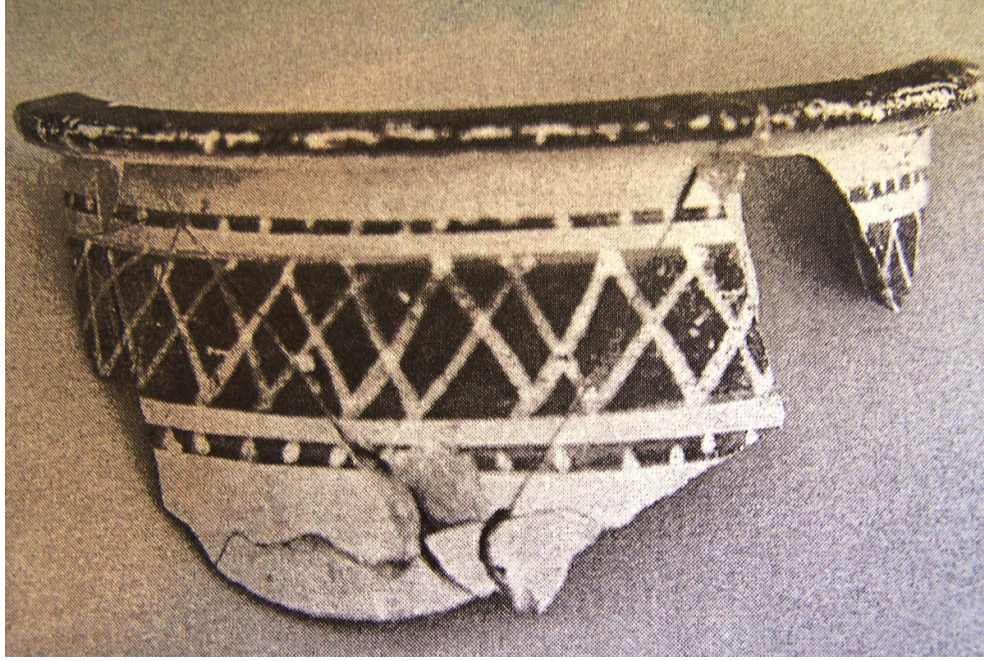
1

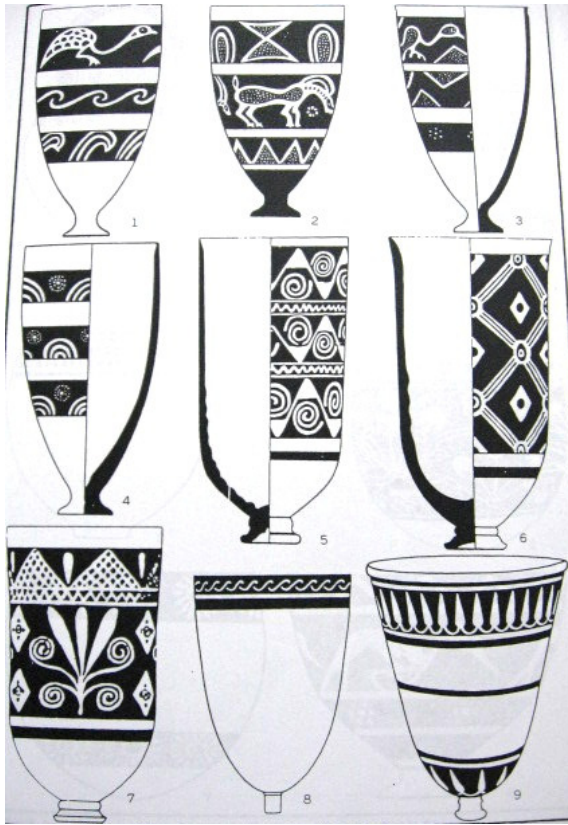
2

Tablo 10: 1. Demir Çağı Zeviye Tivilki Seramikleri (Ökse 1999)

2. Yeni Assur Standart Seramik (Pfalzner 1995).

1

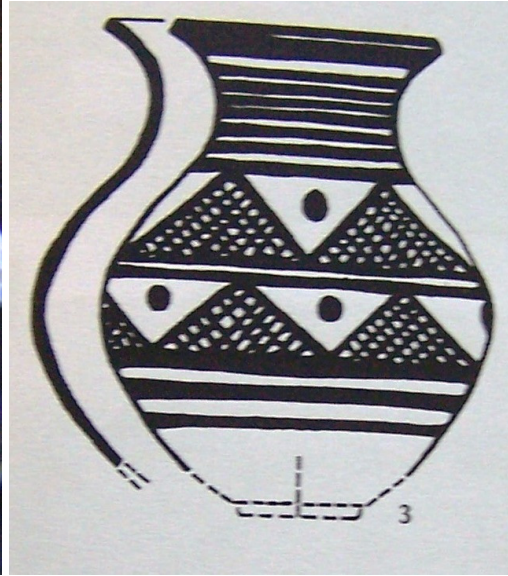

2

Tablo 11: Nuzi Seramiği 1.(Özfırat 2005). 2. (Engin 1995)

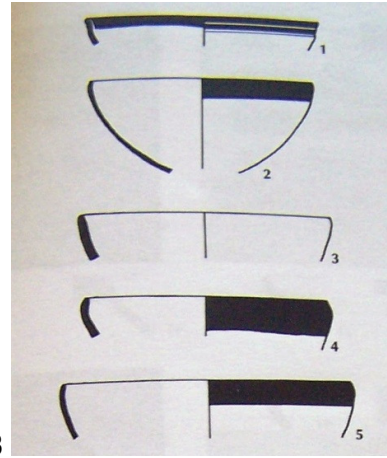
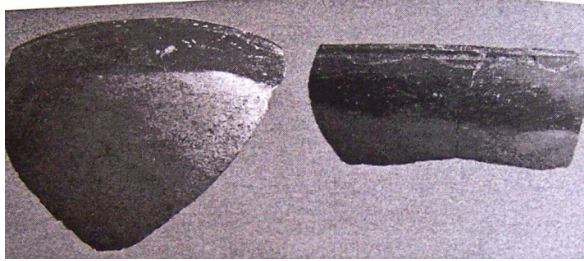
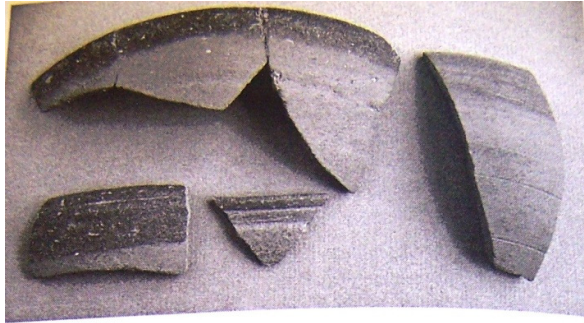

1

2

Tablo 12: Habur Boyalı 1. Salat Tepe (Ökse). 2. Üçtepe (Özfırat 2005).

Tablo 13: Erken Tunç Çağı Seramiği 1.Ninive-5 Boyalı (Rova 2003). 2. Metalik Ware (Ökse). 3. Koyu Ağızlı Portakal Rengi Seramik (Üçtepe-Özfırat 2005).